

319.508

14/2005

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györfly István Néprajzi Egyesület folyóirata

2005
1-2. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XIII. évf. 2005. 1–2. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MÁRTA, KESZEG VILMOS, KÉSZ MARGIT,
LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF, VIGA GYULA

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Olvasószerkesztő
DÖNSZ JUDIT

Szerkesztőségi titkár
KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Technikai munkatárs
MOLNÁRNÉ BALÁZS ZSUZSANNA

Borító
DALLOS CSABA (Az újvidéki városháza fényképének felhasználásával)

A kötet megjelenését támogatta
Illyés Alapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztály

E számunkat Klein Dávid rajzaival illusztráltuk

Felelős kiadó
BODÓ SÁNDOR, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft. Debrecen

14
2005

319.508

Tartalom

XIV. ÉVF. 2005. 1–2. SZÁM

LÁTÓHATÁR – KÖRKÉP A HATÁRAINKON TÚLI MAGYARSÁG NÉPRAJZÁRÓL 2.

Szőke Anna: <i>A magyar nyelvű néprajzi kutatás helyzete a Vajdaságban</i>	5
Tóth Arnold: <i>Magyar néprajzi vonatkozású muzeális gyűjtemények Burgenlandban</i>	17

KELETI TÁJAK, TÁJAINK

Bódán Zsolt: <i>Néprajzi jegyzetek egy gyimesfelsőlaki vízimalomról</i>	29
Lajos Veronika: <i>Más kép – másképp – a népi idegenség megragadása</i>	
<i>Domokos Pál Péter A moldvai magyarság című művében</i>	45
Karácsony Molnár Erika: <i>A nagybőjt és a húsvéti ünnepkör szokásai egy moldvai magyar faluban, Lészpeden</i>	63
Orosz György: <i>„Koldus képében Krisztus jár miközttünk”</i>	83
Adorján Rudolf Károly: <i>Szőlőművelés Pipén 1947–1956 között</i>	93

SZELLEMI HAGYOMÁNYAINK

Kovács Előd: <i>A Szűtelen Anya balladatípus eredete</i>	107
--	-----

TERVEZÉS

Bihari Varnava: <i>Rövid tézisek a népi bútorok ergonómiai vizsgálatához</i>	125
--	-----

ÉLETUTAK

Szabó Á. Töhötöm: <i>Gazda Klára, a Györffy István Néprajzi Egyesület kitüntetettje (2005)</i>	135
--	-----

Láposi Teréz: <i>Nyolcvan éves a vásári mutatóványos bábjátékszáz nagy mestere, Kemény Henrik ...</i>	139
Dankó Imre: <i>Krupa András és a komparatiztika</i>	147
Bárth Dániel: <i>Tátrai Zsuzsanna köszöntése</i>	157

MAGUNKRÓL

Telenkó Bazil Mihály: <i>A Györffy István Néprajzi Egyesület szimpóziuma (2004)</i>	163
Bartha Elek: <i>Kisebbségi együttélési modellek határainkon túl</i>	169
Liszka József: <i>Deáky Zita (szerk.) Felső-magyarországi orvosi helyiratok – könyvbemutató</i> .	173

ARCHÍVUM

Dénes Zoltán: <i>Négy gyászjelentés utóélete</i>	179
--	-----

Látóhatár – körkép a határainkon túli
magyarság néprajzáról 2.

SZŐKE ANNA
TÓTH ARNOLD

Fejfák

A magyar nyelvű néprajzi kutatás helyzete a Vajdaságban*

SZŐKE ANNA

Mint ahogy a címből is kitűnik, munkámban csak a magyar nyelven történő néprajzi kutatásokkal foglalkozom. Úgy érzem, többnyelvű környezetben természetes dolog, ha meghatározzuk melyik nyelvterületről esik szó. A Vajdaságban több mint húsz nemzetiség él, s mindegyiknek megvan a saját kutatási területe az etnikumokon belül a néprajzot illetően.

1990-től, azaz a rendszerváltást követő években az etnikumok újbóli magára találásának vagyunk a szemtanúi. A néptánc-mozgalmak, a külföldi vendégszeplések és vendégek fogadása erősítették az emberekben a néprajz irányába történő odafigyelésüket. Bár ezt egyáltalán nem nevezhetjük tudatos folyamatnak. Ezekből a népi hagyományokat felelevenítő mozgalmakból nőttek ki a különböző civil szervezetek, elsősorban a művelődési egyesületek, amelyek a néptánc-mozgalmak hatására érdeklődni kezdtek a szokásvilág hagyományainak felkutatására majd bemutatására. A gyűjtésekből, a megjelentetett monográfiák többségéből a helytörténet és a néprajz összefonódását tapasztalhatjuk. Talán mert a tudományos (szervezett) néprajzi kutatás sokáig váratott magára a Délvidéken. A helytörténeti kutatások napjainkban is népszerűbbek. Az ilyen jellegű kiadványok nagyobb olvasótáborra találnak, mint a néphagyományokat megőrkítő szakirodalom. A történelmi vonatkozású statisztikai adatközlés ma is prioritást élvez a néprajz területével szemben, legyen szó folklórról, tárgyi kultúráról vagy társadalomnéprajzról. Részben magyarázható mindez azzal, hogy tabu témaként kezelte az államberendezés az elcsatolt Délvidék történetét. 1920 után a letargia évei következtek a vajdasági magyarság számára. A lassan magára eszmélő kisebbségi értelmiségiek egy része a Kalangya folyóirat közleményeiben több néprajzi írást jelentetett meg, de említhetjük a Híd folyóiratot is, amely két évvel később jelent meg. (Kalangya megjelenése: 1932–1944)¹

* A körkép első felét l. 2003. 1–2. szám (a szerk.)

¹ Beszédés V. 2001/1–2. 107–115.

A magyarságtudás fogalma alatt napjainkban csak a történelmi vonatkozó kiadványokat értelmezik ide érteve a helytörténeti monográfiákat is. A szemléletmód kialakulásához hozzájárultak az intézményesült magyar történelemkutatás és historiográfia különböző tudományos műhelyei is.²

A vajdasági néprajzkutatás rövid, de áttekinthető történetét Beszédes Valéria feldolgozta, a kezdetektől az 1990-es évekig³ munkámban a legújabb kutatási eredményeket szeretném ismertetni, külön figyelmet szentelve az elmúlt évtizedben (1994–2004) publikált tanulmányoknak. A Hungarológiai Intézet és a zentai Városi Múzeum munkásságát is érintette a már említett tanulmányában Beszédes Valéria.

A vajdasági magyar nyelvű néprajzi kutatások felvirágzását – ha szabad ezt így reá vonatkozóan megjegyezni – az 1990-es években létrejött civil szervezeteknek köszönheti. A különböző szakmai szervezetek közül elsőként a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságot kell megemlítenünk, amelynek keretében, mint szakosztály kezdte meg működését a Kiss Lajos Néprajzi Társaság. Az újvidéki székhelyű civil szervezet 0990-ben alakult, s a tudományok és művészetek területéről tudósokat, újságírókat, könyvtárosokat, magyar írókat, valamint a jugoszláviai magyar kultúrával is kapcsolatban álló szakmabelieket tömörítette.⁴

Bármilyen rangsorolást is végezni a néprajzi kutatóink által kifejtett munka/kutatás terén elért eredményekről, úgy érzem, nem volna korrekt hozzáállás részemről. Ezért a szervezetek kiadványainak bemutatását választottam. A hangsúlyt a megjelentetett tanulmányokra helyezem, hiszen a Vajdaságban folyamatos műhelymunka nem folyik. Természetesen vannak időszakok, amikor határainkon belülről, vagy Magyarországról felvállalja egy-egy kutató a terepmunka vezetését és annak megszervezését. A csoportos terepmunka kivitelezésének biztosítása a legtöbb esetben – anyagi (pénzügyi) vonzata miatt – nem valósulhat meg. Talán ez is az egyik oka annak, hogy e területen a hazaiak részéről nem folyik szervezett gyűjtés. Pedig bőségesen akadna feltárni, megörökíteni való téma a néprajz szegéből is. A múlt hagyományainak egy-egy szeletkéjét még el tudnánk érni, s megörökíteni az utókor számára, de a másfél évtizede tartó mostoha körülmények ezt nem teszik lehetővé. A jelenleg foglalkozó társadalomnéprajzi kutatások is fontosak lennének a jövőt illetően, hiszen Vajdaság lakosainak jó része egy átalakulási, multietnikus jellegzetességek átvétele felé kezd irányulni. Az interetnikus kapcsolatok folytán a szokásokhoz fűződő hagyományok kölcsönös átvételének vagyunk a szemtanúi azokon a területeken, ahol már a magyar nyelv nem él. Egész sor olyan szokással találkozunk, amely csak cselekvésében, tárgyiasult formájában él. Napjainkban a lokális, az ún. sajátos kultúra alakult ki az etnikailag vegyes területeken.

² Csehák K. 2004. 181.

³ Beszédes V. 2001. 107–115.

⁴ Gerold L. 2001. 163.

A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára sorozatában tíz néprajzi témájú könyvet jelentetett meg 1999-ig. Az alábbiakban ezek tartalmáról, témájáról ejtek szót röviden, csupán tájékoztatás céljából.

1. Tripolsky Géza, néprajzkutatónak két kötetét jelentette meg a JMMT. 1. Nem bánom, hogy juhásznak születtem, tanulmány, 1992. 2. Munkák, ünnepek, népszokások c. kötete (1993) két fejezetből áll. Az első 12 különböző, a munkában még ismeretes munkafolyamatot ír le a Tisza mentéről. A második rész ünnepek és szokások leírását foglalja magában elemzések, értekezések nélkül, mindezenre megörökítve 17 címszó alatt a múlt században még élő hagyománynak számító ünnepekhez fűződő szokásokat.

A sokszínű vajdasági magyarság népviseletének teljes feltárása még várát magára. A bácskai magyar népviseletek c. könyv (1994. JMMT) nem nyújt teljes képet a vajdasági magyarság viseletéről. A Bánságban élő magyarok népviseletének úgymond meghatározása, körvonalazása fontos feladata, adóssága a jelen kutatóinak. A Raj Rozália–Nagy István szerzőpáros megkísérelte egy későbbi kiadványukban három régióra bontva a területet, bemutatni vidékünk közösségeiben napjainkban még fellelhető hagyományos népi-paraszti öltözet darabjait. (A délvidéki magyarság népviselete, 2001.)

Silling István tudományos kutatómunkáját három kötetben jelentette meg a civil szervezet. Silling, a vajdasági magyarság, de elsősorban a nyugat-bácskai, ezen belül is a kupuszinaiai (bácskertesiek) népi vallásosságával kezdett foglalkozni. Levéltári dokumentumokkal értelmezi és hozza kapcsolatba. napjaink vallási népszokásait. Az archaikus imák felgyűjtésével úttörő feladatra vállalkozott. Hogy a bácskai-bánáti nép hitélete mennyire sokrétű, azt Templomok, szentek, imádságok tanulmánykötete is bizonyítja (1994).⁵ A négy évvel később megjelent Tegnap és ma kötete a különböző folyóiratokban megjelent tanulmányokat foglalja össze, s mint ahogy az alcím is utal rá: Adalékok Nyugat-Bácska néprajzához. A Levéltári jegyzetek a Bácskából c. tanulmánykötet 1995-ben jelent meg.⁶

A sorozat köteteként jelent meg 1997-ben Sinkovits Ferenc: Bácskai magyar időjósítás c. könyve, amelyben Csantavér népi meteorológiájának, a népi időjósításnak megörökítésére vállalkozott. Gazdag szempontú táblázatokkal szemléltetve támasztja alá helytálló végkövetkeztetéseit.⁷

Gleszer Norbert a fiatal nemzedék néprajzosai közé tartozik. Kalászfejek zsolozsmája, 1999-ben a sorozat köteteként jelent meg. A hagyományos paraszti közösség legfontosabb munkájának, a kenyérgabona betakarításának állít emléket az óbecsei aratás és cséplés dolgainak részletes bemutatásával.⁸

Kovács Endre neve Nyugat-Bácskával már összefonódott. Szülőfaluja, Doroszló nagy kutatója. A földművelést és az állattartást is épp oly szeretettel gon-

⁵ Beszédes Valéria recenziójából

⁶ Gerold L. 137.

⁷ Penavin Olga recenziójából

⁸ Silling István szakvéleményéből

dozta és örökítette meg, mint a folklór hiedelemvilágát. A JMMT sorozatában jelent meg 1995-ben Doroszló népi juhászata c. tanulmánya, amelyben „a valóságos és az ez idáig hiányzó bácskai népi juhászat monográfiáját írta meg. Ez a kötet legnagyobb hozadéka.”⁹

Említést kell tennünk a sorozatban megjelent tizedik kötetről, bár napjainkban már a terület, amelyről szó van, földrajzilag nem tartozik szűkebb pátriánkhoz. Lábadi Károly, drávaszögi néprajzkutató a *Meg vagyok én búval rakva* (Ács Gedeon élete és feljegyzései a XIX. századi drávaszögi népeletről) c. könyvről van szó.

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság 1997-ben vált önálló civil szervezetté szabadkai székhellyel. Hosszú távú tervei között szerepel egy tartományi gyűjtőhálózat fokozatos kialakítása és szervezett működtetése, amely a középtávú kutatási programok kivitelezhetőségét teszi majd lehetővé. A Társaság munkájának legfontosabb színtere az évente kétszer – nyáron és ősszel – megrendezésre kerülő tanácskozások szervezése. Ilyen módon a Vajdaságban a néprajz tárgykörében, elsősorban a magyar kisebbség néprajzáról író egyének tanulmányai és beszámolóí láthatnak napvilágot, de egyúttal a vajdasági szerb és horvát, illetve magyarországi és szerbiai szakemberek is lehetőséget kapnak a szereplésre és a publikálásra.

Az ez irányú, jól átgondolt stratégia eredményeképpen több kutatási kör került bemutatásra: a népi vallásosság meghatározott témaköreit közel tíz éven keresztül vizsgálta és mutatta be a Társaság a saját adataival kiegészítve, de érintették ezek a tanácskozások a néphit, a népi epika, a népszokások, a tárgyi néprajz egyes területeit is. A tanácskozások anyaga nyomtatásban is megjelent. A hátrányos kiadási lehetőségek ellenére a tanulmányok közel 80% – a nyomtatásban is megjelent. A szabadkai Üzenet, illetve az újvidéki Létünk kulturális folyóiratok hasábjain láttak napvilágot.

Az évente kétszer sorra kerülő tanácskozások témakörei:

1991: „A ház”, „Balladás idők”

1992: „Asszonykezek dicsérete”, „Az archaikus népi imádságok és a vajdasági népi vallásosság kutatása” (Bajmok),

1993: „Halász, vadász, madarász”, „A reformátusok népi vallásossága” (Zombor)

1994: „A tanyák”, „Helyi szentek kultusza” (Bezdán),

1995: „A gyermekélet néprajza”, „A temetők néprajza” (Szabadka),

1996: „Mesterségünk címere”, „Laikus világi társulatok” (Oroszlámos),

1997: „Az aratás”, „Kántorok” (Gunaras),

1998: „A szőlőművelés”, „Búcsújáró kegyhelyek” (Versec),

1999: „Az italfogyasztás”, „Húsvét” (Horgos),

2000: „A lakodalom”, „Karácsony” (Csóka),

2001: „Az étkezés”, „A mindennapok vallásossága” (Kupuszina)

⁹ Silling István recenziójából

- 2002: „Penavin Olga emlékkonferencia” (Szabadka), „A szemmelverés” (Zenta), „A betyárok világa” (Topolya),
 2003: „A terepmunka módszertana” (Topolya),
 2004: „A rontás” (Szabadka), „Fiatál néprajzkutatók konferenciája” (Topolya)¹⁰

Az őszi, a népi vallásosságot feldolgozó konferenciák vándor jellegűek voltak, mindig más helységben kerültek megrendezésre, míg a többinek a zentai Városi Múzeum volt a házigazdája. A zentai nyári tanácskozásokat előadásainak tartalmát Nagy Abonyi Ágnes néprajzkutató, muzeológus minden alkalommal sajtó alá rendezte, s a Létünk folyóiratban megjelentek. Az évi két tanácskozás mellett a zentai Városi Múzeum termeiben hagyományosan sor került a karácsonyi kiállítások megszervezésére is, amelyek minden évben a karácsonyi ünnepekör más-más részleteire hívták fel az érdeklődők figyelmét.

A vallási néprajz témaköreiből válogatott írások képezték a KLNT első önálló könyv törzsanyagát. 2000-ben jelent meg az A jó Isten dicsőségére (Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról) című kötet, Beszédes Valéria válogatásában és Dévavári Zoltán szerkesztésében. A szakterület olyan kiváló ismerőivel találkozhatunk a kötetben, mint Beszédes Valéria, Jung Károly, Batha Elek, Barna Gábor, Silling István, Nagy Abonyi Ágnes. Földrajzilag behatárolva a tanulmányok felölelik Nyugat Bácskától a Bánságig terjedő magyarság vallásos népeletét. A fejezeteket megelőzi Harmath Károly történelmi ismertetése.

A tanácskozások kapcsán szólnunk kell a zentai Városi Múzeumról. Alapításától kezdve (1946) komplex jellegű (öslénytan, régészet, numizmatika, állatvilág, helytörténet, néprajz), gyűjtőterületénél fogva regionális; kezdetben felölelte szinte az egész bácskai Tisza-mentét, majd a politikai-közigazgatási változásokat követő múzeumi törvények fokozatosan leszűkítik gyűjtő területét. Ma Zenta, Magyarkanizsa és Törökkanizsa községek képezik. Kezdetől fogva mindmáig a legszakszerűbben gyűjtött és leggazdagabb gyűjteménynek a néprajzi terület számít. Néprajzi gyűjteménye zömmel a szűkebb, illetve tágabb régió magyarságának népeletéhez kötődik. Itt említhető meg, hogy az utolsó tíz évben egy tervszerű, szisztematikus gyűjtő-és feldolgozó munka eredményeként itt jött létre a vajdasági magyar népzenerár, elsősorban Bodor Anikó etnomuzikológus fáradozásai nyomán. Ugyancsak ő készíti elő a Vajdasági magyar népdalok immár harmadik kötetét. A múzeum épületét illetően a tervben szerepel a néprajzi rész felújítása, amely a jövőben is a halászatot, földművelést és állattenyésztést, valamint egyes mesterségeket mutatná be. Ma a múzeum nem önálló intézmény, a Thurzó Lajos Közművelődési Központ keretein belül működik, viszonylag nagy önállósággal, különösen a tevékenységek tervezését, illetve lebonyolítását illetően. Távlati stratégiájában a néprajzi gyűjtemény további gyarapítása és feldolgozása szerepel el-

¹⁰ A tanácskozások témáit Raffai Judit és Silling István közlése alapján adjuk közre.

sőrangú feladatként, lehetőség szerint kiterjesztve a munkát nemcsak a régió, hanem az egész Vajdaság-Délvidék magyarságának népéletére. A kutatók rendelkezésre állaz 5000 kötetnyi szakkönyvtár, a 10 000 is több felvétellel rendelkező fényképtár. A hagyományápoló csoportokat is rendszeresen ellátják hangzó-nyaggal.

A Társaság igazán összehangolt munkát igénylő vállalkozása a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának elkészítése volt, amelynek során a Vajdaság negyvenegy magyarlakta településén végeztek kérdőíves módszerrel kutatást. A többéves kutatás ötven munkatárs bevonásával folyt. Az adatgyűjtés során mutatkozott meg leginkább az intézményes keret hiánya.¹¹

Az összegyűjtött anyag CD-ROM-on hozzáférhető. Az így elkészült lemez oktatási, demonstrációs és kutatási célokra egyaránt felhasználható a határon túli magyarok jól körülhatárolható és jelentős hányadáról is kellően pontos képet nyújthat.¹² A kutatási program 2001-ben zárult, a hivatalos bemutatásra 2002. februárjában került sor. A Vajdaságban eddig egyedülálló adatbázis a könnyebb áttekinthetőség céljából Cd-én hozzáférhető.

A 2003-ban megjelent kommentárkötet keresztmetszetét adja a Cd-Rom-on megjelent Atlasznak. Az adathordozó közel kilencszáz térképet tartalmaz, amelyek a kutató és az érdeklődő tetszése szerint egymásra vetíthetők. Emellett település leírások, statisztikai adatok és helyszínrajzok is láthatók a mellékletben. Az adatbázisban szereplő több mint egymillió adat könnyebb áttekinthetőségét és használatát kizárólag az erre a célra elkészített számítógépes program teszi lehetővé: a korábbi, hagyományos módszerrel készült néprajzi atlaszoktól eltérően a kérdésekre adott válaszok száma tetszőlegesen változtatható. Az összes, illetve a kiválasztott válasz megjelenítése is lehetséges. A feldolgozott témák: Földművelés; Állattartás; Kisipar; Település és építkezés; Házbelső; Táplálkozás; Az emberi élet fordulói; Jeles napok; Néphit; Népi vallásosság; Népi gyógyászat; Epika; Lokális és társas kapcsolatok; Identitás.

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság most folyó programjai közül meg kell még említeni a következőket:

- Egy négyéves kutatási program kidolgozása, amelynek hiánypótló néprajzi gyűjtés a célja.
- A kéziratban maradt hagyatékok kidolgozása, illetve néprajzi adattár létrehozása
- A szakkönyvtár bővítése
- A vajdasági néprajzi bibliográfia készítése
- Az amatőr gyűjtők tevékenységének további koordinálása, néprajzi gyűjtőpályázat kiírása.

¹¹ Papp Á. 2003. 3.

¹² Papp Á. 2003. 4.

Az első önálló kötet (A jó Isten dicsőségére) megjelenését követte 2004-ben a Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára sorozat megindítása, amellyel a nagyobb terjedelmű vajdasági tematikájú néprajzi munkák megjelentetését szeretnék elősegíteni. A sorozat első kötete: Papp Árpád: Rossz vér. A szerző tanulmánya bevezetőjében a következőket írja: „Rendhagyó ez a monográfia, melynek célja egy több ezer éves gyógyítási gyakorlat bemutatása, legfontosabb szereplője pedig az élet princípiumának tartott vér... A feldolgozás szempontjából elsősorban a néprajzi szempontok a meghatározóak, melyeket művelődéstörténeti, orvostörténeti adatok kísérnek. Az anyaggyűjtésre 1992 és 2002 között került sor.”

Gyűjtésekről, kiadványokról, publikációkról, amelyek nem tartoznak a JMMT és a Kiss Lajos NT tevékenységi köréhez

Jung Károly mélyreható tanulmányait külön fejezetként kellene elemezni. Doktori értekezésésként is feldolgozásra ajánlandó. Az elmúlt bő egy évtized néprajzi vonatkozású publikációit összegezve az egyetemi tanárral, a kiváló kutatóval, a tudóssal állunk szemben. Egy évtized alatt öt tanulmánykötettel gazdagította az egyetemes magyar nyelvterület néprajzát, mint tudományágat. Ezek a következők:

1992: Köznapok és legendák

1994: Őrszerek könyve

1997: Összefüggések és kapcsolatok

2000: Régiek kalendárium

2001: A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar néprajzon belül a délszláv és a magyar folklór összehasonlító vizsgálateival.

Az Őrszemekben a bajelhárító amulettekről, szent levelekről, ponyvanyomtatványokról nyújt a magyar archeológiában is ritkaságnak számító elemzést kiegészítve hiteles dokumentumokkal. Köznapok és legendák (Tanulmányok a népi kultúra köréből) könyvében a hajnali mosdatás tiltását, eltűnését dolgozza fel a lehető leghitelesebben, levéltári adatokkal alátámasztva. Az emberélet fordulóihoz a már említett hajnali mosdatáson kívül – ugyancsak levéltári adatokkal alátámasztva – szól a móríng levelekről és hozománylevelekről, a kiházásatlanok halotti koronájáról. Egybevető elemzéseket végzett a magyar és a délszláv néphiedelem és mitológiakutatás kapcsán.

Az 1997-ben megjelent válogatott tanulmánykötete a magyar–délszláv összehasonlító folklórkutatás néhány aspektusának vizsgálatával foglalkozik. „A kötet néhány tanulmányában olyan felfedezések, komparisztikai adatok látnak napvilágot, amelyek az egyetemes magyar néprajzkutatás és művelődéstörténet szempontjából is újdonságnak számítanak.”¹³

¹³ Recenzens: Bori Imre–Bányai János szakvéleményből

A sorrendben ötödik tanulmánykötete, A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig az előző években írt magyar és összehasonlító magyar folklorisztikai tanulmányok közül tízet tartalmaz. Utalást tesz arra, hogy egyes szövegemlékeink értelmezése nem lesz lehetséges a magyar és a szomszéd népi folklorisztika eredményeinek ismerete és felhasználása nélkül. A Régiek kalendáriuma a hétről hétre követi az esztendő jeles napjait.

Beszédes Valéria két kötetben gazdag ismeretanyagot örökített meg az eltűnéstől. Az *Örökség I–II.* könyv külön értéke, hogy a szerző, ahol lehetőség kínálkozik rá, párhuzamot von a vidékünkön élő más népek – bunyevácok, sokácok, svábok stb. – szokásai, hagyományai között, és kutatási anyagát elhelyezi a kölcsönhatásnak abban a nagy tarka térségében, amelyben a Vajdaság mindig is volt. Az 1995-ben és 1998 megjelent kötetek – Kis magyar bácskai néprajz alcímmel népi kultúránk és hagyományaink tárházai.¹⁴

A vajdasági magyarok nyelvhasználatát feltáró kiadvány az *A ház* alcímében: A lakóház szókinccse, amelyben egy nem homogén kistáj népi építészetének szakszókinccsét adja át. Beszédes Valéria vállalta az észak-vajdasági lakóház szókinccsének összegyűjtését, hogy képet adjon a török uralom után e térségbe települt magyarok házzal kapcsolatos teljes fogalomkörének, ismeretanyagának bemutatására. (1991)

Tizenhárom értekezését tartalmazó kötete, az *Emberek és otthonok* 1994-ben jelent meg. Középpontjában a hajlék áll. A szabadkai kutató a szállások/tanyák kialakulását, azok népességét vizsgálja, levéltári adatokkal kiegészítve tovább bővíti az itteni magyarsággal kapcsolatos ismereteinket.

Ünnep ez mineniünk tanulmánykötetében Beszédes Valéria elsősorban a szabadkai magyarság vallásos életével kívánt foglalkozni, de az egyes témák feldolgozásakor érinti az ottani szerbek és bunyevácok vallási gyakorlatát, s ennek interetnikus vonatkozásait is.

Az Osiris Kiadó 2001-ben jelentette meg Raffai Judit: *A mesélő ember* című tanulmánykötetét, amely környezetünkben, a vajdasági magyar nyelvterületen egyedülálló mesekutatási tanulmány. A kötetben szereplő meséket 1990–1998 között gyűjtötte. A szerző egy mesemondó, Szűcs László személyiségének, mesemondási szokásainak, valamint teljes repertoárjának bemutatására vállalkozott az egyéniségközpontú mesekutatás módszerével. Raffai Judit Ludason végzett mesekutatással kapcsolatos gyűjtései a *A Rézmonyos – Ludasi népmesék* c. kötetben jelentek meg 2000-ben Szabadkán.¹⁵

Búrány Béla néprajzkutató gyűjtési kiadványaival már 1962 óta jelen van a Vajdaságban publikált néprajzi szakirodalomban. Itt most csak az elmúlt évtizedben megjelenteket emelem ki. *A menyecske meg a fekete rigó* (Vajdasági magyar erotikus és obszcén magyar népmesék), Szeged, 1994.; *Így éltünk a Délvidéken – króni-*

¹⁴ Mírnics Zsuzsa recenziója

¹⁵ Raffai J. 2001. 73.

ka, Bp. 1999.; *Ünnepek, szokások, babonák I.* néprajzi gyűjtés, Újvidék, 2000. Búrany Béla gyűjtései alapul szolgálhatnak (különösen a folklórral foglalkozóknak) szellemi kultúránk egy-egy területének tudományos feldolgozásához.

Pénovátz Antal 1999-ben a Híd folyóiratban jelentette meg a Pacséron fellet református sírverseket, amelyek eredetileg pirosiakról (Dél-Bácska) pirosiaknak szólnak. A reformátusoknál a halotti énekes búcsúztatók helyett ismeretesekek voltak a dallam nélküli verses változatok. A sírversek, amelyeket a szerző közre ad és elemez 1890–1891 között íródtak. Ritka forrásanyagra irányítja a figyelmünket.¹⁶ A tanulmány később megjelent az A jó Isten dicsőségére c. kötetben is.

Klamár Zoltán magyarkanizsai, jelenleg Aszódon élő néprajzkutató a tárgyi kultúra területén fejt ki széleskörű gyűjtő, elemző, értelmező vizsgálatokat. Tudományos igénnyel megírt publikációi a magyar nyelvterület különböző pontjain jelennek meg szaklapokban, folyóiratokban, tudományos kötetekben, múzeumi évkönyvekben. A Vajdaságban megjelenő Létünk, az Üzenet és a Híd folyóiratokban tanulmányaival rendszeresen jelen van. Szerkesztője a Veszendő értékeink nyomában c. könyvnek, melyben *Kérdőív a lakóház és a tanyai telekrendezés gyűjtéséhez* munkája megjelent. (1994); *Örökségünk – kanizsai képeskönyvek* (1996); *Adorján népi építészete* (1997). Doktori disszertációját 2004-ben védte meg az ELTE Néprajzi és kulturális antropológiai szakterületén. Témája: *Tanyák, parasztagazdaságok Magyarokanizsa vidékén* (megjelenés alatt)

Ismertetésünk nem térhet ki Csorba Béla: *Szilaj csikó nem eladó* című temerini (dél-bácskai) népballadáról és rabénekekről szóló, nagy gondtal készített könyve elől. A széleskörű tájékozottságon gyűjtő- és feldolgozó munkán alapuló, összefoglaló jellegű tanulmány, eleve cáfolja azt a vélekedést, hogy Temerin népi hagyományai, néprajzfolklór tekintetében kevésbé gazdag és ennek következtében szerényen kutatót és ismert volna. „Gondolatébresztő és továbbgondolásra ösztönző »cáfolatával« felhívja a figyelmet arra a nagyszerű helytörténeti-, néprajzi-, népnyelvi-, népzenei- és folklór kutató-gyűjtő-, és feldolgozó munkára, amely a XX. század második felében a Délvidéken, a Vajdaságban, az egykori Jugoszlávia több más területén is kivirágzott, bizonyítva a magyar népi kultúra, benne a magyar folklór egyetemes magyar voltát.”¹⁷

A szellemi néprajz vallásos elemeinek gyűjtése és feldolgozása a Vajdaságban Silling István nevéhez fűződik. Az archaikus népi imádságok felgyűjtése és azok invariánsainak közreadásával a legsokoldalúbb vizsgálójává vált. A Forum Könyvkiadó gondozásában jelentek meg a *Vallási néphagyomány* és a *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük* c. tanulmánykötetei. A vajdasági archaikus népi imádságokat teszi még hitelesebbé a magyar és a délszláv népi imádságok párhuzamaival. Kronológiai áttekintését adja az apokrif délszláv népi imádságoknak.

¹⁶ Pénovátz A. 1999. 515–525.

¹⁷ Dankó I. 2005. 80.

A vajdasági népi imádságyűjtés kezdetének 1972-t tarthatjuk, amikor szervezett gyűjtés indult Észak-Bácska területén. A római katolikus szlávok, horvátok, bunyevácok és sokácok imáit párhuzamba állítja a magyar imádságokkal.¹⁸

Kónya Sándor a Kiss Lajos Néprajzi Társaság tagjaként hét-nyolc éve kezdte el a vallási népelemek gyűjtését. A terjedelmes anyag kötetbe rendezve 2004-ben jelent meg. *Harmatozzatok, egek! – Népünk vallásos énekei Észak-Bácskában*. Ebben a kötetben észak-bánáti vallásos népelemek sorakoznak az egyházi év rendjét követve adventtől adventig halottas énekekkel, búcsújárók énekeivel, valamint a kilencedek énekeivel együtt.

A *bácskai lakodalmak*-ban Borús Rózsa néprajzkutató a több mint 300 oldalnyi monográfiában három bácskai település (Moravica, Topolya és Horgos) lakodalmi szokásairól és vőfélyversekről minden tekintetben komplex igényű tanulmányt adott közre. A vőfélyversek anyagának bemutatása és elemzése is a folklorizáció folyamatának vizsgálatára nyújt kiváló lehetőséget. (1998)

Balla Ferencnek a nyugat-bácskai Bezdánról megjelentetett tanulmányai kötetbe foglalva még nem jelentek meg, pedig számuk több tucatra tehető. Komoly odafigyelést érdemelne a lassan asszimilálódó bezdáni magyarság néprajzi monográfiájának feldolgozása. Balla Ferenc sokoldalú kutatásai kiterjednek a soknemzetiségű Duna menti város népi vallásosságára, a kölcsönhatásokra, a gazdálkodásra. Néhány cím publikációs listájáról: Egyházi intézmények és társadalmi szervezkedés (2001. Veszprém); A népi táplálkozás interetnikus kapcsolatai a Bezdánban (1999 Néprajzi Látóhatár); A bezdáni nép búcsújáró hagyományairól (1999 Létünk)

A fiatal kutatók közül Hajnal Virág és Papp Richárd szerzőpárost kell megemlítenünk. Bár mindketten Budapesten élnek vajdasági kötődéseik révén kutatási területük egyik központi témája a vallás és identitás kapcsolata a Vajdaságban. A kulturális szociálintropológia olyan jelenségeit vizsgálják, mint: szakrális-etnikus stratégiák, kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései, nemzettudat és rituális gyakorlat a délvideki magyarság körében, lokális világok, a nyelv és kultúra összefüggései.

Publikációik vajdasági, felvidéki és magyarországi szakmai folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelennek meg. Megjelent kötetek: Papp Richárd: *Eztnikus vallások a Vajdaságban?* 2003.; Hajnal Virág–Papp Richárd: *Mint leveleket a vihar – Kulturális antropológiai tanulmányok az ezredforduló délvideki magyarságánál* 2004.

A néprajztudomány még adósa a Vajdasághoz tartozó dél-bánáti magyarlakta szörványtelepülések vizsgálatával. Szőke Anna a Versec környéki magyarság körében végez kutatásokat, központi vizsgálódási szakterülete az egyház, a vallás megtartó ereje, az interetnikus kapcsolatok, a temetők néprajza. Tanulmányai hazai és külföldi tanulmánykötetekben és folyóiratokban jelennek meg.

¹⁸ Szőke A. 2003. 77.

1998-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem elsőéves néprajz szakos hallgatói egyhetes terepgyakorlaton vettek részt a vajdasági Kishegyesen dr. Bódi Erzsébet tanárnő vezetésével. Kutatásaik a következő témakörökre terjedtek ki: Településszerkezeti és építészeti jellemvonások; Állattartás; Templombúcsúhoz fűződő hagyományok a faluban; Napjaink lakodalma; Gyermekjátékok gyűjtése.

2002-ben ugyanez a csoport, akkor már végzős néprajzosokként a dél-bánáti Fejértelepen (Susarán) hasznosította az előző évek tapasztalatait, ahol az internetikus kapcsolatok különböző megnyilvánulási formáit vizsgálták. A csoportvezető ekkor is Bódi Erzsébet volt.

Az ELTE Néprajzi Doktori Iskolája 2001-ben elindított egy hosszú távú, több éves kutatási programot a vajdasági Szerémségben (Maradék, Sattrinca és Dobradó). A monografikus igényű tudományos kutató és feltáró munka a tervek szerint 2007-ig tart. A terepi műhelymunka irányítói és további koordinátorai dr. Klamár Zoltán és dr. Szilágyi Miklós, az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének és az Európai etnológia Doktori Iskolájának tanára. A kutatás témakörei: 1. Táj munkamegosztás a falu kapcsolatrendszerében; 2. A falu társadalmának rétegződése; 3. Az egyház szerepe a falu társadalmában; 4. Társas élet; 5. Rokonsági kapcsolatok; 6. Az idő sodrában – egyének, életutak; 7. Migráció.

Jelen ismertetőben a kiadványok jutottak inkább kifejezésre, mintsem a közösségi kutató munka. Bevezetőmben említettem, intézményes, szervezett kutatás a hivatalos intézmények (pl. egyetemeink) részéről nem folyik a magyar nyelvterületet illetően. Viszont az egyéni, személyekhez fűződő kutató- és tudományos munka annál gazdagabb.

Irodalom

BESZÉDES VALÉRIA

2001 Néprajzi kutatások a Délvidéken. In. Néprajzi Látóhatár X. 1–2. 107–115.

CSEHÁK KÁLMÁN

2004 Történelmi múltunk és jelenünk. Szabadka–Újvidék

DANKÓ IMRE

2005 Szemle. In. Ujváry Zoltán: Ethnica VII/ 2. 80

GEROLD LÁSZLÓ

2001 Jugoszláviai Magyar Irodalmi Lexikon (1918–2000). Újvidék

PAPP ÁRPÁD, RAFFAI JUDIT, TERBÓCS ATTILA (szerkesztők)

2003 Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának Kommentárkötete. Szabadka

PÉNOVÁTZ ANTAL

1999 Sírversek 1890–1891. In. Bori Imre (szerk.): Híd, Újvidék

RAFFAI JUDIT

2001 A mesélő ember. Budapest

SZÓKE ANNA

2003 Szemle. In. Ethnica V/2. 77

Kissikátor

Magyar néprajzi vonatkozású muzeális gyűjtemények Burgenlandban

TÓTH ARNOLD

1. Közleményem az őrvidéki magyarság hagyományos tárgyi kultúráját, helytörténetét és népi építészetét bemutató muzeális gyűjteményekről és kiállítóhelyekről ad áttekintést. E rövid írásnak nem célja, hogy teljességre törekvő és részletes bemutatását adja a témának. Ez – lényegesen nagyobb terjedelemben – nálam felkészültebb kutatók feladata lehetne. Sokkal inkább érdekes számunkra az a kérdés, hogy a határon túli magyarság különböző táji csoportjai, esetünkben az őrvidéki magyarok körében hogyan jelenik meg a tradicionális tárgykultúra mint identitásképző tényező; és ennek megfelelően mennyiben válik hangsúlyossá – vagy éppen kevésbé hangsúlyossá – a néprajzi-helytörténeti muzeológia (tájházak, helytörténeti gyűjtemények, időszaki kiállítások) szerepe a helyi közösségek kulturális életében. Egy ilyen típusú kutatás természetesen meghaladja a jelen tanulmány kereteit, ám mint szempontot érdemes figyelembe vennünk az áttekintés során.

A burgenlandi magyar néprajzi kutatásokban egyértelműen érzékelhető a folklorisztika dominanciája. Az időről időre megjelenő összegzések az elmúlt évtizedekben ezt többszörösen bemutatták, ezért itt csak utalunk a kutatásnak erre a fajta beállítódására.¹ A tárgyi néprajzi anyag viszonylagos alulreprezentáltsága alapvetően két meghatározó okra vezethető vissza.

Egyrészt a magyar néprajzot hagyományosan érdeklő etnikus specifikumok – melyek különösen a határon túli kutatásokban nyernek még fokozottabb hangsúlyt – Burgenlandban jellemzően a szellemi kultúra jelenségeiben ragadhatók meg. A régió anyagi műveltsége osztrák–horvát–magyar viszonylatban gyakorlatilag egységesnek mondható, melyben az etnikai sajátosság kevésbé domináns. Az építkezés, a lakásbelső, a telek- és udvarformák rokonságot mutatnak a stájer, az alsó-ausztriai és a nyugat-dunántúli területekkel egyaránt. Evvel kapcsolatban elmondható, hogy a magyar kutatások mellett sokkal inkább az osztrák és a horvát

¹ Lukács L. 1984. 208–218; Gaál K. 1989. 164–174; Gráfik I. 1989. 175–186; Gaál K. 1991. 181–182; *Néprajz tanulmányok...* 1994.

néprajz rendelkezik minket érdeklő burgenlandi eredményekkel.² Ebben az értelemben az anyagi műveltség emlékei és az ezt reprezentálni kívánó muzeológiai törekvések a magyar identitás tekintetében másodlagosak. Az anyanyelv „identitásunk egy része, de nem hatalmaz fel minket arra, hogy kizárólag csak erre hivatkozva elvlasszuk egymástól azokat a kultúrákat, amelyek egy tájon belül többnyelvű közösségek hagyományos tulajdonát képezik.”³ Valójában nem is lehet az őrvideki magyarság anyagi műveltségéről mint önálló, jellegzetesen magyar és tájházi-múzeumi kontextusban specifikusként bemutatható entitásról beszélnünk. Ehelyett sokkal inkább a regionalitást, illetve egy-egy falu esetében – az általánosan jellemző táji típusok lokális változatai mellett – a helytörténeti vonatkozásos bemutatását lehet remélni Burgenland magyar múzeumügyétől.

A folklorisztika dominanciájának másik oka a kisebbségi létben végzett tudatos hagyományőrzés, a „kultúrunka” sajátosságaiban keresendő. A kis létszámú és az asszimilációnak leginkább kitett őrvideki magyarság esetében⁴ ez a megállapítás fokozottan érvényes. Miután a helyi múzeumok és kiállítások kérdését kézenfekvő a kisebbségi kulturális élet felől megközelítenünk, néhány mondat erejéig érdemes itt elidőznünk.

A kulturális élet legnagyobb részét lefedő és egyben érdekképviseleti feladatokat is ellátó Burgenlandi Magyar Kultúregyesület (BMKE) 1968-as megalapítása óta elsősorban az anyanyelvi sajtó, a könyvtárügy és a folklór jellegű hagyományőrzés terén fejtette ki tevékenységét.⁵ Az iskolai és iskolán kívüli nevelésben, továbbá az egyesületi élet számos területén a folklórkutatások eredményeit alkalmazzák; a magyar identitás legjellemzőbb eleme a nyelv mellett a folklór (avagy folklórként megtanult/újratanult revival) alkotások ismerete és használata. A szellemi művelődés és a népi-nemzeti kultúra ilyesfajta kapcsolódása Burgenlandban is a 19. század közepének-második felének művelődési törekvéseiben gyökerezik. A legkorábbi közülük az 1841-ben megindult Felsőöri Református Olvasókör tevékenysége, mely 1889-ben történt újjáalakulása óta gyakorlatilag változatlan formában érte meg a 21. századot.⁶ Az egyesületi élet kiteljesedése a 20. század első felére tehető, és különösen 1921–1938 között az anyanyelvű egyházi intézményekhez köthető. Az olvasókörök mellett több helyütt színjátszókör, énekkar, zenekar és táncsoport működött Burgenland magyarlakta falvaiban. A folklórgyűjtések alapján rendezett előadások elterjesztésében nem kis szerepet játszott a cserkészmozgalom egyik ága, a regöscserkészlet. A határon túli magyarság műve-

² Gaál K. 1969; Csoma Zs. 1984. 204; Simon, F. 1971; 1981; Gaál K. 1994. 18–45. Az osztrák (és magyarországi német) kutatások fontosságát hangsúlyozza Voigt V. 2000. 95–101.

³ Gaál K. 1994. 43.

⁴ A nyelvi és demográfiai folyamatok mutatóira vonatkozóan a számos feldolgozás közül lásd Eger Gy. 1993. 45–58; Beke Gy. 1995; Holzer, W. 1996. 211–228.

⁵ A BMKE kereteiben működő kulturális csoportokat, intézményeket és kiadványokat átfogóan ismerteti Sztórik Sz. 2002. 80–96. Lásd továbbá: Lévay E. 2003.

⁶ *Őrség* 8. (1975) 9.

lődésében és kulturális közéletében már az 1920-as évektől, és még inkább 1945, majd 1956 után jelen volt a cserkészlet hatása. Az 1940-es években útjára indult, Volly István-féle „Nagykarácsony éccakája” című kezdeményezés – mely Burgenlandban máig megrendezésre kerül évről-évre – szintén ide köthető.⁷ 1968-ban a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület megalakulásának egyik motíváló tényezője a felerősödött asszimiláció volt; ebben az összefüggésben a magyarságtudat és a folklór kapcsolatát nem kell tovább részleteznünk.⁸ Galambos Ferenc Iréneusz sokirányú munkásságának is éppen ez a tudatos kultúrmunka az egyik fő összetevője. Az evvel kapcsolatos elméleti és gyakorlati megfontolások számos írásában olvashatók.⁹ Hasonlóképpen fontos forrásai a témának Barsi Ernő gyűjtései, melyek alapján a burgenlandi folklórcsoportok javarészt dolgoznak.¹⁰ Az egyesületi élet máig tartó jelentőségét mutatja, hogy 1988-ban Burgenland tartományban hetvennégy (!) magyar egyesület működött, legnagyobb részük a hagyományörzés és a magyarságtudat ápolását szolgáló célkitűzésekkel.¹¹

A folklór jellegű hagyományörzés, az anyanyelvi oktatás és sajtó, az anyanyelvi egyházi szolgálat, a könyvtárügy és a múzeumügy a magyar identitás megőrzése szempontjából egy komplex egységet alkot. A továbbiakban a múzeumokra és gyűjteményekre vonatkozó részt mintegy kiragadjuk ebből a kontextusból; mindvégig szem előtt tartva azt, hogy a kisebbségek kultúrájában a felsorolt intézmények mindegyikének vannak kisebb vagy nagyobb jelentőségű identitásképző funkciói.

2. A Burgenlandban található magyar vonatkozású néprajzi gyűjtemények és kiállítóhelyek részben betagozódnak az osztrák országos és tartományi múzeumi szervezetek rendszerébe.¹² Ausztriában a bécsi központi Néprajzi Múzeum (Museum für Volkskunde) nem rendelkezik jelentősebb magyar anyaggal. Burgenlandi fiáléja, a köpcsényi kastélyban működő regionális néprajzi múzeum (Ethnographisches Museum Schlöss Kittsee) állandó kiállításában van ugyan a közép- és kelet-európai népeket bemutató részben magyar terem, de a szerény tárgyi kollekcióból éppen a burgenlandi anyag hiányzik. Tudományos tevékenysége is sokkal inkább a horvátokkal való kapcsolatok irányába orientálódik.¹³

A köpcsényinél valamivel jelentősebb magyar néprajzi vonatkozásokat tudhat magáénak a Tartományi Múzeum (Eisenstadt Burgenländisches Landesmuseum) Kismarton–Alsóhegyen. A tartományi székhely múzeumügyének kezdetei az 1920 előtti önálló kismartoni régészeti társulat működéséhez köthetők. A Moson,

⁷ *Órvidéki Hírek* 1990/1.

⁸ Szoták Sz. 2002. 86.

⁹ Galambos F. I. 1986. 422–428; 1991. 593–603; 1995. 127–136.

¹⁰ Barsi E. 1986. 201–208; 1988.

¹¹ *Órség* 22. (1988) 3.

¹² A tartományi múzeumi hálózat intézményeit tekinti át a magyar kézművesipar-történet szempontjából Domokos O. 1991. 191–196.

¹³ Lásd a Kittseer Schriften zur Volkskunde című múzeumi periodika füzeteit; illetve Csoma Zs. 1984. 200–202.

Sopron és Vas vármegyék régészeti társulataival szorosan együttműködő kismartoniak megalapították saját városi múzeumukat, régészeti és várostörténeti gyűjteményekkel.¹⁴ Ezzel párhuzamosan a „Leiner-házban” működött 1926–1939 között a Wolf-féle magángyűjtemény. Wolf Sándor bornagykereskedő és szenvedélyes műgyűjtő elsősorban antik archeológiai tárgyakat gyűjtött, majd idővel a képzőművészet, az egyházművészet és a céhes emlékek is érdeklődésének homlokterébe kerültek. 1945 után gyűjteményét örökösei eladták, részben a Tartományi Múzeum vásárolta meg. 1968–1976 között költözött át az intézmény jelenlegi helyére. Az 1980-as évekkel kezdődően több magyarországi múzeummal (Sopron, Győr, Szombathely) kapcsolatokat létesítettek. Kölcsönös kiállításcserékre, közös kiállításokra és konferenciákra is sor került, melyek számos néprajzi vonatkozást érintettek; nem került be azonban e közös programba az Őrvidéki magyarság anyagi kultúrájának módszeres kutatása.¹⁵ (A magyar néprajz részéről ez az együttműködés illeszkedett ahhoz az 1986-ban előterjesztett kutatási tervhez, amely a szombathelyi Savaria Múzeum vezetésével és több intézmény összefogásával a burgenlandi kutatásokat szorgalmazta. Ez az előterjesztés végül eredménytelen maradt.)¹⁶

A kismartoni Tartományi Múzeumhoz tartozó kisebb múzeumok és gyűjtemények is tartalmaz(hat)nak magyar vonatkozású néprajzi anyagot, jöllehet ezek egyike sem kifejezetten e célra szerveződött. Jelentősebb közülük a szenteleki (Steersbach) Dél-Burgenlandi Táj múzeum, és a tarcsafürdői (Tatzmansdorf) Szabadtéri Táj múzeum. Ez utóbbiban a tíz épület közül legalább három (alsólövői és felsőlövői lakóházak, felsőlövői borpince) magyar vonatkozású. A teljesség és részletesség igénye nélkül, mintegy felsorolásként említem továbbá azokat a múzeumokat és kiállítóhelyeket, amelyek Burgenland tartomány népi tárgykultúráját mutatják be – jöllehet ezek egyike sem köthető szorosabban az Őrvidéki magyarsághoz.¹⁷ (1) A Fertő-tavi halászatot és vízi életet mutatja be a nezsideri (Neusiedl am See) halászház. Itt található az Eidler-féle néprajzi magángyűjtemény, melynek magyar vonatkozású részéről keveset tudunk. (2) Jelentős ipar-történeti műemlék a pátfalusi (Podersdorf) 18–19. századi szélmalom, mely az 1980-as években történt helyreállítása óta ismét működőképes és látogatható. (3) 1900 körüli épületek együtteséből – vincellérház, lakó- és gazdasági épületek, pajták – áll a fertőmeggyesi (Mörbisch am See) falumúzeum. Közvetlen közelében több Hofgasse-típusú hosszú udvaros lakóház is áll még. (4) Várostörténeti jellegű a nagymartoni (Mattersburg) helytörténeti múzeum. Régészeti, történeti és céhes anyaga mellett népművészeti gyűjteménye is van. (5) Szintén néprajzi vonatkozású a kaboldi (Kobersdorf) helytörténeti múzeum. A volt vámház épületében működik, parasztszobákkal, kocsiszínnel berendezve. (6) A régió egyik ki-

¹⁴ Domokos O. 1991. 191.

¹⁵ Gráfik I. 1989. 183.

¹⁶ Gráfik I. 1989. 180.

¹⁷ Németh A. 2003; Domokos O. 1991. 192–193.

emelkedő gyűjteménye a csávai (Stoob) fazekasmúzeum, mely a helyi fazekasság termékeit (kerámiaedények, dísz tárgyak és kályhák) és azok készítését is bemutatja. (7) A pinkafői (Pinkafeld) városi múzeum gyűjteményeinek törzssanyagát Josef Karl Homma, Burgenland egyik legkiválóbb helytörténeti kutatója gyűjtötte össze az első világháború utáni években. Régészeti, várostörténeti és kézművesipari-céhtörténeti anyagát az utóbbi években további gyűjtésekkel egészítették ki. (8) A felsőlövői (Oberschützen) helytörténeti gyűjtemény egy 1800 körüli, kerített udvaros, boltozott kapubejárós lakóházban működik, melyben ma is laknak. Mellette a gazdasági épületek eredetei berendezésükkel és felszerelésükkel kerültek megőrzésre. Itt található a népi építészettel foglalkozó Franz Simon professzor magángyűjteménye. (9) Felsőlovó valaha gazdag volt népi építészeti emlékekben. Az utolsó jellegzetes gyümölcstároló építményt (kiting) az 1975-ben alapított pásztorházi (Stinatz) szabadtéri falumúzeumba vitték. Az egyelőre három épületből álló falumúzeum további bővítése napirenden van. (10) Korlátozottan látogatható ipartörténeti műemlék a Farkasdifalván (Neumarkt an der Raab) található, működőképes 18. századi olajütő.

3. Muzeológiai szempontból a legjelentősebb magyar intézmény Burgenlandban az alsóóri (Untervart) néprajzi-helytörténeti falumúzeum. A gyűjteménynek helyet adó épületegyüttes az Alsóóri Otthon nevet viseli, jelezve ezzel azt a komplex feladatkört, melyet az intézmény immár több mint harminc esztendeje betölt az őrvidéki magyarság kulturális életében. Az alig ezer lakosú, római katolikus Alsóőr múzeuma – valamennyi burgenlandi falumúzeumhoz hasonlóan – magángyűjteményből jött létre. 1945 után az osztrák műgyűjtők módszeresen szedték össze Burgenland falvaiból a néprajzi tárgyakat. Alsóőrről ennek Farkas István és Szabó Tamás igyekezett gátat vetni: saját gyűjtéseik révén a faluban tartották a néprajzi-helytörténeti tárgyi anyagot. Az így létrejött gyűjtemény bemutatására 1965-ben megszervezték az alsóóri Múzeum Egyesületet, mely épületek megszerzését és azokban egy múzeum kialakítását tűzte ki célul. A múzeumügy leglelkesebb apostola kettejük mellett Dr. Seper Károly (1911–1987) volt, aki elszármazott alsóőriként Bécsből tért vissza szülőfalujába, hogy tegyen valamit a magyarság megmaradása érdekében.¹⁸ Szintén alapító tagja volt az egyesületnek Balikó István (1921–1991) ácsmester, aki később az épületek famunkáit készítette.¹⁹ Az egyesület elnöke Kajtár Károly, titkára pedig Benkő József volt; segített továbbá a munkát Szabó Ernő akkori polgármester, a néprajzos szakma oldaláról Franz Simon professzor, a tartományi és országos politikai testületek részéről pedig Johann Jandrasits udvari tanácsos.²⁰

¹⁸ *Órség* 22. (1988) 4–5.

¹⁹ *Órség* 27/28. (1993) 39–40.

²⁰ *Órség* 40. (1999) 46.

A gyűjtemény először az alsóöri iskola padlásán, később Farkas István istállójában kapott ideiglenes elhelyezést. A kismartoni Tartományi Múzeum közreműködésével indult meg a megfelelő épület kiválasztásának folyamata. A három kiszemelt épület közül végül a főtca 208. számú árkadós házát vásárolta meg az egyesület 1970-ben Seper Vilmos iskolaigazgatótól, a tartomány jelentős anyagi támogatásával. Az 1800-as évek legelején épült kisnemesi lakóház és a gazdasági épületek felújítását követően 1973-ban nyílt meg az Alsóöri Otthon. Az épületet Galambos Ferenc Iréneusz szentelte fel, a kiállítást Theodor Kéry tartományi elnök nyitotta meg.²¹

A gyűjtemény további bővülésével a rendelkezésre álló hely szűknek bizonyult, ezért az otthon vezetője, Seper Károly 1981-ben a szomszédos szegényparaszti lakóházat is megvásárolta. Ekkor történt meg az anyag hivatalos nyilvántartásba vétele (beletározás, leírókartonok és tárgyfotók elkészítése) a Tartományi Múzeum részéről. Jelenleg közel 3000 darabos a gyűjtemény, a házberendezés, földművelés, állattenyésztés, halászat, mesterségek (ács, asztalos, kovács, fazekas, cipész), szövés, kosárfonás, méhészet témakörébe tartozó tárgyakkal. A helytörténeti vonatkozásokat számos dokumentum és fénykép, valamint a helyi tűzoltóság emlékei képviselik. Kiemelkedő darab a vörösvári Erdődy grófok parádés kocsija és szánkója, melyet Szabó Ernő nyeregkészítő és kárpitosmester restaurált. A kisebbik épület padlásterébe került a népi vallásosságot bemutató kiállítás. A múzeum egyben a kulturális élet egyik központja is. 1976-ban jelentette meg az egyesület Alsóőr első helytörténeti monográfiáját.²² 1983-ig tizenkét alkalommal adták ki az Őrség című naptárat, mely hosszú szünet után 1999-től újra megjelent. „Nyitott ajtók napja” címmel évente többször rendeznek ingyenes programokat. Seper Károly halála után 1987-től Szabó Ernő vette át az Otthon vezetését.²³

Alsóőr másik, múzeumi funkciókat ellátó intézménye a volt római katolikus népiskola (Öreg Iskola) épülete. 1972-ig még két osztályban folyt itt a tanítás. Később az iskola megszűnt és az 1990-es években felújításra került, 1998 szeptemberében történt átadása óta számos időszak kiállításnak adott helyet, köztük több néprajzi jellegűnek is. Az Öreg Iskolában működik a Magyar Média- és Információs Központ, 2001 óta pedig az alsóöri magyar könyvtár állományának egy része is itt kapott elhelyezést.²⁴

4. A közel hétezer lakosú Felsőörött (Oberwart) – mely a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület és a Magyar Intézet központja – jelentősebb néprajzi gyűjtemény és ilyen vonatkozású állandó kiállítás nincsen. Van viszont magyar református egyháztörténeti gyűjtemény; ennek megfelelően a múzeumügy legfőbb hely-

²¹ *Őrség* 17. (1983) 20–21.

²² Seper, K. 1976.

²³ *Őrség* 35/36. (1996) 21; Éger Gy.–Szesztay Á. 2002. 108–109.

²⁴ A könyvtár megalakulására, korai anyagára vonatkozóan lásd Barki K. 1981; Az Öreg Iskola felújítására és rendezvényeire vonatkozóan *Órvidéki Hírek* 1998/1; 1999/1.

színe az 1784-ben épült régi református parókia, mely a város egyik legrégebb lakóháza. 1977-ben, az új parókia megépülésekor az osztrák Állami Műemlékhivatal, a Burgenlandi Kormány és a Református Egyház közös erővel felújította. A renoválás célja kimondottan az volt, hogy Felsőőrnek legyen egy múzeumi célokra alkalmas épülete. A város 650 éves jubileumára nyílt meg az első kiállítás, egyes néprajzi, helytörténeti és régészeti anyagból.²⁵ Azóta számos különböző vendéghiállítás fogadtak és időszaki kiállítást rendeztek Felsőőrött. Közülük néhány jelentősebb: 1979-ben Faludi Ferenc-kiállítás; 1981-ben kiállítás a 90 éves Református Ifjúsági Olvasókör tiszteletére; 1985-ben könyvkiállítás; 1993-ban a BMKE 25 éves jubileumi kiállítása; 1997-ben Imre Samu emlékülés és kiállítás; 1998-ban '48-as kiállítás.

Emellett rendszeres rendezvényhelyszín még az 1967–1969 között felépült beton-üveg Kontakt-centrum (Kapcsolatok Háza), ahol szintén időszaki kiállítások kapnak helyet a legkülönbözőbb témákban. Az 1980-as évektől a rendszeres INFORM-vásárok és árukiállítások kapcsán is rendeztek többnyire képzőművészeti tárlatokat.²⁶

Felsőőrött a néprajzi tárgyi anyagot sokáig Tóth Lajos magángyűjteménye képviselte. Ez az anyag valójában nem volt látogatható, egy padlástérben kapott elhelyezést viszonylagos rendezettségben. A gazdag gyűjtemény jól reprezentálta a felsőőri református magyarság tárgyi kultúráját; jelentőségét néhány kiemelkedő darab illetve együttes adta meg (teljes viselet, felsőőri bicskakészítők kései, helyi fuvarosok kocsitáblái).²⁷ A tulajdonos 1982-ben a gyűjtemény egy részét a Kismartonban restauráltatta, majd nem sokkal később teljes anyagát el is adta a Tartományi Múzeumnak. Egy része Kismartonban maradt, más része egy időszaki kiállítást követően a szalónaki várba került.²⁸

Kisebb jelentősége révén itt kerül említésre Felsőpulya (Oberpullendorf) múzeumügye. Felsőpulyán a Városháza épületében van egy kiállítóterem, ahol a vasércbányászat történetéből látható egy állandó kiállítás.²⁹ Itt rendeznek továbbá különböző – többnyire képzőművészeti – időszaki kiállításokat.³⁰ Burgenland egyetlen magyar fafaragó népművésze, az 1996-ban elhunyt Maurer Rezső magángyűjteménye egykori lakóházában került bemutatásra.³¹

5. Külön fejezetet jelent Burgenland magyar múzeumügyében az őrszigeti (Siget in der Wart) népi műemlékegyüttes és az ottani magángyűjtemény kérdése. Őrszigeten először az 1980-as évek derekán, a Szent László-templom restaurálá-

²⁵ *Őrség* 11. (1977) 19–20.

²⁶ Németh A. 2003. 198; *Őrség* 18. (1984) 2.

²⁷ Csoma Zs. 1984. 200–202.

²⁸ *Őrség* 19. (1985) 24–25; Domokos O. 1991. 193.

²⁹ Németh A. 2003. 172.

³⁰ *Őrvidéki Hírek* 1990/2; 1996/1–2.

³¹ *Őrvidéki Hírek* 1996/1–2.

sa kapcsán merült fel egy komplex, a faluközpont több épületét magába foglaló, „in situ” műemlékegyüttes és azok egyikében egy állandó néprajzi kiállítás létrehozásának gondolata. A templomot restauráló Bálintffy Péter és a burgenlandi magyar múzeumi kapcsolatokat akkoriban szervező Gráfik Imre tettek javaslatokat a műemléki program beindítására.³² Az akkor aktuális osztrák „Dorferneuerung” falufejlesztési program adott volna keretet a kezdeményezéshez. Galambos Ferenc Iréneusz is támogatta az elképzelést és ennek kapcsán szorgalmazta az őrszigeti Pathy Lajos-féle magángyűjtemény megóvását, rendbetételét.³³

„A burgenlandi Őrvidéki magyar települések közül Őrszigeten megvannak az adottságok, hogy egy történetileg kialakult faluközpont műemlékvédelmi és muzeológiai szempontokat is figyelembe vevő revitalizációjával a magyarság legnyugatibb komplex kultúrtörténeti emlékhelyét lehessen létrehozni.”³⁴ A muzeális faluközpont-rekonstrukció a Szent László templom mellett további hét épületet foglalt volna magába. Legrégibb közülük a 18. századi régi evangélikus lelkészlak. Szempontunkból nem kevésbé lényeges a 19. századi községháza, mely egy néprajzi kiállítás céljaira volt kiszemelve. Ezek mellett a szintén 19. századi iskolaépület, a régi vendéglő és a kocsiszín, továbbá tőlük térben távolabb egy eredeti füstöskonyhás parasztház, és végül az új építésű, de minden szempontból hagyományos formavilágú lelkészlak képezte az elképzelés alapját.

A létrehozandó múzeum anyagát Pathy Lajos magángyűjteménye adta volna. Az 1500 darabos helytörténeti-néprajzi gyűjtemény leltározása, rendszerezése, tisztítása és konzerválása a körmendi Rába Helytörténeti Múzeum és a szombathelyi Savaria Múzeum munkatársainak részvételével, Nagy Zoltán vezetésével 1988–1989 folyamán megtörtént.³⁵ Az anyagnak körülbelül egyharmada, 670 tárgy jött számításba mint lehetséges kiállítási darab. A gyűjtemény összetételét, egyes tárgytípusok szerinti arányait Nagy Zoltán részletesen közli.

Sajnálatos módon 1990 körül ez a nagyszabású kezdeményezés elakadt, és az őrszigeti falumúzeum azóta sem valósult meg.³⁶ „Összességében azonban az is igaz, hogy a tartományi múzeumon és néhány tájház gyűjteményi anyagán kívül máshol nem találkozhatunk a magyarok lakta falvak tárgyi emlékeivel. Ezért törekedni kell arra, hogy e magángyűjteményt közösen megóvjuk, s lehetőség szerint többségét a történeti múlt megismerése céljából a köz javára fordítsuk.”³⁷

³² *Őrség* 19. (1985) 10–13; *Őrség* 24. (1989) 5; Gráfik I. 1991. 199–207.

³³ *Őrség* 19. (1985) 24–25.

³⁴ Gráfik I. 1991. 199.

³⁵ Nagy Z. 2000. 557–570.

³⁶ Gráfik I. szíves szóbeli közlése.

³⁷ Nagy Z. 2000. 565.

Irodalom

BARKI KATALIN

1981 Az Alsóőri Könyvtár magyar nyelvű anyaga. Szombathely

BARSÍ ERNŐ

1986 A burgenlandi Őrvidék magyarságának népzenei hagyományai. In: *Szalay László* (szerk.) Hungarológiai napok. 201–208. Szombathely

1988 Daloló Őrvidék I–II. Felsőőr

BEKE GYÖRGY

1995 Peremvidékek magyarsága. Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Moldova. Budapest

CSOMA ZSIGMOND

1984 A magyar anyagi kultúra és népi társadalom kutatása Ausztriában (1970–1981). In: *Máténé Szabó Mária Rózsa* (szerk.) A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. Az 1982. november 19–20-án Debrecenben, a Déri Múzcumban tartott országos konferencia anyaga. 199–207. Budapest

DOMOKOS OTTÓ

1991 Kézművesipartörténeti-kutatások Burgenlandban. In: VII. Kézművesipartörténeti Szimpózium. 191–196. Veszprém

ÉGER GYÖRGY

1993 A burgenlandi magyar szórvány 1920–1981. Demográfiai és településtörténeti vázlat. In: Régió, etnikum, vallás. 45–58. Budapest

ÉGER GYÖRGY-SZESZTAY ÁDÁM

2002 Alsóőr. Budapest. (Száz magyar falu könyvesháza)

GAÁL KÁROLY

1969 Zum Bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert. Wien

1989 Húsz év kutatás a burgenlandi magyaroknál. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II. Az 1989. október 17–18-án Egerben tartott országos konferencia anyaga. (Néprajzi füzetek) 164–174. Budapest

1991 A nemzetiségkutatás problémái Burgenlandban. In: *Ujváry Zoltán–Eperjessy Ernő–Krupa András* (szerk.) Nemzetiség-identitás. A IV. Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. 181–182. Debrecen–Békéscsaba

1994 Gondolatok a három burgenlandi nyelvcsoporthagyományos kultúrájáról. In: Néprajzi Látóhatár III. 3–4. 18–45.

GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ

1986 A burgenlandi magyar népzenei kutatás és annak felhasználása kulturális munkánkban. In: *Eperjessy Ernő–Krupa András* (szerk.) A III. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai 1–3. 422–428. Budapest–Békéscsaba

1991 Hagyományok őrzése (és élesztgetése) egy burgenlandi magyar faluban. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. 593–603. Budapest

1995 A magyar néptánc-népzenei hagyományok és a népdal identitásmegőrző szerepe a burgenlandi magyaroknál. *Savaria* 22. 4. 127–136.

GRÁFIK IMRE

- 1989 A burgenlandi magyarság néprajzi kutatása. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II. Az 1989. október 17–18-án Egerben tartott országos konferencia anyaga. (Néprajzi füzetek) 175–186. Budapest
- 1991 Órisziget – Siget in der Wart. Egy in situ műemléki együttes és történeti-néprajzi gyűjtemény. In: *Ujváry Zoltán–Eperjessy Ernő–Krupa András* (szerk.): Nemzetiség-identitás. A IV. Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. 199–207. Békéscsaba–Debrecen

HOLZNER, WERNER

- 1996 Die ungarische Sprachgruppe im Burgenland. Geschichte und Gegenwart. Österreichische Osthefte 38. 211–228.

LÉVAY ERZSÉBET

- 2003 Összegző gondolatok a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület 35 éves jubileuma alkalmából. *Órség* 45. (2003. október)

LUKÁCS LÁSZLÓ

- 1984 A magyar szellemi néprajz kutatása Ausztriában. In: *Máténé Szabó Mária Rózsa* (szerk.) A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. Az 1982. november 19–20-án Debrecenben, a Déri Múzeumban tartott országos konferencia anyaga. 208–218. Budapest

NAGY ZOLTÁN

- 2000 Pathy Lajos óriszigeti néprajzi magángyűjteményének számbavétele. *Néprajzi Látóhatár* IX. 3–4. 557–570.

NÉMETH ADÉL

- 2003 Burgenland. Budapest

NÉPRAJZ TANULMÁNYOK...

- 1994 Néprajz tanulmányok a burgenlandi magyarság köréből. *Savaria* 21/1. (1992) A Vas megyei múzeumok értesítője. Szombathely

ÓRSÉG

A Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület tájékoztató közleményei. Alsóőr–Unterwart

ÓRVIDÉKI HÍREK

A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület hírlapja. Felsőőr – Oberwart

SEPER, KARL

- 1976 Unterwarter Heimatbuch. Geschichte, Kultur und Wissenschaft einer südburgenländischen Gemeinde. Unterwart

SIMON, FRANZ

- 1971 Bäuerliche Bauten im Südburgenland. Oberschützen.
- 1981 Bäuerliche Bauten und Geräte Südburgenland und Granzgebiete. Oberschützen

SZOTÁK SZILVIA

- 2002 A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület. Nyelvünk és Kulturánk 120. 80–96.

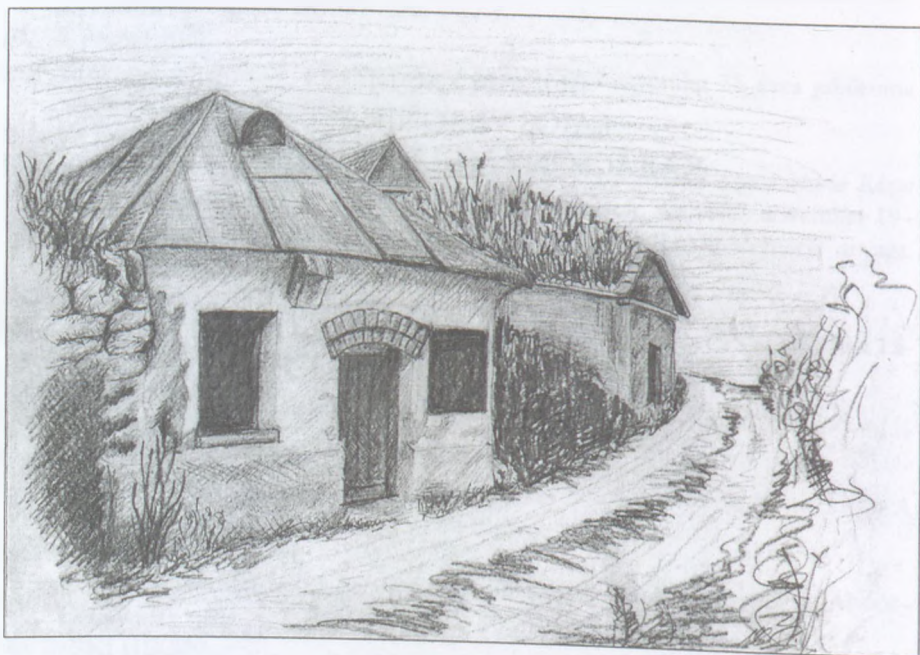
VOIGT VILMOS

- 2000 Burgenland felfedezése. *Néprajzi Látóhatár* IX. 3–4. 95–101.

Néprajzi jegyzetek
egy gyűjtemény felállításának alkalmából

Keleti tájak, tájaink

BÓDÁN ZSOLT
LAJOS VERONIKA
KARÁCSONY MOLNÁR ERIKA
OROSZ GYÖRGY
ADORJÁN RUDOLF KÁROLY
KOPRIVA ATTILA
MÉSZÁROS CSABA

Pincesor

Néprajzi jegyzetek egy gyimesfelsőloki vízimalomról

BÓDÁN ZSOLT

A gyimesközéploki tanárember Tankó Gyula néprajzi írásában szülőföldjét nemegyszer mint patakországot említi.⁵⁶ Kétszeresen is jogos és találó ez az elnevezés, hiszen a gyimesi csángók a Szellő hegy lábától eredő Tatros és az abba a hegyek közül mindkét oldalról beleömlő számos kisebb-nagyobb patak mentén megtelepedve élnek. Másfelől a patak szó nem csak magát a vízfolyást jelenti, hanem az utcák megjelöléséül is szolgál (Pl. Antalok pataka, Kápolna pataka stb.)⁵⁷ Egy jó fél évszázaddal ezelőtt azonban nemcsak patakországnak, malomországnak is nevezhették volna ezt a vidéket. A gyors folyású hegyi patakok mellett ugyanis malmok sokasága őrlötte a csángók egyik legfontosabb eledeleként számon tartott puliszkának való *terebúzá*t (kukoricát), a kenyérnekvaló búzát vagy rozst illetve az állatok számára a szemestakarmányt. Bár az emlékezetben még elevenen élnek, mára a malmokból csak mutatóban maradt néhány. Olyan pedig, amelyik még nincs leszerelve, napjainkban is működőképes, sőt használatban is áll, tudtommal csak egy van. Gyimesfelsőlokon Görbe pataka fejében a Bódor család tulajdonában lévő felülcsapós, egykőpáros lisztelőmalom.⁵⁸ Ennek a ritkaságszámba menő népi-ipari emléknek és hozzá kapcsolódóan a molnármesterség még fellelhető adatainak a bemutatására vállalkozom az alábbiakban.

Adatok a malom történetéből

Az emlékezet szerint a malmot a család egyik felmenője Bódor János építtette a kőpadon bevéssett évszám tanúsága szerint 1873-ban, s az mindvégig a Bódorok tulajdonában állt. A XX. század elején a jelenlegi tulajdonos nagyapja,

⁵⁶ Tankó Gy. 1992, 2001.

⁵⁷ A Tatros és a bele ömlő számos patak részletes ismertetését Gyimes földrajzi-gazdasági jellemzésével egyetemben ld. Dobos F. 1939.

⁵⁸ Gyimesközéplokon további két malom található, melyek még alig egy éve is használatban voltak s bizonyos javítások elvégzése után ismét működőképesek lennének: A Tatros mellett lévő Tankó Béla Csula, valamint a hidegségi Csillag Anna malma.

Bódor János Molnár birtokolta s ott családtagjai, elsősorban négy fia segítségével dolgozott. Míg a többi fiúnak másfelé építettek, apja halála után a legkisebbik, Bódor György Molnár örökölte a malmot s azt kezdetben bátyjával Péterrel üzemeltette, majd annak elköltözése után feleségével. Egyetlen gyermekük János a mai tulajdonos, ahogy felcseperedett kezdett segíteni a malomban. „*Tizenegy éves koromtól kezdtem emelgetni a zsákokat, akkor megismertem a tájat, akkor kezdtem vilegetni hazra az egyéneknek s hozni el s vinni. Úgy a nyakamba szokott a hám, hogy azutánól húzom*” (2). 1971-es csikszeredai munkavállalása után a molnárkodás ismét elsősorban az öregek kötelessége lett, bár amikor lehetett ő is bekapcsolódott a munkákba. A malmot végül apja 1987-es halála után örökölte és azóta felesége segítségével üzemelteti. „*Hát az édesapámmal ketten dogoztunk s még a feleségem es, én ha valamerre el kellett menjek, ő segített édesapámnak. Míg bírta, édesanyám es, mer ugye érezte ő es, hogy a liszt, hogy kellett, ugye tapasztalatból, ugye egy életet eltöltött mellette.*” (2)

Az elmúlt évszázad során a malmok iránti igény jelentősen megváltozott Gyimesben. Tankó Béla Csula visszaemlékezései szerint csak Gyimesközéplekon harminc vízimalom működött a II. világháború előtt, míg az 1980-as évekre csak tíz maradt s azok forgalma is jelentősen visszaesett. Gyimesfelsőlokon hasonló folyamat játszódott le. A Bódor malomban is volt olyan időszak amikor éjjel-nappal járt. „*Régebb több vót, régebb több vót. Éj s nap ott haltunk szerre, mer gyorsan járta le. Ha itt lefeküdtünk s elaludtunk, akkor azt mar nem hallottuk, hogy nem jól jár. Hogyha lejárt, akkor ott kellett lenni, akkor meg kellett önteni meg felmerni a zsákba. Sokat haltam én a malom küszöbin, hogy menjen éjjel es.*” (1) „*Amikor úgy beleindultunk, vót rendesen. Még olyan es vót, itt es teli vót a verenda, sürrven mindenütt. Nem tudtuk megmondani, hogy mikorra lesz készen. Nem lehetett, nem győztük. Eleget ment éjjel-nappal, nem győztük.*” (2) A változást az 1970-es évek vége hozta, mikortól apadni kezdett a forgalom, majd az 1980-as évek végétől drasztikusan visszaesett. Napjainkban a malomnak mindössze egy állandó megrendelője van, egy sertéstelepet üzemeltető felsőlóki gazda, aki kukoricát őröltet az állatok számára viszonylagos rendszerességgel. A változást magyarázza egyrészt az elektromos darálók (*kalapácsmalom*) rohamos elterjedése az elmúlt két évtizedben⁵⁹, valamint az a tény, hogy a románok mostanában már házhoz szállítják a lisztet és a csángók inkább azt vásárolják, mint a szemes terményt. A Bódor malom egyébiránt 1971-től engedély nélkül működik, mivel az utána fizetendő állami adók, melyekről később részletesen szó lesz, szinte gazdaságtalanná tették az üzemeltetését.

A ma is álló malomház az 1950-es években (kb. 1954) épült, előtte egy kisebb kalibaszerű építmény vette körül a malomszerkezetet egy oldalszobával. „*Eg régi sík elejű ház vót, az egyik felibe vót a malomház s a másik felibe laktak, s közajtó vót keresztül s úgy járhattak átal a házbul a malomba.*” (2) Hogy korábban voltak-e nagyobb átalakítások a malom szerkezetén nem lehet tudni, az elmúlt ötven évben

⁵⁹ Jellemző példa: Tankó Béla Csula a mar használaton kívüli malmába állította be az elektromos darálót.

azonban három komolyabb változtatás történt. A 60-as évek közepén (kb. 1966) az eredeti fafogas-bélgerekes meghajtást a modernebb szíjhajtásra szereltek át. A 70-es évek második felében az addigi nyitott káva helyett zártat tettek fel új garattal és garattartóval. Végezetül néhány évvel ezelőtt (1998) a vízkereket és annak tengelyét az addigi fa helyett fémmre cserélték.

A malomház és a malom szerkezetének leírása

A malomház rakott kő alapra szögletesre faragott boronából fecskefarkas lapolással épített L alaprajzú, padlásolt, szarufás-sátortetős épület. A falak a vízkerek felől és hátul deszkával borítottak, máshol be vannak vakolva. Az épület három nagyobb helyiségre tagolódik: az első a tisztaszoba, a középső a malomrész, míg a hátsó a lakószoba. Mindháromba a fedett, üveges verandáról lehet bejutni. Ezek mellett a lakószobából egy kisebb kamra nyílik.

A malomrészbe lépve a legelső ami a szemünkbe ötlik a szoba többszintes beosztása. A legelső szintre, mely rögtön az ajtó mellett balra helyezkedik el 4 lépcső vezet le. Ez a legmélyebb rész a szoba mintegy negyedét teszi ki. Itt található a *lisztelő*, az a nagyméretű láda, melybe őrlés után a *csorgón* keresztül a liszt hullik, valamint a malomkövek távolságát szabályozó állítószervezet, és innen lehet bejutni a kőpad alá a szíjhajtáshoz is. A második a padlósínt, mely ugyancsak a szoba (jobboldali) negyedét teszi ki. Innen két lépcső vezet fel a *kőpadra*, amely a helység utca felőli felét foglalja el. A kőpad nevét onnan kapta, hogy ezen nyugszik a malom alsó köve. A kőpadról két lépcsőfokkal magasabban helyezkedik el az ún. *szőnpad*, éppen a legelső szint fölötti területen. Mikor a malom még mindennapi használatban állott itt tartották zsákokban az őrlésre váró terményt vagy az elkészült lisztet. Ma egyéb a molnársághoz szorosabban nem kapcsolódó eszközök találhatóak itt.

Magának a malomszerkezetnek az őrléshez közvetlenül kapcsolódó részei a következők. Legfelül van a fejre állított csonkarombusz alakú *garat*, melybe az őrlőt töltik. Stabilan tartását egy szépen esztergált négy lábú állvány az ún. *garattartó* biztosítja. A garat torkában egy V alakú fát találunk, melyhez egy a garat szélén árvezető vékony kötélén egy *harang* kapcsolódik. Ez gyakorlatilag egy jelzőberendezés, feladata, hogy mikor lejárt a malom, arra felhívja a molnár figyelmét. Működési elve a következő: amikor a garatban van termény, az a villásfát súlyával lenyomja s ezáltal a harangot megemeli, ha az őrlő elfogyott, a fa felemelkedik, így a harang lejjebb kerül és hozzáérve a forgó malomkőhöz harangozni kezd. A garat alatt vízszintesen helyezkedik el a *tejke*, a szemadagoló berendezés, melyet a hozzá függőlegesen kapcsolódó, másik végén a malomkövel excentrikusan összekötött, bordás *hajtófa* mozgat jobbra és balra, ezáltal biztosítva a szemek egyenletes hullását. A fentebb említett garattartó lábai a *káva* tetején állnak. A káva a malomköveket körülvevő faborítás. Körben és felül is teljesen zárt, leszámítva azt a részt, amelyen keresztül a szemek a kövek közé jutnak. Az 1970-es

évek elején történt csere előtt a káva felül nyitott volt, a malom így őrlés közben hatalmas port keltve nagyban megnehezítette a molnár munkáját. *„Vót ez a régi, porzott tudja, nem vót úgy lefedve, mint ez. Ugye az úgy porzott tudja, mikor így gabonát őrltünk, máskor es, de akkor aztán ha gabonát találtunk őrlni, száraz gabonát, akkor úgy porzott, hogy az ember alig bírta.”* (2) A cseréhez felhasznált új fedett kávéhoz és garathoz a Bódor család egy Sántatelekiben leszerelt malomból jutott hozzá. A régi alkatrészek továbbra is megvannak. A nyitott káva a falon felakasztva, míg a többi tartozék a padláson várja, hogy szükség esetén újra használatba kerüljön. A káva oldalán egy racsnis állítószervezet található, mellyel a tejszó dőlésszögét és ezáltal a kövek köze jutó szem mennyiségét lehet szabályozni. A malomszerkezet eddig leírt részei mind fenyőfából készültek.

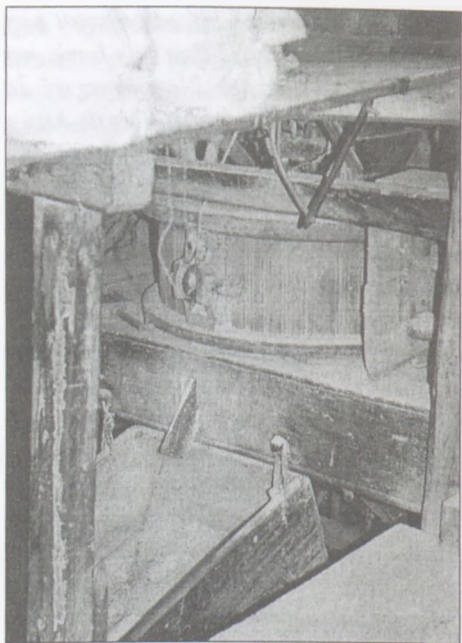
A szemek egy felül kissé öblösebb fém csövön keresztül jutnak a malomkövek közé, melyek közül az alsó a kőpadon fekszik, a felső pedig a *perpencéhez* (ld. később) kapcsolódik. Átmérőjük 90 cm, s a forgásirány az óramutató járásával megegyező. Az alsó Csíkrákosból került a család tulajdonába több, mint harminc évvel ezelőtt egy molnártól, aki *„ezt magának indította vót ez a molnár, hogy ő saját magának megcsinálja, csak nem írta ki a méretet, csak a 90 centit s akkor ő ott az Olt mentin dolgozott s a más kicsike vót neki, ez a kő, s úgy vettük vót mi által.”* (2). A felsőt Sántatelekből vettek egy leszerelt malomból. Egy malomkő körülbelül egy fejtövehéni árát tette ki akkoriban. A kövek élettartama az eredeti vastagságuktól illetve a használat mennyiségétől függ. Egy évtizedet állandó használat mellett is kibírnak a kövek, az alsó kő életkora pedig azt is jól mutatja, hogy az elmúlt évtizedekben a malomnak már nem volt olyan nagy a forgalma. Másfelől a kő vastagsága a felsőnél igazán lényeges, mivel, ha az elkopik s már nincs elég súlya, nem őrl jól a malom. *„Aztán azért muszáj kicserélni, hogy vékonyodik el, különöst a felső s akkor nincs súly. Mer ugye meg kell legyen a súly s akkor emeli fel ha több szem fut be a két kő közé. Csak meg kell, hogy legyen a súly es.”* (2)

A malomkő hajtását biztosító részek közül elsőként a *malomkerékkel* kell foglalkoznunk. A mintegy 2 méter átmérőjű és 60 cm szélességű kerek valamennyi része fémből készült, leszámítva fenyőfa lapátjait az ún. *labodákat*. A laboda és a vízkerék hozzá kapcsolódó többi része által kialakított edényszerű szakasz elvezése a *sejtár*, feladata, hogy a kerekre csapó vizet összegyűjtve annak nem csak a mozgásából, hanem súlyából adódó energiát is hasznosítsa. *„Ami bele van rakva, úgy mondják a laboda s a sejtárok, amibe belesik a víz. Az meg kellett tartsa a vizet tudja. Azért hitták sejtárnak, hogy az olyan pontosan kellett tudja, hogy amikor a víz beleszapott, az meg kellett álljon, hogy tudja nyomni, forgatni a kereket, kapjon súlyt, hogy forogjon.”* (2) A vízkerék méreteit a patak vízhozama alapvetően befolyásolja. A Tatros mentén, ahol bőven van víz, kis átmérőjű, széles kereket alkalmaznak (pl. Csula Béla malma), a Bódor malom viszont egy patak fejében helyezkedik el, így a kövek meghajtásához nagyobb átmérőjű, keskenyebb kerék szükséges.⁶⁰ *„Hat ugye azt*

⁶⁰ Mindennek a fizikai hátterét, és számítási módjait ld.: Márton L. 2003.

Tatros víz hajtotta, az kicsike, törpekerék. De hát ugye oda nagy víz vót, oda eresztett nagy vizet. Szeles laj vót, sok víz s az nyomta a kicsi kereket is. Itt azért kell ilyen nagy kerek, mer aminél magasabb, jó hogy lassan forog küjjel, de belül gyorsabban megy. Nagyobb az erő. Itt mar ha kicsike vóna a kerek, belül meg sem tudná mozdítani, mer ugye kicsi a víz itt, kicsi a víz, nem az a nagy Tatros víz hajtja.” (2) A malomkerék két végén csapagyazott, tartóbakokon ún. medvetalpakon nyugvó tengelye ugyancsak fémből készült. Mind ez, mind a kerek néhány évvel ezelőtt még fenyőfából volt, s az egyeduli fémrészüket a tengely végébe illesztett csapok jelentettek, amelyeken az egész forgott. Eredetileg a csapagyak helyett is más megoldást alkalmaztak. „Máskor tudja tettünk vót berbecsszarvat. Juh, annak a nagy szarva, különösen belőlfelől, ahol a víz nem érte, mert küjjel vásott el hamar a víztől. Arra, ha tettél egy kicsi zsírt, azon könnyebb forgott. S ha maskor nem, csak száraz bikéfa. Abba egy ekkorácska csutaknak helye vót. Belevéstek, s oda egy kicsike rovást reátettek, s akkor az aztán ott magának vágott helyet, az a vas, amit a tengelybe ott beleekelték” (2) Az átalakításra a legfőbb okot az szolgáltatta, hogy a faszerkezet kevésbé időtálló, s így lényegesen gyakrabban szorul javításra vagy cserére, ami egyrészt nagyon munkaigényes, másrészt csak megfelelő szerszámokkal, s leginkább mesterember segítségével lehet elvégezni. „Nem lehetett azt győzni fával, rohadt el a fa. Akkor arra fogjál mestert, faragja ki, s úgy véskélje ki, mer abba tesznek úgy a végibe, úgy mondjak csap, vashól kell csinálni egy ilyen borgas vasat, azt méretre pontosan, fixre belevésni. Mer azt úgy meg kellett csinálni abba a fába, hogy az a vas nem szabad vót megmozduljon, s az egyforma kellett hogy legyen. Oda olyan fát kellett keresni, hogy üsse ki azt a 30 vagy 40 centit kockába kifaragva. Ki kellett faragni kockába, s azt kivészkélni. Baj vót tudja. Hetekig dogozott egy mester, amíg kivészkélt, mer hát azt a külső kereket egy kereszt fogta rá, azt nem lehetett ráékelni, azt is keresztbe likakat ki kellett vézni pontosan. S a belső keresztet is, belől, ahol van a bélkerék. Mikor gondoltuk, hogy tényleg mán meggyen tönkre, akkor szereltük meg a fát, hogy legyen száraz, s úgy megcsináltuk, hogy mikor tellett vóna le, azelőtt tettük be.” (2)

A vízkerék tengelyén, a malomházon belül helyezkedik el a bélkerék, mely két lapos szíj és egy másik tengelyen lévő dupla fordítótárca segítségével továbbítja a forgómozgást a függőleges helyzetű malomvasra szerelt, vízszintes síkban álló tárcsára. A malomvas alul a cserpenyőn nyugszik, felül pedig a perpenca, a felső malomköbe beékelt lapos, négyszög alakú vas közepén kialakított nyilasba illeszkedik, meghajtva ezáltal a követ. Azt a rest, ahol az alsó kövön áthalad fával töltik ki megakadályozva ezzel közepén a szemek kihullását. A szilyhajtás felszerelése előtt a bélkerék oldalfelületébe ékelt fafogak a malomvasra szerelt korong 6 orsó-jával kapcsolódva forgatták meg a felsőkövet. Az orsókat faggyúval kentek, hogy könnyebben illeszkedjenek a fogakkal, ennek ellenére gyorsan koptak s gyakran cserére szorultak, ami a legfőbb indoka volt az eredeti hajtási rendszer megváltoztatásának. „Fogaskerek vót. Fafogak vótak abba a nagy kerékbe, s akkor vót egy, úgy híják korong, ami hajtotta fejel a követ. 6 darab orsó vót benne, s az úgy be vót osztva hogy az kellett találja a fogakat, mer ha nem, az úgy rázta a házat, omlott meg. Ha vásott egyik orsó jobban mint a másik, akkor mán nem úgy fogta. A másik azért vót jobb tudja, mer nem rázta a házat, simán ment, csak a kőnek a subogása hallatszott.” (2)

Káva, csorgó, lisztelő, a malom használatban

A garat felöntése

A liszt felszedése, jól látható a zsákfogó használata

A vízkerék és a lajtétel

A malomszerkezet további, apró ugyan, de el nem hagyható részei az ékek ún. *cókok*, amelyek az egyes tengelyek helyzetének pontos beállítását, ezáltal a malom járásának finomítását teszik lehetővé. „Hát *cókból áll a malom, cókából, ékből, ékből áll. Azt fixen megcsinálni nem lehet. Mindenütt cók van, tudja úgy mondjuk, ék, ezt úgy megcsinálni, hogy fixen álljon bájosan lehet. Igazítani kellett, koppintassz az ékre egyet s akkor már hallod, hogy a kő hogy megyen, jól megyen, rosszul megyen.*” (2)

A malomháztól mintegy 70 méterrel feljebb a patak fenyő rudakkal fel van duzzasztva. Ezt a *dugás*, melynek feladata a vízszint olyan magasra emelése, mely lehetővé teszi a víz továbbvezetését a patakmeder fölött a hegyoldalban kialakított, több mint fél méter széles, átlagosan 20 centiméter mély árkon, az ún. *gáton* keresztül a *lajhoz*, ami egy ácsolt tartószerkezeten deszkából készített csatorna, és az érkező víznek malomkerék fölé vezetésére szolgál. A laj végen egy a malomból kampós rúd segítségével állítható *csapófa* van, melynek a helyzetét megváltoztatva lehet a vizet a kerekre irányítani, elindítva ezáltal a malmot, vagy félrevezetni visszajuttatva azt az eredeti patakmederbe.

A malomszerkezet bemutatása után, mielőtt meg továbbhaladnánk, érdemes felsorolnunk a szobában található egyéb, a molnársághoz közvetlenül kapcsolódó eszközöket: 1 mérleg, 1 *véka*, 1 *kupa*, 2 *zsákfogó*, 2 *kaus* (kis lapát a liszt felszedéséhez), 3 rosta, egy nagyobb és egy kisebb seprű (a liszt felszedéséhez), 1 hombár, 1 nagyméretű láda, két nagy és 2 kicsi dézsa (a liszt tárolására), 1 kalapács, zsákok, 1 kecske és 3 fenyőrúd (a kövágáshoz), 1 cirkalmazó, 1 motoroszeműveg (védőfelszerelésként kaptak a kövágáshoz, de soha nem használják...). Emelet a malomban vannak elhelyezve a régi alkatrészek (korong, káva, bélkerék) valamint néhány, a molnársághoz nem kapcsolódó eszköz pl. kasza, dagasztóteknő. Ez utóbbiakat, amikor a malom még rendszeres használatban volt máshol tartották.

Képek a molnár mesterség köréből

A malom körüli munkákat 3 nagy csoportba oszthatjuk: az őrlő biztosításához, magához az őrléshez illetve a karbantartáshoz, javításhoz kapcsolódó tevékenységek.⁶¹

Az őrlötteni való termény malomhoz szállítása valamint a liszt visszajuttatása a tulajdonoshoz a molnár mindennapi feladatai köze tartozott. Lovas szekérral járva „szórta szét” a lisztet és gyűjtötte össze az új őrlőni valót. „Egy reggel elmentem s délre, délután egy órára kerültem haza a két lóval. Akkor két lóval mentünk. Egy nagy szekér lisztet felraktam, s szorongattam, akié, hogy, úgy raktam, hogy tudtam, hogy ne ezé legutolján vedődik le a legalól s úgy sorba. Raktam. Csak mentem, állottam meg s vittem be, vagy ha volt férfi szólítottam meg, s jötték, ki s vittek be, mentem tovább s mikor elfogyott,

⁶¹ A munkák leírása az 1960–70-es évekre vonatkozik amikor a malom forgalma még meglehetősen nagy volt, bár az őrlés folyamata és a karbantartási tevékenységek értelemszerűen napjainkban is változatlanok.

akkor megsírultem s jöttem visszafele, s akkor csak állították meg, hogy állj meg, van egy zsák terebúzámmal, van két véka gabonám így." (2) Emellett ha valaki megüzente hívásra is elment a molnár a házhoz. „Há még Középkokra, Antalokra is jártam, Sötét patakára, minden... Boros, minden patakra, abová csak izentek, hogy menjek őrlőért, s hoztam ide, örültem meg, s vittem hazra." (2) A közelben lakók, akik csak kisebb mennyiségben akartak őrltetni, maguk is elhozták a szemet, s azt nemegyszer a többi köze soron kívül beszúrva megcsináltak. „Innen közelről, ha sürgős vót valakinek, egy vékácskát-kettőt megöröltünk. Ha erőst szorgos vót, akkor azt beszúrtuk a többi közé. Az sürgős vót, kellett. Hozta hazra csikéből este, a hatan hazahozta. Ne féljen, akkor nem vót vonat! Vót, csak nem vót lej... Egy véka gabonát, s akkor azt leeresztettük. Vótak nagy családok bíza, s akkor annak kellett az élelem, kellett süsse a kenyerét, az árpakenyeret vagy rozskenyeret, az nem számított, csak legyik." (2) Ritkán, de az is előfordult, hogy valaki nagyobb mennyiségben hozott szekérral, s meg is várta amíg elkészült. „Lóvészből is hoztak be darálnivalót. Bejártak, megtudták, s akkor úgy intéztük, hogy hozták be egy szekérral, este behozták s reggelre készen lett, itt hált, s akkor vitte keresztül." (2) A malom vonzáskörzete jelentős területet lefedett. Gyakorlatilag egész Gyimesfelsőlokról került ide őrlő, sőt Gyimesközépkokról, s mint az előbb láthattuk, meg Lóvészből is, ami már nem gyimesi, hanem csiki település.

Miután az őrlő a malomhoz került elsőként meg kellett állapítani a pontos mennyiségét, majd kivenni belőle a vámot, ami a molnár munkájáért járt. A világháború utáni években mindez már mérleg segítségével történt, korábban viszont hatóságilag hitelesített vékát és kupát használtak erre a célra. „Én azt már nem éltem, csak a kilót éltem, nekiünk meg vót mán, amikor én megismertem a világot a mérleg. Előtte vót akkor a véka s a kupa. Egy kanna tudja, azt rendesen hitelesíteni kellett, s avval a kupával vettük. 15 kiló kukoricából, s búza, rozs, árpa 13 kiló egy véka, s a zab, jó-jó zab kellett egyen, hogy 8-9 kiló." (2) A vám kivétele után a termény fajtájának és minőségének megfelelően nagyjából beállították a kövek távolságát és a tejszelelőket, elindították a malmot, felöntötték a garatot s kezdetét vette az őrlés. A csorgóból kihulló lisztet rögtön az őrlés legelején majd a későbbiekben még többször ellenőrizték s amennyiben szükséges volt, a malom beállítását tovább finomították. „Ha a kő sik, akkor mán lágy a liszt, szegény puliszka fő belőle. Osztán, ha éles a kő, akkor azt lehet szabályozni, hogy milyen lisztet csináljon." (1) Attól függ, milyen száraz a kukorica, ha nyers vót, akkor nem tud menni, akkor nehezebben menjen, akkor nehezebben. Ugyanúgy a búza, ha nyers, akkor nehezen. Olyankor rávesszük nagyobbra, de abból mán lisztet nem lehet csinálni, amilyennek tudjuk, megöröljük, de abból jó liszt mán nem lesz." (2) Ne féljen, mer a fiam úgy tudja, mikor jó a liszt. Aszongya, édesanya, követ kell vágjak, mer nem jó a liszt. Akkor hozza a markába, veszem én is, nézem. Igazad van, bontsad széjjel a malmot." (1)

Miközben a lisztelő fokozatosan megtelt, el kellett kezdeni visszasedni a kész lisztet a zsákokba, mindenki elvárta ugyanis, hogy a sajátját kapja vissza, ne pedig másét. A zsákokat nem jelölték meg, amelyikből öntöttek, abba is szedtek vissza. A molnár egyébként is jól ismerte a jellegzetesen szőtt csángó zsákokat,

így cserére soha nem került sor. „*Úgy tudtam tetszik tudni, úgy ismertem a zsákokat, hogy jelt se tettem rá. Esetleg vót egy kerétácska, s húztam egy kereszket, amék gyéren örletett. Ha úgy küldte ide valakivel, nem én hoztam, úgy és megismertem kié a zsák.*” (2) A garat újratöltésére is nagyon kellett ügyelni őrlésközben, mivel ha üresen járt a malom, az elkoptatta a köveket, s úgy már nem lehetett a kívánt minőségű lisztet készíteni.

A malomkövek rendes használat mellett is koptak természetesen s így bizonyos időközönként szükséges volt az újravágásuk. Ez komoly szaktudást igénylő, nehéz fizikai munkát jelentett a molnárnak. Először le kellett bontani a garatot és a kávat, majd fenyő rudak és a *kecske* (3 lábú fából ácsolt bak) segítségével az őrlőköveket kiemelni a helyükről. Ez mindig két embert igényelt, egyrészt a malomkövek súlya, másrészt balesetveszélyességük miatt. Ha más férfi nem volt a háznál, rendszerint a molnár felesége segédkezett. „*Az mindenfele ott felbontódik, a követ azt ugye fel kell emelni. Van rendszeren kecskéje. Az asszonyommal annyiszor felvettük vót. Van két fenyőrud, avval emeltük fel, s a kecskét azt tettük utána, hogy esmét tudjuk emelni fejebb, s akkor dötöttük neki hátul. Egy nem tudja ezt csinálni, mer lenyomja. Ugye megsikodik hirtelen, az összenyom. Na kő, kő.*” (2) Miután a kövek fel voltak véve, a molnár különböző alakú és méretű kisebb csákányokkal azok felületét jó minőségű liszt készítéséhez megfelelő formájúra alakította. „*Egyszer vágódik az alsó kő igyenesen, a széle igyenesen, a felső követ pedig facsarosan kell vágni, nem igyenesen, mer akkor, ha egyformán vágódik mind a kettő, akkor nem lisztel, bejele lisztel, szedi vissza, ide alul, ahol megyen be a szem. Ezt cserélgetni kellett, az egyiknek facsarosnak kellett állni, hogy a liszt jöjjön ki a káva mellé, s akkor hintette. Csak annak a szele, ennyi szabad, érje egymás. Belül a középe, úgy mondjuk az emésztője az durva, úgy mondjuk, ilyen bucsákolóval vágjuk meg. Ilyen nagy kalapáccsal, ilyen hegyes vót. Avval vertük meg, s a másikat ilyen lapos csákányval, ezt a tenyer szélességűt, ahol csinálja a lisztet. Ohyan apróra kell, egy akkora helyt ohyan apróra kell, de beljebb nem kell ohyan apróra.*” (2) Az egész munkafolyamat a kövek kiemelésével és visszahelyezésével együtt mintegy másfél órát vett általában igénybe.

A kövágással együtt történt rendszerint az alsó kő pontos beállítása, cirkalmazása. A cirkalmazó lényegében mint egy körző működik, az egyik véget a malomkő középpontjába állítják, míg a másikkal ellenőrzik a kő szelénél, hogy az síkban áll-e, s amennyiben szükséges változtatnak a kő helyzetén. „*A cirkalmazás az mint egy körzővel az írásba, egy körzővel, ott arra a köre rátettük s akkor néztük, hogy lám egyforma-e az alsó kő, hol van feljebb, hol van alább. Akkor alul a cővel, az ékvel szorítottuk, hogy feljebb aljon, úgy, hogy a cirkalom egyformán legyen a kő szelén. Az fixen kellett, vízmertekere kellett aljon az alsó kő, s aztán a felsőt akkor lehetett reá reparálgatni.*” (2)

Ugyancsak a molnár rendszeres feladatai köze tartozott a dugás, a gát és a laj tisztítása, karbantartása, ezáltal az őrléshez szükséges megfelelő vízmennyiség biztosítása. Különösen nyári időszakban, amikor egy-egy nagyobb esőzés után a patak megáradt hordalékkal töltve meg ezeket a részeket, akadályozva ezzel a malom folyamatos működését. A tisztításra kapákat, lapátokat használtak. „*Hát biza avval meg vót a baj, nyárba biza hozzá kellett ügyelni, ha jött a víz. Megtöltötte végig, ahogy*

tetszik látni ki, hogy, úgy megtöltötte mocsokkal s iszapval, hogy... S akko azt hánd ki Ha napokig kellett kibánni. Akkor 2-3 nap ment, s akko esmént megtöltötte. Vótak ugye nyárba a nagy vízék. Most egy pár évről nem vót olyan nagy árvíz, de akkor úgy és vót, minden második nap kellett kítakarítani. Megtöltötte a dugást, végig be ide a lajig ni, ami leér a kerekig, az a mocsok homok, iszap, ne, amit a hegyről hozott le." (2) Nemegyszer olyan árvíz volt, ami a dugást is elvitte, aminek az újraépítése hosszabb időt vett igénybe.

A dugás tisztítása

Míg nyáron az áradások, télen a nagy hideg jelentette a gondot. Ha ugyanis a gát vagy a laj felfagyott, nem tudta a patak vizét a malomkerékre vezetni, s az a jégrétegen szétfolyva elárasztotta a gát körüli részeket, s nem egyszer a malom alá is befolyt. Ilyenkor a legfontosabb feladatot a jegelés, azaz a megfagyott részek kitisztítása jelentette. „Sokszor biza éjjel eresztettük s azon kaptuk, hogy egyszer csak sutty megállott. Már fejjel kifagyott a víz, kétféle futott s nem jött annyi víz le, hogy hajtsa. Akkor meg kellett álljunk. Meg úgy és vót biza, a bordozós lámpát fogtuk s jegeltük, mikor észrevettük, hogy valahol fogja a kereket.” (2) „Tudom Gyuri katona vót s felsajzott a víz s jött be ide a házunkba. Felsajzott, felfagyott a hegyről s kiontott itt a házunk hátinál. S olyan vót akkor a malom, hogy olyan kő fundamentuma vót, s ha oda nem tért, akkor bement a malomba, s akkor onnat úgy kellett kimerjük csebrekkel. Tudom éjjel felkeltem, oszt amit tudtam kimertem, oszt másnap kihordtuk az egészet.” (1) Előfordult olyan hideg is, hogy a malomkerék házat kötött maga körül jégből s az alatt tudott továbbjárni. A kerek védelmére egyébként farudak közé szorított, szalmából paravánt készítettek, melynek feladata a kerek elé állítva a huzat felfogása volt. „S akkor meg régebb csináltak olyat is, hogy szalmát kötöttek fa közé az elibe, előfelől, hogy ne legyen huzat, hogy ne

fagyjon meg. S akkor az a szalma úgy megfagyott vízesen s akkor védte tudja a hidegtől a kereket.” (2)

A használat közben megrongálódott, vagy tönkrement alkatrészek javítása, cseréje szinten a molnárt terhelte. Amennyibe a probléma kisebb volt, azt maga is meg tudta oldani, nagyobb javításoknál azonban már legtöbbször szakember segítségére szorult, mivel ahhoz még ha szaktudása volt is, speciális eszközkészlete legtöbbször nem. *„Ez mikor elromlott na, ehhez mester kellett. Ha kűjjel a kerek egy, úgy mondjuk, abova csap bele a víz, laboda, az ha kiesett, azt az uram meg tudta csinálni, vagy a fiam. De ha más egyéb, benn a belsejében, azt más nem tudta mer a más mesterembernek való.” (1)* A Bódor malomban ezeket a munkákat a család közeli rokona, az asztalos műhellyel rendelkező Antal Imre végezte. *„Eskető keresztapánk tetszik-e tudni nekünk ács volt, apósom felől első unokatestvérek. Hát, ami famunkát meg kellett csinálni azt ő csinálta meg, mert őneki ugye vót szerszámja, s tényleg, barmit csak fából lehetett, ő megcsinált mindenfélét. Ács, kerekes, mindennek neki fogott, ami csak fából létezik. Az, uram is segített neki, de maga azt nem tudta, há ahhoz szerszám kellett!” (3)* Volt azonban néhány olyan molnár is Gyimesben, aki maga el tudott végezni minden javítást, pl. Középlokon Csillag Péter, akinek a malma mellett külön műhelye is volt, s nem egyszer másoknak is dolgozott.

A malom jelentősége a Bódor család életében

A malom nemzedékek óta meghatározó, de nem egyedüli mozgatóeleme a Bódor család fejlődésének. Bár a régebbi időkben komolyabb jövedelmet s egyfajta rangot jelentett, csak önmagában a család megélhetését soha nem tudta biztosítani, így különböző kiegészítő tevékenységek végzése is szükséges volt.

Közvetlenül a malomból származó jövedelemforrás a vám, a terményből az őrlésért kivett rész. Ez törvényileg előírtan 12%-ot jelent. Amióta a malom engedély nélkül működik, a család csak 10%-ot szed. *„Ez törvényes vót, e vót a 12%. Hán kiló vót, szoroztam meg 12-vel, s amennyi kijött, 5 kiló, 6 kiló, azt vettem ki. Hát most osztán azután, hogy, mikor ugye hogy mondjam, hogy nem törvényesen ment, csak úgy feketén, akkor kevesebbet vettem, 10-et. Mindenki éljen meg, én és éljek meg s közbe más is.” (2)* A malomhasználat minden időben költségeket is jelentett: fizetni kellett évente a vízhasználatért (még napjainkban is kell), az engedélyért a malom üzemeltetésére, egészségügyi biztosításra, de a legnagyobb tételt az adó jelentette. Az adózás rendszere a 20. században többször változott.⁶² Tankó Béla Csula szerint a világháború előtti években a vámot a molnárok megtarthattak, készpénzben kellett egy bizonyos mennyiségű adót fizetni az államnak. A „kicsi magyar idő” kezdete-kor 1940-ben vezették be a regiszter rendszert, ami gyakorlatilag a malom for-

⁶² A törvények áttanulmányozására nem nyílt lehetőségem, az adatok az adatközlők visszaemlékezésein alapulnak, az egyes adózási formák időbeli elhelyezése és azok szerepe csak körülbelüli pontosságú.

galmának könyvelését jelentette. Az adót ez alapján vetettek ki a vám egy részének természetbeni beszolgáltatása valamint pénz formájában. A regiszteres világ körülbelül a 60-as évek közepéig tarthatott. A regiszterben pontosan vezetni kellett az őrlöttöt személyt, az őrlött mennyiséget, a kivett vámot. Emellett egy bont kellett írni két példányban, az egyiket a zsák szájára kötni, a másikat pedig megtartani ellenőrzés esetére. „*Azt be kellett vezetni, kié az az őrlő. Egy nagy fűzet volt. Kié a gabona, hány kiló, bemértem, ennyi kiló, ennyi a vámja s ennyi megyen vissza, s ennyi porlott el, s az meg kellett legyen. S akkor egy bont kötöttünk rá a szádára, a zsák szádára. Az egy olyan nőtesz, rendes, hivatalos. Két példányba kellett írni, egyik maradt ott benn a tömbbe, a másikat kellett kötni a zsákra. Lepécsettelve minden lap. Hivatalos, az sorszám szerint volt. Hogyha hiányzik, akko mar láttak meg, hogy na ez feketén ment.*” (2) A regiszter vezetését fináncok ellenőrizték s ha rajtakaptak a malmot, hogy feketén őrlött a bon kiadása nélkül, az komoly büntetést jelentett. Ennek ellenére a feketézés mindig ment, megvoltak azok a módszerek, amelyekkel a lebukás veszélyét csökkenteni lehetett. „*Becsuktuk a tiszta szobába a zsákokat, terítettünk rá egy nagy pokrócot, s betettük oda, s az ajtót bezártuk, hogy vaj egy kiló feketén es menjen, hogy nekünk es maradjon. Vótak ügyes emberek, akik a bont visszaadtak az ő zsákjukról, s reátették a következőre, érti-e, hogy akkor nem vót két rend bón kiadva, csak egy, s akkor ugye egy rend őrlő nekünk megjött. Ilyen életet éltünk! Így kellett lopni... Mer úgy jártak, Szeredából minden heten ellenőr vót.*” Mindenesetre ha a fináncok valamit találtak (márpedig azok mindig találtak...), még mindig ott volt a megvesztegetés lehetősége is, úgyhogy üres kézzel ők nem gyakran távoztak. „*Ezek a fináncok tudja, az a pénzük ganajság vót. Ha az kijött, az valamire megbüntetett. Az úgy el nem ment, hogy valami kácsire meg ne büntessen, vagy ha nem, há kellett rakjad a zsebébe.*” (2) A pénzben fizetendő adó mellett a regisztervezetés megszűnése után a malom forgalmától függetlenül, egy próbaőrlés alapján állapították meg az évenként beszolgáltatandó vám mennyiségét, melyet negyedévenként kellett Csíkszeredába szállítani. Ezért cserébe egy minimális összeget fizettek a molnárnak, de ez valójában csak az államnak volt jó üzlet. „*Osztán egy olyan törvény jött, hogy többet nem regisztereztünk, , csak úgy kivettek, na ennyi az évre a kvóta s ennyi a vámgabona. Akkor se bón nem vót, semmi, nem kellett církafirkálni, ha őrlöttél, ha nem, ezt valahogy be kellett adni, ezt a vámot. Az őket nem érdekelte. Jöttek ki, próbaőrlest csináltak, tudja-e? Felöntöttek egy vékát vagy kettőt, s nem tudom, csak percekig erejéig tették, hogy mennyit jár le, azt meg mérték, s aszerint vetettek ki. Kivetettek egy évre 3000 kilót s akkor azt negyedévenként elosztottak, s egy papíron küldte, úgy ahogy az elő vót írva, s azt be kellett szállítani Szeredába. Gondolja meg, székervel vagy motorval, mer az ha egy napot késett, mán szólítottak fel, s büntettek meg. S há mit, banit fizettek! 70 banit, 60 banit kilójáért. Há még az se vót megfizetve, hogy bevitted.*” (2)

Ezek a költségek együttesen olyan magasra emelkedtek, hogy a család úgy döntött, tovább nem éri meg hivatalosan üzemeltetni a malmot. Így 1971-től többet nem váltottak engedélyt s Bodor János Szeredában vállalt munkát. „3000 kiló, akár terebúza, akár rozs, vagy akármből, de az meg kellett, hogy legyen, s fizettek 70 banit. Még meg se fizették, há mi pénz az. S azon kivől egy évi adó 560

lej vót, s plusz 500 vót az engedély, s az egészségügy 100 lej, azt es kellett fizejsed. Az Úristen őrijen, hogy annyit kellett fizetni. Aztán én munkába indultam, s mi akkor szakítottunk az engedélyváltással.”(2) Mindez azonban, mint az eddigiekből már kiderült nem jelentette azt, hogy a malom leállt volna, napjainkig működik. Erre a lehetőséget egyrészt félreeső elhelyezkedése, másrészt a helyi tanács elnéző volta teremtette meg. *„Nem szólt senki semmit, semmit. Tudták, hogy dógozni járok. Jelenteni jelentettek, de olyan vót a személyzet, hogy nem vették fel a jelentést. Tovább nem jelentettek, csak ide fel, s azt mondták, nem baj, mer így csinálunk, úgy megbüntetjük, s nem csináltak semmit, mer tudták, hogy azelőtt mennyiket kellett, hogy fizessünk.”* (2)

Bódor Jánosné házi készítésű pálinkafőzőjével

A malom minden időben lehetőséget nyújtott egyéb, nem közvetlenül az őrlésből származó jövedelemforrásokra is. Ilyennek számított például a disznótartás, ami egy malom mellett mindig könnyebben ment. Akárhogy ellenőriztek a regisztert, bármennyi vámot is kellett beszállítani Szeredába, egy-egy kupa takarmány az állatoknak mindig kikerült. *„Tartottunk disznyót. Olyan szalonnás disznyókat öltünk ne, nem kellett az újig búsulni a szalonnát. De milyen disznyókat tartottam. Ugye malom vót, hintő! Olyan malacokat... miko négy betes vót, na menjünk Palánkara, vigyük el a*

malacokat. Vót 7-8 malac, nem tettük egy ládába, hanem kettőbe.” (1) Másik tevékenység, amire a malom könnyen lehetőséget adott az a rozspálinkafőzés. A régebbi időkben ez a következőképpen történt: A megdarált rozsból, *pitvókából*, cukorból, élesztőből és vízből masszát készítettek. Ezt állni hagytak egy darabig, majd egy nagy üstbe öntöttek, beleállítottak egy kisszéket, melyre egy kisebb edényt tettek, amelybe főzés után a pálinka összegyűlt, az egészet egy másik üsttel leborították, majd a kettő érintkezésénél tésztával körbetapasztva lezártak. Az üst alá tüzet rakva körülbelül egy órai főzés után a pálinka elkészült. Napjainkban a család egy házi készítésű pálinkafőzőt használ, mely lényegében egy csatos tetejű eredetileg tejhordásra használt kanna, melynek a tetejébe vékony csövet illesztettek. A masszát a kannába rakva s melegítve a vékony csövön keresztül a pálinka egy másik edénybe csepeg ki.

A megélhetés másik nem a malomhoz kapcsolódó alapját a Gyimesben általánosan elterjedt kalibázó állattartás jelentette s napjainkban is jelenti. A család legkevesebb két tehenet és egy lovat minden időben tartott. A tehenek tavasztól őszig a kaliba mellett voltak, ellátásuk valamint a fejés és a tej feldolgozása a nők feladata volt. A ló mivel az őrlő és a liszt hordása megkövetelte, állandóan a háznál maradt. A férfiak számára a szénacsinálás jelentette nyári időben a legnagyobb munkát, mely miatt a malomhasználat rendje is módosult az őrlés éjszakára kerülésével. *„Muszáj vót menni a mezőre es, amikor a szezonja vót a kaszálásnak. Meg kellett állítsuk mer muszáj vót. Akkor csak éccaka ment.”* (2)

A 20. század vége felé haladva az időben a malom gazdasági szerepe fokozatosan csökkent mára kiegészítő tevékenységgé redukálódva, míg a kalibázás jelentősége növekedett. A család gazdaságának ebbe a rendszerébe jelentett plusz forrást az a munkabér majd nyugdíj, melyre a csíkszeredai munkavállalás által Bódor János szert tett, megadva ezzel a három legfontosabb összetevőjét a gyarapodásnak.

A molnársággal foglalkozó néprajzi leírásokban a malom gyakran, mint a társas élet színtere jelenik meg, ahol az embereknek az őrlésre várva lehetőségük nyílik a beszélgetésre, a hírek cseréjére. A Bódor malom ebből a szempontból kivételt jelentett hiszen, mint láthattuk az őrlő és a liszt hordása alapvetően a molnár feladatai köze tartozott, így a megrendelőnek csak ritkán kellett várakozással a malom mellett tölteni az idejüket. Néha akadt azért rá alkalom elsősorban, mikor csak keveset akart valaki öröltetni s azt soron kívül beszúrtak a többi köze. *„Aki kevesebbet hozott hát... Őntsd fel s addig itt eltőtjük, hogy járja le, vigyem el. Há vót egy 20 kiló 30 kiló, felöntötte s amíg egy fel litercskét beszélgettek, meglett. Bizá még úgy es vót, hogy nem itt vót, alább vót a bót, még hoztak palinkat es, itt itták meg s még adtak nekem es, amehyik itthon vót.”* (1) Ezek azonban inkább kivételeknek, mint általános gyakorlatnak számítottak.

Molnárnak lenni az elmúlt század során fokozatosan változó társadalmi pozíciót jelentett Gyimesben. A rang, a tekintély a malmok iránti szükséglet csökkenésével egyenes arányban változott. A század első felében a malom birtoklása

egy közösségre elismert rangot s egyben viszonylagos jómódot jelentett. „Vót becsülete a mónárnak, mer csak sok embernek adott élelmet.” (4) A társadalmi pozíciót jól megvilágítja az a tény például, hogy Berta néni beházasodását annak idején ellemezte a család, mivel szegénynek, rangon alulinak tartották. „Akkor ezek olyan nagy nevek vótak, nem akartak engem, hogy szegény emberé vótam. Azt mondtak, az nem való mónárnának.” (1) A munkáért járó megbecsülést még az 1960–70-es években is azzal fejezték ki, hogy sok háznál megkínálták a molnárt valamivel, mikor visszavitte a lisztet. „Feltette székérré azt a zsákot, s esmerte, hogy melyik melyiké, s vitte. A kapuba állott meg s vitte be. Megköszöntek ne féljen! Sok helyt még meg is tisztelték egy pohárkával.” (1) Napjainkra azonban a gyimesi malmok majdnem teljes eltűnésével egyetemben a molnárság rangja is feledésbe merült. „Nem becsülnék minket, sőt irigyelek, irigyelek. Amit most hoztam, ezt a négy zsák kukoricát, meg erre is irigyelek itt a szomszédság, hogy én ezt őrlöm. Há más jelentettek a néptanácsnak! Onnat is kikérgette őket a polgármester úr, menjenek ki, ezután ne jöjjenek ide, hagyjanak békit neki, hogy kinek tud, bár öröhljön meg egy vékát. Oda kerültünk. Ihyen irigyelek. Csak én élhessek, más nem. Osztán nem baj ha másnak, bocsánatot kérek, a bele nyúlik meg. Ez így van most sajnos.” (2) „Vót kötényem, ezt es megvertem, azt es megvertem, mindenütt pénz vót, zergett a pénz. De azt meg kellett ám takarítani, ha úgy akartál, hogy pénz es legyen! Most csúfolkodnak s azt mondják: most nem vered itt es ott es a zsebedet, nem zereg a pénz.” (1)

Ez az utóbbi néhány mondat jól mutatja, hogy mind gazdasági, mind társadalmi vonatkozásokban milyen jelentős változások zajlottak le a hagyományos típusú malmok és a molnárság közösségben betöltött szerepében. Hozzáadva ehhez a tényt, hogy a jelenlegi molnár után nincs senki, aki továbbvigye a mesterséget, mivel egyetlen fia soha nem érdeklődött az iránt, néhány éven belül a Bódor malomra is valószínűleg az a sors vár, mint annyi más társára Gyimesben: a végleges leszerelés. „Ne féljen, mer a fiamtól ülhet a malom, ő nem es tudná csinálni, nincsen osztóne hozzá. Amíg tudok, még annyira az egészségem engedi, magunknak valamit megörölkök. Az kitakarítódik aztán. Egy legénnek jó lesz. Unokám van, hát abból lesz akármilyen jó szoba. Kitakarítódik utánam az...” (2)

Adatközlők⁶³

1. Bódor Györgyné Tankó Berta Petuk, Gyimesfelsőlók, Görbe pataka, Sz.: 1920.
2. Bódor János Molnár, Gyimesfelsőlók, Görbe pataka, Sz.: 1942.
3. Bódor Jánosné, Gyimesfelsőlók, Görbe pataka, Sz.: 1944.
4. Tankó Béla Csula, Gyimesközéplók, Sz.: 1924.
5. Csillag Anna, Gyimesközéplók, Hidegség pataka, Sz.: 1927.

⁶³ A gyűjtés három alkalommal: 2001 tavaszán, valamint 2002 és 2003 nyarán történt. Az adatközlők neve előtt található számok a szövegben a tőlük idézett rész mögött zárójelben találhatóak.

Felhasznált irodalom

DOBOS FERENC

1939 A gyimesi szoros földrajza. Pécs

LAMBRECHT KÁLMÁN

1915 A magyar malmok könyve. Budapest

MÁRTOM LÁSZLÓ

2003 Vízimalmok Erdélyben. Csíkszereda

OSVÁTH GÁBOR DÁNIEL

1999 Malomépitészet Torockón a 18–19. században. In: Népi Építészet Erdélyben. Szentendre

PONGRÁCZ PÁL

1967 Régi malomépitészet. Budapest

SEBESTYÉN KÁLMÁN

2001 Kalotaszegi régi malmok. In: Honismeret. Március

TANKÓ GYULA

1992 Gyimesi szokásvilág. Székelyudvarhely

2001 Életvitel a Gyimesekben. Székelyudvarhely

TARISNYÁS MÁRTON

1982 Gyergyó történeti néprajza. Bukarest

Más kép – másképp – a népi idegenség megragadása Domokos Pál Péter *A moldvai magyarság* című művében

LAJOS VERONIKA

Napjainkban a moldvai csángó kultúra ismételten a hétköznapi és a tudományos élet népszerű témája. A csángó kutatás „reneszánsza” a szocialista rendszer feladását követelő „olvadás” időszakában indult, magyar és román közegben is egyaránt termékenyítő hatást gyakorolva a nyelvterület keleti peremén élő kisebbségi közösség kutatására.

A változás öröndetes eredményeket hozott: korábbi vizsgálatokat feldolgozó könyvek, új témákat felvető tanulmányok, reprint kiadások illerve az intenzívebb kutatások ihlette publicisztikai írások láttak napvilágot. Emellett az utóbbi tizenöt-húsz esztendőben magyar és román oldalról, valamint helyi igényeknek megfelelő, számos a moldvai katolikusok kultúrájával kapcsolatos össztársadalmi, társasági vagy tudományos kezdeményezés indult. Ide tartoznak például a hagyományos, a lényegében történeti szemléletű vizsgálatok és a kibontakozó jelenkutatás, magyar oldalról a rendszeres szakkör jellegű nyelvoktatás bevezetése valamint nyelvi- és tánc táborok szervezése.

A nyilvánosság és a tudományos szféra korábban is, közvetlenül az „egység” keleti blokk kialakítása előtt, a két világháború közötti periódusban is nagy figyelmet szentelt a Kárpátokon kívül élő moldvai katolikusoknak, aminek hatására számos napjainkra alpművé vált monográfia, tanulmány, publikáció született. A korszak társadalmi, politikai, tudományos diskurzusai a „Trianon-trauma” érzésével voltak átitatva, miközben a társadalommal és kultúrával foglalkozó diszciplínák egyre határozottabban feszegették a tudományos pozitivizmus korlátait. A csángókérdés ismételt fellángolásának oka társadalom- és politikatörténeti változásokra vezet vissza, hiszen a trianoni események következtében a moldvai és az erdélyi magyarok egyaránt kisebbségi helyzetbe kerültek Romániában. A moldvai katolikus kisebbséggel leginkább nyelvészek, történészek, néprajzkutatók és zenetudósok foglalkoztak, a publicisztika jellegű és politikai agitációval terhelt írások mellett. A korszak határozta meg az alaphangot és a viszonyulási formákat, miközben a társadalomtudományok képviselői árnyalták a közelítési módokat.

Domokos Pál Péter (1901–1990) a korszak moldvai magyarokról szóló nagyhatású monográfiáinak egyik ünnepeelt szerzője. Műve kétségtelenül jelentős alkotás, a „csángó” szakirodalom alapulvasmánya. A textus jelentésrétegei és a kutatói attitűd a moldvai magyarokról szóló korabeli tudományos diskurzus fő irányvonalát követi. Ennek egyes elemei napjainkban is tovább élnek egyaránt formálva a tudományos szemléletet és a téma közéleti színtereit. Pontosán jelenkori hatása miatt tartom megkerülhetetlennek a könyv szemantikai rétegeinek feltárását, elsősorban a „terepmunka” eredményeként született *Moldvai útjaim* c. rész szövegelemzésen alapuló vizsgálatát.

Domokos Pál Péter erdélyi katolikus pap, aki maga is a kisebbségi társadalom tagjaként élte meg az első világháborút követő időszakot. Először 1929-ben, majd három évvel később, 1932-ben látogatott el hosszabb időre „a moldvai csángómagyarság szállásföldjére”¹. Az utazások során szerzett ismeretek, tapasztalatok valamint levéltárakban és plébániákban végzett kutatómunka gyümölcseként született meg monográfiája: *A moldvai magyarság*.² A mű három nagy tematikus egysége: 1. *A moldvai magyarság története*, 2. *Moldvai útjaim*, 3. *Adalékok a moldvai magyarság történetéhez és néprajzához* c. rész. A moldvai „csángókérdés” fókuszpontjainak megkülönböztetése egyben a munkálatok során alkalmazott módszerek elkülönítését is jelenti.

Domokos a történeti múlt és az eredetkérdés tisztázásakor elsődleges és másodlagos írott forrásokat alkalmaz. Ez azonban nagyrészt nem kapcsolódik a következőkben tárgyalt moldvai utak eredményeihez, aminek következménye: hiányos az empirikus gyűjtés diakronikus elemzése. A „terepmunka” leírásának történeti utalásai egyetlen csomópontban sűrűsödnek: a tudománytörténeti hagyományok követésében, illetve ehhez kapcsolódóan az eredmények felülvizsgálatában. Az adalékok rész történeti forrásokat tartalmaz: a Moldvába látogató római katolikus egyházi személyek még kiadatlan vatikáni jelentéseit, valamint Petrás Ince Jánosnak³ tulajdonított és egyéb, néphagyományokat közlő leveleket.

¹ Domokos P. P. 2001. 149.

² A szövegelemzéshez a 2001-ben megjelent hatodik kiadást használtam, ami az ötödik (1987-es) átdolgozott változatot egészíti ki néprajzi adalékkal és fényképanyaggal. A *Moldvai útjaim* c. rész az 1941-es harmadik kiadás *A moldvai magyarság ma* c. fejezet rövidített, de lényegében változatlan szövegét közli.

³ Petrás Ince János (1813–1886) a moldvai Forrófalván született. Először pusztinai, majd klézsei katolikus magyar lelkész volt, emellett foglalkozott nyelvészettel, folklórral kapcsolatos gyűjtést végzett és különböző lapokban jelentek meg publicisztikai írásai. A korabeli csángó kutatás egyik támogatója illetve képviselője, az MTA munkatársainak (Döbrentei Gábornak, Toldy Ferencnek) és több kutatónak nyújtott rendszeresen segítséget gyűjtőmunkájuk során, valamint levelezés, írásbeli tudósítás útján.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eltraiz/html/ABC11587/12161.htm>. 2005. 03. 23.

A harmadik bővített kiadás (1941) borítója

Domokos az „etelközi magyar” származáselmélet⁴ képviselője; Etelköz földrajzi elhelyezkedését a Prut és a Szeret folyók mentére helyezi. A Moldvába érkezés időskijainak megfelelően különböző rétegeket különít el a csángómagyarok között, elsőként a „*mai csángómagyarok csíráját*” alkotó közösséget: a honfoglalás idején a „*Kárpátokon kívül maradt, vagy a Magyarországból Kunországba költöző magyarok*”-at.⁵ Az alaprétegnek tekintett csángómagyar csoportot több hullámban követték kivándorlók az 1200-as évektől a XX. század elejéig. Domokos történelmi forrásokra támaszkodó és tudománytörténeti adatokkal alátámasztott történetet konstruál a moldvai magyarság származásáról, gyarapodásáról, változó sorsáról, miközben a kiemelt jelentőséggel felruházott „kutató” elődöknek állít emléket munkásságuk és szerepük rövid bemutatásával.

Domokos, a *Moldvai útjaim* c. részben, a szövegalkotás során újrajárja a térbeli útvonalat, a Tatros-völgyéből indulva vármegyénként mutatja be a római katolikus plébániákon nyilvántartott településeket. Az összeírásokra és egyéb egyházi dokumentációkra támaszkodva, valamint saját „tereptapasztalatai” alapján tesz eleget a csángókutatást szinte napjainkig meghatározó követelménynek: először is a magyar, azaz katolikus lakosság⁶ számbeli arányát, másodszer a magyar nyelvhasználatot kimutató adatrögzítésnek. Domokos a korszellemnek eleget téve az 1930. évi népszámlálás adatainak szemléltetésekor felhívja figyelmünket arra, hogy a felekezeti hovatartozás, a nyelvhasználat és az eredet összetartozó egység alkot, „*hiszen jól tudjuk, hogy a moldvai római katolikusok nagy többsége ma is magyarul beszél, s kis hányadtól eltekintve mind magyar származású*”.⁷ Ez a kötet végén olvasható megállapítás azonban Domokos gondolatmenetében nem kerül összeütközésbe a korábban, a gyűjtőút leírásakor számos alkalommal szemléltetett és rémképként idézett nyelvvesztéssel, így a szövegben felfedezhető ellentmondás sem oldódik fel.

Domokos a moldvai falvak és városok lakosságának és nyelvhasználatának bemutatása közben szórványosan és következetlenül néprajzi adatokat⁸ is közöl.

⁴ Emellett azonban a moldvai magyarság ősrétegének genealógiai kutatásában egyéb elméletek is léteztek a két világháború közötti időszakban: például a kun–magyar rokonság elve (Veress Endre); a „kabar” származástan (Karácsonyi János); a Szamos-völgyi eredet (Lükő Gábor) vagy a „természetes” és a „mesterséges” hódítást egyaránt hangsúlyozó genealógia (Mikecs László). Mikecs L. 1941. 38–75.

⁵ Domokos P. P. 2001. 11.

⁶ A magyar-katolikus szinonima, azaz az etnikai és vallási identitás megfeleltetése a „csángókutatás” egyik alapmitosza, ami gyakorlatilag az 1970–80-as évekig alapvetően meghatározta a hangsúlyos kutatási témákat: a genealógia, a nyelv és a lélekszám-asszimiláció vizsgálatát. A XIX. században formálódó román egyenlő ortodox vallású egyén megrögzött nemzeti önkép segítette a vallási közhelyé alakult felfogás megszilárdulását: a moldvai katolikus egyenlő magyar nemzetiségű képlet létrejöttét. (Mitu, Sorin. 2000. 219.) Annak ellenére, hogy Moldvában más nemzetiségű római katolikus lakosság is élt, például lengyel.

⁷ Domokos P. P. 2001. 490.

⁸ Napjaink néprajzi felosztását követve, töredékes ismereteket szerezhetünk a vallási néprajzon belül például a pap funkciójáról, a templomhasználat rendjéről, a temetőről; a tárgyi kultúrát tekintve például a viseletről, a gazdasági eszközökről, az építészetről; a társadalomnéprajz területéről például a társas viszonyokról, a nemi szerepokről; a folklórt vizsgálva például a népdalokról és a szokásokról stb.

Az idegenről, az eltérő kulturális környezetben élő moldvai csángómagyarokról formált összkép a romantika korából örökölt, napjainkra közhelyszerűvé vált mítoszra emlékeztet: elhagyatott, nehéz sorsú, római katolikus, ősmagyar népcsoport, aki elnyomó, sokszor „csángókból” átnevelt „janicsár” papjainak köszönhetően hamarosan beolvad a románok tengerébe.⁹

Az útleírások a közvetlen megtapasztalást nélkülöző ismeretlen, de az előtanulmányok során prekonceptiókkal felruházott moldvai csángómagyar „valóságba” vezetnek. Ennek megragadása és megjelenítése leíró és narratív eszközök alkalmazásával történik, ami az idegenség-tapasztalatot több beszédsíkon és különböző tematikus irányvonalak mentén közvetíti.

A moldvai „terepen” esetleges, ad hoc jellegű gyűjtést végző *etnográfus-utazó* az idegen kultúrához való közeledésben saját pozícióját az elődök nyomán követésében jelöli ki, aminek egynemű kísérőjelensége a tapasztalatok revíziója.¹⁰ A szerző kritikai szándéka a korábban keletkezett művek, és tartalmuk felülvizsgálatában nyilvánul meg.

„Radukanén-ról azt írta Weigand, hogy ott ősmagyarok élnek. Második utamon magam is siettem erről meggyőződni, ...”¹¹

„Nem hiszek a moldvai kérdés kitérő ismerőinek, Auner Károlynak és utána Bitay Árpádnak, akik szerint Bandinus Stanestje a mai Casin, mert ez a Tatrostól mintegy 8 km-re van, és határában legjobb tudommal nincsen csonkatorony.”¹²

Domokos a tudománytörténeti előzményekben közölt ismeretek helyszíni megtapasztalásának, a „szemmel látható valóság” konstruálásának igényét fogalmazza meg, még ha olykor negatív előjellel, eredeti, azaz megismerési szándékával ellentétben is.¹³ A tudományos módszerekkel megtapasztalt külvilág egyenlő valóság és igazság képlet a XIX. században diadalát élő természettudományok téren hódított, hatást gyakorolva a szellemtudományok tárgy és módszertani összefüggéseire.¹⁴

„Állításomat a hívek magyar származását és magyarságát illetően az alábbiak [a leírtak, a tapasztalatok] igazolni fogják.”¹⁵

⁹ „A plébános, Ion Ghergu, csángó származású, huszti férfi. Magyarul egy szót sem tud. Öntudatosan román. Minden tette, lépése, építése öntudatosságát igazolja.” Domokos P. P. 2001. 165. Említhető még a híres-hírhedt moldvai püspök példája: „Mihail Robu, aki – bár szabófalvi csángómagyar származású – magyarul csak gyengén tud és sohasem beszél. Pedig apját még Rabnak hívták, s anyja mit sem tudott románul.” I. m. 225.

¹⁰ Illés P. 2003. 326.

¹¹ Domokos P. P. 2001. 225.

¹² Domokos P. P. 2001. 163.

¹³ „A plébániára, annak könyvtárába, a Zöld Péter által említett Petrus Mibály 1671-ből származó kéziratának megkeresése céljából elmenni, a páter említett tulajdonságai miatt se hajlandóságom, se kedvem nem volt.” I. m. 185.

¹⁴ Grondin, J. 2002. 119.

¹⁵ Domokos P. P. 2001. 159.

A szerző által kialakított „hiteles” kép a csángóproblematikával foglalkozó korabeli tudományos közélet hagyományos olvasatának határain belül kerül megfogalmazásra – ami a szöveg egészében a leírás alapstruktúrájaként szavatolja az írás hitelét, „igaz” voltát és elfogadottságát.¹⁶ Ez a mozzanat a „csángó sorsot” bemutató tradíció elbeszélői eszköztárának átvételét jelenti: a moldvai csángómagyarok nyelvi és nemzeti asszimilációja feletti búslakodás, a hiábavalóság írásbeli megformálását. Az, hogy Domokos „jelentés”-nek nevezi ezt a részt, – „...s a csöbörscöki kérdés ismertetésével zárul jelentésünk.”¹⁷ – összecseng a tudósítás és sorsleírás szándékával, valamint megegyezik az „adalékok” részben szerepeltett kora újkori katolikus küldöttek moldvai viszonyokat bemutató leveleinek hagyományos elnevezésével is.¹⁸

„A magyarul nem tudó papok nem tűrik a magyar szót még a templomban sem. Hiába van pápai rendelet, hogy a hívek lelki szükségleteit anyanyelvükön kell kielégíteni, hiábavaló a katolikus magyar hívek évszázados könyörgése magyar papért.”¹⁹

„A magyar öntudat satnyul, a magyar beszéd romlik és halkul, s lám, már az erkölcsi tisztaság, a népi élet e megtartója sem fontos.”²⁰

A szöveg egyrészt figyelemfelhívás és a kérdéssel való szembesítés, másrészt a szánakozó jelleggel tárgyalt „nemzethalál” képét, azaz a moldvai magyarság nyelvi és kulturális asszimilációját vetíti előre, híven tükrözve ezzel a csángókutatás tradicionális megközelítésmódját. Mindez kiegészül a szerző saját, az egyesült román nemzetállamban kompakt etnikai tömböt alkotó közösségére, a székelységre nehezedő herderi jóslator idéző fenyegetettség érzésével. A teljes kulturális-nyelvi beolvadás lehetséges jövőbeli rémképét az immár közös, idegen „fennhatóság” alá kerülés teremtette meg.

„Könyvemmel tájékoztatni szeretném az olvasó magyarokat elfelejtett csángómagyar testvéreink szomorú sorsáról. Megpróbálom láttatni az ő jelenükben a székelységnek szánt jövőt.”²¹

Az utazás és ezen keresztül a tudományos jellegű mondanivaló folyamatos hitelesítése – a szó szerinti útleírás, azaz az „úton levés” elbeszélésének eszköztárát alkalmazva – az „adatközlőkkel” való személyes találkozás időnkénti részle-

¹⁶ N. Kovács T. 2003. 89.

¹⁷ Domokos P. P. 2001. 149.

¹⁸ Andrea Bogoslavich jelentése Moldváról (1623), Diorat Péter jelentése Moldváról (1641), Ismeretlen jezsuita jelentése Moldváról (1644) valamint a Codex Bandinus (1646–1648) is.

¹⁹ Domokos P. P. 2001. 162.

²⁰ Domokos P. P. 2001. 219.

²¹ Domokos P. P. 2001. 526.

tezésével, az időjárásról szóló beszámolókkal, az útviszonyok taglalásával stb.²² történik.²³

Az *etnográfus-utazó* az idegenség-tapasztalat négy esetével szembesül: 1. a nyelvi és a kulturális eltérésekkel, 2. a „tudomány küldötte” és a „bennszülött” között kialakult érintkezés és kapcsolat különböző szintjeivel, 3. a saját és az idegen értékrendszer ütközőpontjaival, 4. az önmaga helyzetére reflektáló etnográfus-utazó szerepével.

A *nyelvi és kulturális sajátosságok* észlelése az érzékszerveinkkel felfogható kulturális környezet komplex rendszerében zajlik. Az empirikus tapasztalatok az idegen észlelésének alapvető, elsődleges rétegét képezik. A tárgyi kultúra, a vallási jelenségek, a társadalmi viszonyok, a folklóralkotások, a nyelv, egyszóval a kulturális jelenségek összessége mind-mind körvonalazza a mi-ők elkülönülés jellegzetes elemeit. A szövegben a *nyelvi eltérések* értelmezése a nyelvi jelek transzformálásával történik: a számos különleges nyelvjárásbeli elemet őrző „csángó” dialektusnak a közérthető magyar irodalmi nyelvre való fordításával.

„*Idejötték-e? Idejöttünk ed kicsit tánacolni. Keresztké hal van? Elment Jánaszhoz, sz att isz mulat ed kicsit.*» ...*A mi kiejtésünkön ez így hangzana: Idejöttetek? Idejöttünk egy kicsit beszélgetni. Keresztké (komámasszonynak a leánya) hol van? Jánosékhöz ment, és ott is marad egy kicsit.*...”

A beszélt nyelv és egyéb kulturális sajátosságok alapján a szerző két csoportra, *csángókra* és *székelyekre* bontja a moldvai magyarokat, azonban mindvégig következetlenül és esetlegesen idézve fel a faluról falura történő elkülönítést. A két magyar közösség megkülönböztetése ezen felül még a moldvai magyarok saját nyelvhasználatában, illetve idegenértelmezésében is megragadható, miként „*az odaváló kalugári csángómagyarok székelyeknek hívják [a lézpedieket], a lézpediek pedig a kalugáriakat csángóknak.*”²⁴

A székely eredetű moldvai magyarok nyelve, a „csángókétől” eltérően, nem része a selypítő dialektusnak, nélkülözi az sz-es, ű-es kiejtést, valamint a régi magyar mondatszerkesztés jellegzetességeit.²⁵ Az sz-ező nyelvjárásbeli sajátosság a magyar származásra utalva a nyelvi asszimilációt követően is megkülönbözteti a csángómagyarokat a többségi román lakosságtól,²⁶ miként a román nyelvbeli jellegzetességekhez természetesen formálódó vagy külső erők nyomán formált ne-

²² „*Székeresem, Pista János, fiatal csángómagyar ember. Koru reggel, sötétben s hidegben utunk a Szeret kompjára visz. A metsző és hideg szélben a kompot nekünk kellett átbúzní, mert nem volt ott senki más.*” Domokos P. P. 2001. 207.

²³ Illés P. 2003. 327.

²⁴ Domokos P. P. 2001. 201.

²⁵ Domokos P. P. 2001. 175, 204, 211, 214.

²⁶ Domokos P. P. 2001. 198.

vük is a magyar eredet bizonyítéka.²⁷ Domokos a névhasználattal kapcsolatban adott esetben önkényes megoldással él: „visszamágyarosítja” az illető egyén hivatalosan anyakönyvezett nevét. Így lesz Gheorghe Vacarból, azaz Vakár Györgyből az édesapa után „*Csorba Gyuri bácsi*”.²⁸

Domokos esetenként megkülönbözteti a nyelv megértését, a passzív nyelvtudást, az aktív cselekvésként megjelenő nyelvhasználatról, a beszédtről: „*A falubeliek még tudnak és beszélnek magyarul.*”²⁹ A nyelvváltás előfutáraként megjelenő, a kétnyelvűség állapotára utaló eltérő nyelvkezeléssel felmerülő kérdésekre azonban nem nyújt tudományos magyarázatot.

A nyelvi jelenségek leírásakor a moldvai magyar társadalom belső viszonyaira is fény derül. Ezek egyike a generációk közötti különbség, ami a nyelvhasználatban is tetten érhető. A fiatal korosztály tagjai rendszerint folyékonyan, gyakran jobban beszélnek románul, mint magyarul – „*A faluban gyakran hallok magyar beszédet, de nem kizárólag magyart, a fiatalság különösen nem tud magyarul.*”³⁰ Elsősorban ezt a fogékony, a tanulási folyamatban legaktívabban résztvevő generációt jellemzi a nyelvvesztés, hiszen a moldvai magyar közösségek vallási és értelmiségi vezetői is egyaránt a román társadalom tagjai – „*A falu legényeit, leányait „karénekre” és a kultúrházba parancsolja [a római katolikus pap], hol román énekeket és színdarabokat tanít be.*”³¹ Mindemelllett a szerző azonban az egyes generációkon belül is nyelvismeretbeli eltéréseket tapasztal a nyelvi asszimiláció szintjének megfelelően. A Domokos megjárta egyes moldvai falvakban még „*az utcán játszó gyermekek is magyarul beszéltek,*”³² illetve a többnyire a külső környezet hatásaitól mentes közegben nevelkedő 2–4 éves kisdud általában „*még csak édes magyar anyanyelvén tud imádkozni.*”³³

A nyelvhasználat számot ad a nemek közötti társadalmi különbségekről is. A nőkhöz, elsősorban az asszonyokhoz a hagyomány- és nyelvőrző szerep kapcsolódik,³⁴ általában a többségi nyelv ismeretének hiányával párosulva – „*...s anyja mit sem tudott románul.*”³⁵ A tradicionális társadalmak nemek szerinti munkamegosztásának megfelelően az asszonyok végzik a házbeli és a ház körüli tevékenység jelentős részét, ezáltal mintegy közvetetten járulva hozzá a gazdasági egység fenntartásához. A két nemhez kapcsolódó eltérő társadalmi státusz a vallási szféra különböző területein, például a vasárnapi misén való éneklés sorrendjében³⁶ vagy a

²⁷ Domokos P. P. 2001. 165, 225.

²⁸ Domokos P. P. 2001. 165–166.

²⁹ Domokos P. P. 2001. 220.

³⁰ Domokos P. P. 2001. 219.

³¹ Domokos P. P. 2001. 165.

³² Domokos P. P. 2001. 219.

³³ Domokos P. P. 2001. 181.

³⁴ Domokos P. P. 2001. 165, 169.

³⁵ Domokos P. P. 2001. 225.

³⁶ „*Az éneklés módja ez volt: a diák egyedül könyvből, a férfiakkal egyetemben és egyszerre énekelt: »Máriát dicsérni hívek jöjjetek.« Rövid szünet után az asszonyok, a leányok és a gyermekek könyv nélkül ugyanezt.*” Domokos P. P. 2001. 183.

templomi ülésrendben is megfigyelhető – „*Elöl a padokban a férfiak ültek, hátul az asszonyok álltak.*” (kiemelés L. V.).³⁷

Domokos az idegen és a saját kultúra találkozási pontjaként szembesül az eltérő táplálkozási szokások megtapasztalása során. Ez esetben nemcsak a kulturális különbségek válnak tudatossá, hanem a szerző számára a „terepen” végzett tudományos tevékenység és kutatói attitűd nehézségei is felszínre kerülnek.³⁸

A két világháború közötti időszak idegenség-tapasztalata a századokkal korábbról örökölt fizikai antropológiai jegyek alapján történő megkülönböztetést is tudományos és közéleti eszköztárának részeként kezelte. Követve a korabeli közfelfogást Domokos is sajátos kinézetű egyénekként jellemzi a moldvai magyarokat külsejük leírásakor: „...a csángókat annyira jellemző vörösseszőke hajú és szákeállú ember...”³⁹ Az eltérő kulturális, nyelvi és külsődleges jegyek szemléltetése, a földrajzi távolság folyamatos tudatosítása mind-mind a „mátság” hangsúlyozását és az idegen kultúrát feltáró tudományos tevékenység hitelének alátámasztását szolgálják. Eközben azonban hozzájárulnak a másiktól alkotott szövegeken és képeken túl az egységes idegen, moldvai magyar világ megteremtéséhez is, ami előzetes ismeretként, vagy ezen túlmenően elvárásaként épül be a saját kultúra szövetébe.⁴⁰

Az *etnográfus-utazó és a „bennszülött” kapcsolata* többféle viszonyulást követel. Nemcsak az etnográfus-utazó idegen képe jelenik meg a szövegben, hanem a moldvai magyar idegenség tapasztalata is. A moldvai kisebbség tagjai esetében a kedves fogadtatás, a vendégszeretet pontosan a kívülről érkező idegen tapintható másságának megnyilvánulási formája, a sajáttól való nagyfokú eltérés észlelésére adott reakció.⁴¹ Ez a hagyományos társadalmakat jellemző vonás a tradicionális közösségek zártságából, a védekezést, a megfelelő keretekben zajló megújulást és önellenőrzést végző struktúrákból adódik. Emellett azonban feltűnik a „csángóknak” a kutatóval, mint idegennel szemben támasztott bizalmatlansága és félelemérzete is: az etnográfus felháborodva és értetlenül szembesül önmaga idegenség-tapasztalatával.

„[Prezesten] Hiába kérünk szállást Ferencnek egy másik ismerősétől, Martin Corladétól is, ő sem enged be. Arcátlanul kérdezősködnek, mit akarunk, kik vagyunk, honnan jöttünk, hová megyünk, mit csinálunk, miért járunk stb. stb. Hiába kérünk szállást éjszakára pénzért, ételért, nem adnak. Ingerült, ellenséges szemmel néznek mindenütt, annyira, hogy tanácsosnak láttuk elmenni a veszedelmes fészekből.”⁴²

³⁷ I. m. 175.

³⁸ „Töltött képosztu ez, de minden jóakarát ellenére sem tudtam enni belőle. ... Alig vártam, hogy az asztal melől felállbussak.” I. m. 190.

³⁹ Uo.

⁴⁰ N. Kovács T. 2003. 94.

⁴¹ Boia, Lucian. 1999. 192.

⁴² Domokos P. P. 2001. 202.

Az idegen és az etnográfus másik találkozási pontjában Domokos, mint tudatlan – a helyi kulturális hagyományokban járatlan – és a közösség számára még nem értelmezett „embertípus” jelenik meg. A „csángó világ” jellegzetességeit fürkésző kutató rácsodálkozása az ismeretlenre és az adatgyűjtés szolgálatába állított kérdései, a saját kultúrájában tudattalanul élő „bennszülöttből” meghökkenést és értetlenséget váltanak ki. Megfordul a klasszikus etnográfusi szerepkör: az adatközlő-identitást nélkülöző⁴³ „adatközlő” visszakérdez.⁴⁴

Az idegenség észlelése fordított helyzetben is megtörténik, amikor a textus a moldvai csángó „magyar földön” tett utazásáról számol be. Az idegenség tudatosulása a „bennszülött” számára saját identitáspaneli mentén formálódik: „*Hát azok miféle emberek? Mi vagyunk a jó magyarok, mert a faluba más nincs, csak katolikus és magyar.*”⁴⁵ Az idegen, azaz a „csángó” képe az idegenről, azaz a moldvai magyarról a kérdés egy másik érdekes aspektusa. A sajátos szemlélet nemcsak a fentebb kifejtett nyelvi eltérésekre való reflektálásban, hanem a kulturális sajátosságok érzékelésében is tetten érhető: „*Még megvannak a prálai magyarok – mondja –, de mind gusásak, visszafejlődöttek, kicsikék és hitványak (csenevészkek). Csak a falujukból házasodnak, s pusztulásra ítélik magukat.*”⁴⁶ A tradicionális közösségek esetében rendszerint a sajátnak érzett kultúra kiterjedése megegyezik a falu, vagy a tágabban értelmezett faluközösség földrajzi határaival. Az ezen kívül lakó emberek egyöntetűen az idegen, a másik kategóriába kerülnek, a hasonlóságok és eltérések mértékétől függetlenül.

Domokos „bennszülöttekkel” való érintkezése a csángóproblematika és a korabeli csángókép újabb, napjainkig létező ellentmondását tárja fel, hiszen az általános beolvadásról számot adó keserves jelentést időnként az „*édes anyanyelv*” hű megőrzésének univerzalitása szakítja meg. Utóbbi eset, személyesebb síkra terelődve, rendszerint elismerő, nagyraértékelő szavakkal vagy kritikus hangvétellel, tehát értékítélettel párosul. A moldvai magyarokról szóló beszédmód jelenleg is sokszor nélkülözi a közelítően reális különbségtételt a nyelvi, de főként a kulturális asszimiláció mértékét és elterjedését illetően elsősorban a témára vonatkozó tudományos kutatások hiányában.

„*Százezerszer jobb magyarok [ti. a moldvai csángók és székelyek], mint mi vagyunk, mert Isten tudja, mióta, teljesen elszigetelve élnek, és édes anyanyelvüket mai napig is híven őrzik.*”⁴⁷

⁴³ Illés P. 2003. 329.

⁴⁴ „*Az asszony öltözete: kendő, ing, katrinca. Szinte méltatlankodva kérdezi az asszony: hát ilyen még nem látál itt? Csodálkozik, hogy ilyen egyszerű dolgokat nem tudok.*” Domokos P. P. 2001. 220.

⁴⁵ Domokos P. P. 2001. 210.

⁴⁶ Domokos P. P. 2001. 216.

⁴⁷ Domokos P. P. 2001. 210.

A saját és az idegen kultúra eltérő értékeinek szembesülésekor az alapstruktúraként működő etnocentrikus gondolkodásmód kerül összeütközésbe a moldvai „csángó” társadalom kulturális szempontrendszerével. Az írott kultúrában való jártasság, az írni-olvasni tudás a saját kultúra értékrendjével összhangban az értékek hierarchiájának legfelső szintjére kerül.⁴⁸ Ennek gyakori kísérőjelensége a tudósetnográfusi attitűdből eredeztethető romantikus szemléletmód alapegyenlete: a népi azonos régi és értékkel bír, amit esetenként a konzerválás igénye kísér. Az értékrendek ítélkező összecsapása és az „őállapotot” dicsőítő romantikus kényszer között feszülő paradoxon azonban nem oldódik fel.

„Határában ásványvízforrások vannak, s így fürdőhelyé kezd kiépülni. Ez is a veszte, mert az odaszorult magyarságnak helyes élet szemléletét veszélyezteti a pénz és a gazdagodás vágya.”⁴⁹

„A viseletből is kivetkőznek... Milyen jellemző: a fejről eltűnt a kerekfa, s a kendőt románosan teszik a fejükre.”⁵⁰

A népi kultúrától való eltávolodás és az asszimiláció fokozódásának összekapcsolása valós félelmet tükröz, hiszen a tradicionális kultúrában élő társadalom önmaga termeli újra és újra a közösség és az egyén identitását, miközben különböző ellenőrző mechanizmusok segítségével folyamatosan közösségi felügyelet alatt tartja tagjait. A struktúra megbomlásával az egyén azonosságtudata is sérülést szenved, újraértékelődik. A felkínált életstratégiák megsokszorozódása az egyént választásra kényszeríti, aki alapvetően a túlélés természeti ösztönétől vezérelve a számára kedvezőbb körülményekhez igazodik. A két világháború között azonban a változás nyoma még csak helyenként érzékelhető a moldvai magyar katolikus közösségekben.

Domokos Pál Péter, korunk perspektívájában, a metodikai és szemléletmódbeli különbségektől eltekintve, a „terepen” elfoglalt pozíciójából adódóan a saját kultúrát kutató társadalomtudósnak is tekinthető, hiszen a népi kultúra nem önmagában létező, hanem a „magas” kultúrával egységbe szerveződő, kölcsönös áthatásoktól tarkított kulturális rendszer, ami a két világháború közötti periódusban is az osztálytársadalom legalsó, zárt rétegeként artikulálódott.⁵¹ A helyenkénti összefonódások alapozzák meg a népi idegenség ambivalenciáját/paradoxonját: az „ismeretlen ismerős” jelleget. Ez a sajátosság különösen a kisebbségi léthelyzetben élő népi kultúrák vizsgálatakor módszertani csapda, ami nemcsak a tudatos rácsodálkozás képességét követeli, hanem a „magyar–nem magyar” megkü-

⁴⁸ „Eddigi utaimban öt találtam a legértelmesebb csángónak. Románul, akárcsak magyarul ír és olvas.” Domokos P. P. 2001. 181.

⁴⁹ Domokos P. P. 2001. 215.

⁵⁰ Domokos P. P. 2001. 219.

⁵¹ Fél E. 1991. 4.

lönbözteskor elhamarkodott nemzetcentrikus ítélet, az értékes egyenlő magyar képlet kiküszöbölését is.

„...s mondhatom, hogy a búcsús tapasztalatok szomorúságát csak házigazdám szívessége, jó magyar gondolkozása, valamint feleségének fonográfra is fölvelt dalai felejtethették.”⁵² (kiemelés L. V.)

A két különböző értékrendszer ütközőpontjában helyezkedik el a környezet esztétikai érzékelése is. Domokosnak az idegen kultúra sajátos szépérzékéhez való viszonyát kettősség jellemzi. Egyrészt a moldvai magyar templomokban található etnospecifikus termékeket a saját kultúra viszonylatában a „művészi” kategórián kívülre helyezi – „*a templom képei között semmi művészi nincs...*”⁵³ –, figyelmen kívül hagyva az adott tárgyak által betöltött eltérő funkciót Moldova kulturális rendszerében. Másrészt a sajátához hasonló ábrázolások, ismerős művészeti szimbólumok és kifejezőeszközök érzelmi töltetű reakciót váltanak ki – „*...meghatódva ismerjük fel a főoltáron ismét Szent István magyar király képét.*”⁵⁴ –, hiszen ezek segítségével az idegen környezet átláthatóbbá és értelmezhetőbbé válik. A felfedező-kutató számára az idegen-saját közötti kulturális hasonlóságok egyfajta bizonyítékként utalnak a vizsgált moldvai közösségek magyar eredetére.

A gyűjtőúton lévő *etnográfus-utazó rálátása idegenben való helyzetére* reflexív viszonyulás. Domokos azzal, hogy tudományos munkát végző énjét elhelyezi a „terepen” – miközben azon mereng, „*hogy hány millió és millió ember piben e percekben süttött lakásban, és nem törődik a világ folyásával...*” – nemcsak tevékenységét – „*hogy egy fajtából valót láthassak, vele beszélhessek...*” – értékeli fel, hanem közben a moldvai környezetben, az idegen világban való mássága is tudatosul, tisztázódik.⁵⁵

A korabeli néprajzkutatói attitűd tárházának egyik elemét képezi az az elképzelés, miszerint a feledésbe merült magyar hagyományok a falvakban újratanulhatók – „*énekeket, amehyeket mi már rég nem tudunk, Forrófalván kell megtanulnunk.*”⁵⁶ Ez magában hordozza a természeteshez, így az ősi kultúrához való visszatérés XIX. században kialakult romantikus képzetét, azzal a korábbiakban említett felfogással együtt, hogy a tradicionális kultúrákat adott állapotukban kell megőrizni. A korábbi állapothoz való visszakanyarodás vágya azonban nem terjed ki a népi kultúra egészére, mivel a hagyományos szemléletrendszernek és képzeteinek elfogadása nem teljes, rendszerint egyes kiemelt területekre korlátozódik: „*Ezzel el is ment az öreg, aki minden együgyűsége mellett sok mindenre tanított meg.*”⁵⁷ A „konzerválás” gondolata mellőzi a változás létének és a kulturális rend-

⁵² Domokos P. P. 2001. 198.

⁵³ Domokos P. P. 2001. 193.

⁵⁴ Domokos P. P. 2001. 203. ld. még 220.

⁵⁵ Domokos P. P. 2001. 207.

⁵⁶ Domokos P. P. 2001. 185. ld. még. 218.

⁵⁷ Domokos P. P. 2001. 218.

szerek azon sajátosságának elismerését, hogy ezek a külső környezet és a belső dinamizmus különböző ingereinek hatására állandóan módosulnak, az átalakításokat belső alapstruktúrájukhoz igazítva.

A szerző olvasmányélmények alapján formált, és az utazás alatt összehasonlítható empirikus közelségbe került moldvai világról szóló beszámolójának másik beszédsíkja az *anyanemzet képviselőjeként* tekint az idegenre és az idegen kultúrára. A tapasztalatok alapján kevéssé vagy egyáltalán nem ismert, a mítoszok illetve az emlékezés-felejtés népi mechanizmusainak segítségével értelmezett anyaország-hoz⁵⁸ ambivalens érzelmekkel – vágyakozó kíváncsisággal vegyes félelemmel – viszonyuló moldvai „csángó” és „az anyanemzet” tagjának kölcsönös érintkezési pontjai a személyes találkozások és beszélgetések, a levélváltások. A *hírközlés* az „ott” és az „itt”, a messzi távolban létező saját és a közvetlen empirikus környezetben észlelt idegen kultúra közötti kapcsolatteremtés, a saját kultúra idegenben való „megidézése” idegeneknek, elszármazottaknak. „Ott” történt események, „ottani” emberekről szóló újdonságok kerülnek kimondásra „itt” az „ittenieknek”.

„Ebben a faluban találkoztunk egy Háromszék vármegyéből ideszármazott személy családdal, amely ezer megpróbáltatás után jutott el ebbe a faluba. Bajkó Dávidnak hívják a férfit. Igen boldog volt, hogy végre az ő otthona felől valami hírt hallott.”⁵⁹ (kiemelés L. V.)

A saját kultúrát fiktív módon megjelenítő „ott” és az „itt” közötti fizikai távolságra utaló viszony más kontextusban is megfogalmazódik, egy tágabban értelmezett „otthonról”, Csíkból származó ácsmesterrel való találkozás leírásakor. Kiderül, hogy a férfi „itt” tartózkodásának oka, *„saját szavai szerint: jobb a kereseti lehetőség, mint odahaza. Télre mégis mindig hazamegy, hogy a gyerekeit iskolába tudja járattatni.”⁶⁰ (kiemelés L. V.).*

A szövegben rendszeresen felbukkanó *ígéret*ek az idegen világgal való érintkezés folytonosságát érzékeltetik. A kulturális kapcsolat azonban sem időben, sem térben nem közvetlen, és az „ott” és „itt” tartalma az előzőekhez képest megfordul: az „itteni” a saját környezetre, az „ottani” az idegen világra utal. A teljesített ígéret az utazás hitelességét támasztják alá kiegészítve az illusztrációként idézett levelekkel, amik az elbeszélt események „valóban megtörtént” jellegét nyomatékosítják.⁶¹ Domokos, a metafizikai világtér értelmezés szellemtudományi képviselőjeként, az elmondottak „igazságtartalmát”, a „valóságnak” megfelelő moldvai „csángó” kultúra olvasatát az egész szöveg végéhez csatolt „bennszüölt” írta levéllel igazolja.

⁵⁸ Kunt E. 2003, 175.

⁵⁹ Domokos P. P. 2001. 220.

⁶⁰ Domokos P. P. 2001. 201.

⁶¹ Domokos P. P. 2001. 215, 229.

„A kép megélénkítésében a beszéd jogát most ismét a bennszülött csángónak engedem át, kinek 1931-ben írt levele eddigi állításaimat megerősíti és alátámasztja.”⁶²

A két világháború közötti időszakban keletkezett etnográfiai szövegekben rendszerint nem különül el a tudományos kutatói írásforma és a közvetlen hangnemben megszólaló közbeékelés, véleménynyilvánítás: az olvasó megszólítása. A közismert irodalmi eszköz alkalmazásával Domokos tudatosan vezeti, kalauzolja a műélvező figyelmét Moldva földrajzi sajátosságain keresztül – „...s olvasóimat Bogdánfalva egy másik filiájába, az erdők között fekvő Máriafalvára (Larguța) vezetem.”⁶³

A *személyes sík* Domokos művében elsősorban a moldvai magyar katolikusok sorsa felett érzett keserűség érzékeltetésében jelenik meg a beolvadást jósoló csángómítosz hangvételének megfelelően.⁶⁴ A hitelesítést szolgáló útviszonyok leírásakor tűnik fel a személyesség másik aspektusa, a panasszal terhelt megnyilatkozás – „Az országutat éppen javították, ezért keserves, kínos, sáros, mezsei utakon menünk.”⁶⁵ –, ami hangsúlyozza a térbeli távolságot, a messzi vidéken végzett nehézkes kutatómunkát. Ez egyben az etnográfus-utazó saját idegenben lévő helyzetére való öntudatlan reflexió megnyilvánulása is.

A két világháború között Domokos könyve négy kiadásban jelent meg fokozatosan bővülő tartalommal, az eredeti szöveget elsősorban csángómagyar folklórral színezve.⁶⁶ A mű közel egyöntetűen elismerő fogadtatásban részesült mind a közélet mind a tudományos élet területén, nagyfokú megbecsülést szerezve a Moldvát saját költségén bejáró szerzőnek. Egyes szakfolyóiratokban publikálók a forrásanyagot, mások a folklórgyűjtés jelentőségét, azaz lényegében a korabeli moldvai magyar helyzet figyelemfelkeltést szolgáló leírásának értékét méltányolták.⁶⁷

A *Moldvai magyarság* c. műre különböző hazai és erdélyi tudományos jellegű sajtóorgánumok reflektáltak.⁶⁸ A könyvismertetőik hangneme és a benne megállapított következtetések rendszerint belesimultak a „csángókról” szóló hagyomá-

⁶² Domokos P. P. 2001. 229.

⁶³ Domokos P. P. 2001. 182.

⁶⁴ „S keserű volt a gondolat, hogy vannak ma emberek, akik a katolicizmus leple alatt, a krisztusi emberszeretet hirdetve lelkeket gyilkolnak, s szemrebbetés nélkül üzik e legszörnyűbb politikáit!” Domokos P. P. 2001. 185.

⁶⁵ I. m. 228.

⁶⁶ A mű először 1931-ben Csíksomlyón, aztán hatvannyolc moldvai magyar balladával és népdallal kiegészítve 1934-ben Kolozsváron, majd két azonos tartalmú, de az előzőhöz képest folklóranyagában bővített kiadásban szintén Kolozsváron jelent meg 1941-ben.

⁶⁷ Szabó István a Codex Bandinus teljes szövegének magyar fordításban való közlését emeli ki, míg Szász Zsombor a könyv „legértékesebb részének” a folklórgyűjtést tartja Závodszy Leventével és Szentimrei Jenővel összhangban. Nagy Miklós a mű legfőbb jelentőségének a figyelemfelhívó jelleget tekinti.

⁶⁸ Például Budapesti Szemle, Erdélyi Helikon, Erdélyi Múzeum, Magyar Kisebbség, Magyar Szemle, Napkelet, Napkelte előtt, Századok.

nyos beszédmódba, miként jövőjükkal kapcsolatban szkepticizmus, a kisebbségi léthelyzet változatlanságának hatására könnyörtelenül bekövetkező asszimiláció fogalmazódik meg: a moldvai csángó közösség „*pusztulásra ítéltetett*”, ha továbbra is magyar nemzeti nyelvű iskola és egyházi képviselők nélkül marad.⁶⁹ Ez a gondolat átvezet a csángómítosz másik sarkalatos pontjához, a vallási és etnikai hovatartozás összekapcsolásához. A vallás a nemzetiség egyik fellegváraként és oltalmazójaként – „*egyházuk védelme mentheti meg a moldvai magyarokat*”⁷⁰ –, vagy éppen ellenkezőleg, annak megsemmisítőjeként jelenik meg, hiszen az a veszély fenyeget, hogy a magyarul nem beszélő papok hatására a magyar nyelv és öntudat is feledésbe merül a moldvai magyar közösségekben.⁷¹ A két világháború között elsősorban a herderi elképzelésekből táplálkozó magyar nemzettudatban e két nélkülözhetetlen elem elvesztésének kísérőjelenségeként tűnik fel maga a vallás, a római katolikus hit ortodox környezetben való megsemmisülésének lehetőségére is.⁷²

Néhány tudományos színezetű könyvismertető a mű tartalmi bemutatásán túl a csángóproblematika tárgyalásának egyik közéleti fórumává válik: a több, mint egy évszázaddal korábban színre lépett csángókérdésre, a moldvai magyarság asszimilációs folyamatának észlelésére reagáló dialógussá alakul. A „passzív”, az eseményeket többnyire elszenvető moldvai magyar karakterrel és a mély sajnálatnak hangot adó külső szemlélő „szegény csángó” elképzelésének berögzött formuláival párhuzamosan feltűnik az önmaga sorsát irányító, „aktív” moldvai magyar figura is.

„A csángók, évszázadok elnyomása után, egyelőre nem bírtak a faji öntudat és politikai érettség olyan magaslatára emelkedni, hogy szívvel-lélekkel részt vegyenek az állam kisebbségeinek küzdelmeiben.”⁷³

A moldvai magyarok a XIX. század elején hódító útjára indult modern nemzetfogalom elterjedésének peremvidékén éltek, a tradicionális társadalmakra jellemző közösségi, vallásos világszemlélet és a már jóval korábban asszimilálódott értelmiségi-polgári réteg hiánya megakadályozta az Európa szerte lángra lobbanó „új vallás”, a nacionalizmus térhódítását. Szász Zsombor szerint a moldvai magyar közösség tagjainak „aktív” és tudatos szerepvállalása, csatlakozásuk a román állam egyéb kisebbségeinek politikai és kulturális küzdelmeihez változtathatna a román bánásmódon és hozzáálláson.

⁶⁹ Jakabffy E. 1932. 67. Závodszy Levente is hasonló megállapításra jut: „*sorsuk, jövőjük az elmúlás, a nemzeti megsemmisülés*”. Závodszy L. 1932. 211.

⁷⁰ Szász Zs. 1932. 272.

⁷¹ Vincze S. 1934. 251.

⁷² Vincze S. 1934. 251.

⁷³ Szász Zs. 1932. 272.

Emellett a moldvai magyar közösségek kisebbségi léthelyzetének javítása érdekében, kívülről érkező segítségként, néhány megoldási javaslat is született. Nagy Miklós a korabeli közelmúltba nyúló problémát vetett fel. Nevezetesen, hogy az 1894-es Memorandum-per⁷⁴ idején a magyar kormánynak nem lett volna szabad elmulasztania azt, hogy a külfölddel is megismertettesse „*az oláhok ténykedéseit Moldvában*”, illetve egyaránt meg kellett volna teremtenie az anyanyelvű oktatás lehetőségét Bákóban és Jászvásáron egy-egy középiskola és népiskolák felállításával.⁷⁵ Szentimrei Jenő erőteljesebben hártja az erdélyi magyarságra a „csángó kérdés” iránti érdeklődés hiányának felelősségét a földrajzi közelségre és az immár közös román állami felügyeletre hivatkozva.⁷⁶

Mindazonáltal a dicsérő szavak mellett a kortársak közül néhányan kritikai észrevételeket is megfogalmaztak. Nagy Miklós négy pontban összegezte a mű hiányosságait.⁷⁷ Először is nem kerül kifejtésre a magyarok városalapító szerepe Moldvában; elmarad a moldvai városi kultúrát ért magyar hatások és változások vizsgálata. Hiányos a magyar őstelepülések bizonyítékainak számbavétele; és végül következetlen és zavaros a moldvai magyarság korabeli életvitelének bemutatása. Vincze Sándor egyrészt az idézés módját kifogásolta, másrészt felettébb zavarónak találta az egyes idegen szövegrészek fordításának hiányát.⁷⁸ Szentimrei Jenő a moldvai utazásról beszámoló részben „*több helyi színt és több riporter könnyedséget*” várt volna a „*politikai sóhajtások és érzelmességek helyett*”⁷⁹, mint ahogy véleménye szerint a statisztikai adatok és vallási életéről számot adó részletek mellett a társadalomtudományi érdeklődés középpontjában álló társadalmi élet, ruházat, gazdálkodás stb. részletesebb bemutatása lett volna igazán érdekes etnográfiai feladat.⁸⁰

⁷⁴ 1892-ben a Habsburg–Magyar Monarchiában élő erdélyi román kisebbség a tanügy, az igazságügy, a választójog, a magyarítás területén különböző sérelmeket fogalmaz meg Memorandumában, aminek végkifejlete, hogy két évvel később a magyar kormány kedvezőtlen európai visszhangot kiváltó sajtóper indít a román szerzők ellen. Gáldi L.–Makkai L. 1941. 365.

⁷⁵ Nagy M. 1932. 373–374.

⁷⁶ Szentimrei J. 1932. 96.

⁷⁷ Nagy M. 1932. 375–376.

⁷⁸ Vincze S. 1934. 250–251.

⁷⁹ Szentimrei J. 1932. 97.

⁸⁰ Szentimrei J. 98.

Hivatkozott irodalom

BOIA, LUCIAN

- 1999 Történelem és mítosz a román köztudatban. Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Kiadó

DOMOKOS PÁL PÉTER

- 1935 A moldvai magyarság. Erdélyi Múzeum. XL. 1–3. 98.
2001 A moldvai magyarság. Budapest: Fekete Sas Kiadó

FÉL EDIT

- 1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. In: Ethnographia. 1–2. 1–8.

GÁLDI LÁSZLÓ–MAKKAI LÁSZLÓ

- 1941 A románok története. Különös tekintettel az erdélyi románokra. A Magyar Történelmi Társulat Kiadása

GRONDIN, JEAN

- 2002 Bevezetés a filozófiai hermeneutikába. Budapest: Osiris Kiadó

ILLÉS PÉTER

- 2003 Pável Ágoston – Az élmény, az irodalomtudós és az etnográfus konfliktusa, In: Biczó Gábor–Kiss Noémi: Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. 324–336. Debrecen: Csokonai Kiadó

JAKABFFY ELEMÉR

- 1932 Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Magyar Kisebbség. XI. 2. 65–67.

KUNT ERNŐ

- 2003 Az emlékezés és a felejtés, avagy a halál három kalapja. In: Az antropológia keresése. 163–177. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest: I.'Harmattan

MIKECS LÁSZLÓ

- 1941 Csángók. Budapest: Bolyai Akadémia

MITU, SORIN

- 2000 Az erdélyi románok nemzeti és felekezeti identitása a modern kor kezdetén. Replika. 41–42. 217–247

N. KOVÁCS TÍMEA

- 2003 Utazás, kultúra, szöveg: Történetek és etnográfiai. In: Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. 88–99. Debrecen: Csokonai Kiadó

NAGY MIKLÓS

- 1932 Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Budapesti Szemle. 227. 370–376.

SZABÓ ISTVÁN

- 1941 A moldvai magyarság. Domokos Pál Péter könyve. Erdélyi Helikon. XIV. 10. 613–616.

SZÁSZ ZSOMBOR

- 1932 A moldvai magyarság. Magyar Szemle. XIV. 3/55. 269–272.

SZENTIMREI JENŐ

- 1932 Könyv a moldvai magyarságról. Erdélyi Helikon. V. 2. 96–100.

VINCZE SÁNDOR

1934 Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Századok. 68. 250–251.

ZÁVODSZKY LEVENTE

1932 A moldvai magyarság. Írta: Domokos Pál Péter. Napkelet. XVIII. 1–12.
211–212.

Weboldalak

Kenyeres Ágnes

2005 Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Petrás Ince János

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/cgyeb/lexikon/eletraiz/html/ABC11587/12161.htm> – 2005. 03. 23.

A nagyböjt és a húsvéti ünnepkör szokásai egy moldvai magyar faluban, Lészpeden

KARÁCSONY MOLNÁR ERIKA

Tátrai Zsuzsanna köszöntésére

Lészped a moldvai magyar falvak úgynevezett székelyes csoportjához tartozik. Bákótól (Bacau) északnyugatra, attól mintegy 18 kilométerre, a Beszterce (Bistrita) jobb partján található. Közigazgatásilag falu (sat) státuszú település, amely Girleni nevű, többségében románok által lakott községhez (comuna) tartozik. Lakói minden bizonnyal a madéfalvi székelymészárlás és az azt követő székelyüldözés elől Moldvába bujdosók leszármazottai,¹ vagyis olyan székelyföldi menekültek, akik az 1780-as években nem mentek el Bukovinába, hanem továbbra is Moldvában maradtak.² Lészped nem tartozik az ún. *rezes*³ települések közé. Ha ugyanis egy településről azt mondják, hogy rezes, azt azt jelenti, hogy módosabb gazdák lakják, sok földjük van (vagy legalábbis volt). Kós Károly megállapítása szerint a csiki és kászoni székely falvak tízes rendszeréhez hasonlóan, a csángó falvak is vérségi alapon keletkezett, a településföldrajzi adottságoknak megfelelően egymástól kissé távol, vagy már egymásba olvadt falurészekből állnak. Így pl. Lészped részei: *Lészped* (központi rész), Rácsilla, Ciginyehegy, Dullóhegye és Ignáchegye. A telkek elrendeződése sokszor a legutóbbi időkig mutatja a nagycsaládi, nemzetiiségi szervezet nyomát.⁴

¹ Halász P. 1983. 3.; Benda K. 1993. 39–44.

² Nemcsak Lészpeden, hanem másutt is számon tartják, hogy melyek azok a települések amelyek a madéfalvi menekülés után jöttek létre. Pl. a pusztinai Kaszap István „Mi magunkról fentarcuk, hogy magyarok vagyunk. Lészped, Pusztina, Szerbek, Frumósza – ezek magyarok. Mikor erre lépünk napkelet felé, csak Lészpedet húzzuk ide.” Halász P. 1983. 119.

³ A történelmi származással függ össze a rezesség, az egykori közbizonyi státust jelző, a magyar részes szóból származó, szabadparaszti állapotra történő utalás, amit Moldvában nagyon számon tartanak. Halász P. 2002. 119–120.

⁴ A nagy telkekkel rendelkező apa a fiai és vői között felosztotta telkét. Ez rendszerint úgy történt, hogy az apa háza a telk belső részén állt, onnan egy zsákutca vezetett ki az utcáig, melyet többnyire kapuval el is zártak. Erre nyílt a fiúk, vők elkerített telkének kapuja, és az így keletkezett zsákutca bejáróul és a közös állatállomány legeltetésére is szolgált. Az utca többnyire a családfő nevét viselte. Kós K.–Szentimrei I.–Nagy I. 1981. 18.

A Besztercevílgyi Lészped első írásos említése 1634-ből való⁵ Lispezi sau Plepoasa néven, valamint 1752-ből is kimutatható. Nem lehet tudni, hogy ez a két, a madéfalvi események előtti időkből való említés vajon magyar, vagy román lakosságú településre vonatkozik. A település elnevezésének egyik magyarázata szerint: „Régen mező volt kis burdicskákkel (bázakkal). Ide jöttek be a magyarok.” Egy Szalma Jóska nevű ember petróleumot hozott kis üvegekben, amiket szalmával kitömött zsákokba tett, hogy ne törjön össze, s így árulta. „Volt egy híd a víz (ti. patak) fölött, ott jöttek fazekakkal az ő ősei, a Fazekas nemzetség és mások is. (pl.: Kerekes, Farkas.) Jöttek a vízhez inni, és hogy meg tudjanak pihenni, készítették oda egy lécpadot. Mások is mondták: nyugodjunk meg a lécpadon. Így lett a lécpadból Lészped.” (F. E. 1936)⁶

Egy másik magyarázat szerint Lészped első lakója egy néma ember volt. Az erdő szélén állt a háza, előtte volt egy lécpad, s innen a falu neve. A háza előtt elfolyó patakot mind a mai napig Néma patakának nevezik. A lécpedi magyarok – folytatja tovább a szájhagyomány – főleg Gyimesből jöttek be a faluba, s az első katolikus ember Selyem Józsi volt.⁷ A visszaemlékezések szerint sokan jöttek Csíkból is, pl. a Fazekas nemzetség. (Ó. A. 1930)⁸ Magyarságtudatukat az is bizonyítja, hogy számon tartják, hogy a temetőben is magyarul vannak a nevek a sírokra írva. Az egyik adatközlő Szentés Mária elmondása szerint „édesanyja apókjának az apókjája jöhetett ide lakni. A túlsó hegyen lakott, s a harangszóra jött át a lézpedi oldalra. Akkoriban deszkából volt a kápolnácska, abból szólt a harang. Azján le is telepedt itt. Akiik letelepedtek, a régi kápolnácska helyett kőből templomot építettek. Ezt bontották le a mostani templom miatt. A neveket is elrománosították: Farkas: Lupu, Fazekas: Olar, Kerekes: Rotaru, Kiskocsis: Mititelu, Sánta: Styop.” (Sz. M. 1939).

Halász Péter megállapítása szerint nem kizárt, hogy a madéfalvi vérengzés menekültjei találtak románokat Lészpeden, hiszen a falu lakosságának 20–25%-a jelenleg is görögkeleti vallású román. A falu határának részeit a lézpedi magyarok mindenestre túlnyomó részben magyarul nevezik.⁹

1772-ben Lespeziele néven fordul elő.¹⁰ 1844-ben Leszpecz-nek nevezi Jerney János¹¹ többek között a következőket írja róla: „Szent Anna tiszteletére szentelt templommal, 400 kath. lakosi székely eredetű magyarok.” Az 1851. és az 1855. évi schematismusban Lepeti-ként szerepel.¹² A jászvásári püspök 1857-ben kiadott rendeletére készített összeállításában Leszpec néven említik a települést,

⁵ Rosetti, Radu Despre Elasele agricole din Moldova. Revista noua 1889. Idézi: Halász P. 1983. 3.

⁶ saját gyűjtés, 2002.

⁷ Halász P. 1983. 3–4.

⁸ saját gyűjtés, 2002.

⁹ Halász P. 1983. 4.

¹⁰ Domokos P. P. 1941. 112.

¹¹ Jerney János Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. II. k. 1851, 192. Idézi: Halász P. 1983. 5.

¹² Domokos P. P. 1941. 112.

valamint azt is megtudjuk, hogy 315 lélek lakja.¹³ Az 1875. évi schem. Lecpedum, az 1901. évi schem pedig Lespedi – Gârleni-ként szerepelteti.

Viszonylag részletesen foglalkozik a településsel a 19–20. század fordulóján megjelent Románia Nagy Földrajzi Szótára, amelynek adatai a 1898-as esztendőre vonatkoznak. Eszerint „Lespezi Bákó megyei falu, a felsőbesztercei járásban. Itt van a felső határa a Szeret – völgyi csángóknak. 228 család lakja és 881 lélek. Lakosságából 137 fő a román (15,6%) és 679 fő a magyar (77,1%), a többi cigány, német és zsidó. A Szótár tudósítása szerint a falu román temploma éppen épülőfélben van, s a román pap (az akkor még különálló) Rácsilából (Racila)¹⁴ szolgál. A magyarok temploma korábban, 1886-ban épült,¹⁵ a pap Bákóból jár ki misézni. Máig él az építőáldozat emléke. A néphit szerint, amikor a lészpedi templomot építették, mindig összedőlt egy része. „Hát végén aztán, akik építették, akkor úgy beszélték meg, bele kell építsék valakinek az árnyékját. És akkor beleépítették. A főmester, aki ott vót, Tóth János és annak az árnyékját építették bele,¹⁶ és akkor meghalt az asszony. Azt mondták, hogy hát fogja ő a méretet, hogy addig beépül, közben az árnyéka is ott vót, akkor az árnyékját építették bele. És akkor meghalt az asszony.”¹⁷

Az 1930-as romániai statisztika részben megbízható adatokat közöl a moldvai csángó falvak magyar nemzetiségű és anyanyelvű lakosságáról. Lespeci és az akkor még mindig különálló Racila lakossága a következőképpen oszlott meg:

	Lészped		Rácsila	
Összes lakosság	1314 fő	100%	480 fő	100%
Ebből: görögkeleti vallású	245 fő	19%	235 fő	49%
Római katolikus vallású	1054 fő	80%	235 fő	49%
Magyar nemzetiségű	1054 fő	80%	235 fő	49%
Magyar anyanyelvű	1053 fő	80%	235 fő	49%

1932-ben fölkereste a falut Domokos Pál Péter.¹⁸ Azt írja a lészpedi magyarokról, hogy a lábnikiakkal együtt Csíkból, a madéfalvi veszedelem idején kimelekült székelyek utódai, akik szokásaikban, étkezésükben a környezethez alakultak. Egy-egy jel, mint amilyen az asszonyok főkötője, emlékeztet származásukra.

¹³ Kovács Ferenc Úti naplója 1868. 49. Idézi: Halász P. 1983. 5.

¹⁴ Az egyik elbeszélés szerint a Rácsila elnevezés onnan ered, hogy „folyt a Beszterce, amiben sok rák volt. „űsztak ki a rákok a vízből” A rákból lett a rácsila elnevezés (saját gyűjtés 2002., Ó. A. 1930).

¹⁵ Kovács Ferenc 1868-ban megjelent Úti naplójában már említi, hogy Lészpednek temploma van. (Kovács 1868. 49.)

¹⁶ Csak Erdélyben fordult elő az árnyék bemérése a falba (amely egyébként a Balkánról ismert): az éppen arra haladók árnyékát kákával megméri, majd a kákát beépitik. Pócs É. 1977. I. 697–698.

¹⁷ Bosnyák S. 1980. 206. 1738. sz.

¹⁸ Domokos P. P. 1941. 196. (A látogatásra visszaemlékezik Simon Ferenc Józsefné, lásd: Honismeret, 1981. 3. szám. 18–20.)

Lükő Gábor is megemlíti, hogy Lészpeden a női ing szabása eltér más moldvai falvaktól, és „székely típus”-nak nevezi.¹⁹ A viseletdarabok közül még a női és férfi fejrevalókról a következőket írja: „A moldvai magyarok és a székelyek viselete általában azonos... részleteiben mégis találunk eltérő sajátosságokat... Legjellegzetesebb, illetve ma a legfeltűnőbb az asszonyok fejrevalójának kétfélesége. A magyar asszonyok turbán módra fejük köré csavart piros csíkos vagy kockás fehér kendőt viselnek. A székelyek viszont hosszú zacskóban végződő, sűrű fekete csipkével szegett főkötőt. Előbbinek kerpa, utóbbinak csepesz, cseplesz a népies neve.” Ugyanakkor megemlíti, hogy többek között Lészpeden is „pusztul a csepesz viselete. Itt a tulpánnak nevezett színes fejkendők szorítják ki, vagyis a mai oláh divat”.²⁰

Az 1940-es évek elején a moldvai magyarok közül mind többen kerekedtek föl, Lészpedről is 14 család telepedett át Magyarországra, részben Bácskán keresztül, részben pedig egyenesen a Baranya megyei Mekenyesre. 1949 után Moldova több mint száz magyar falujában – első ízben hányatott történelmük során – magyar iskolákat nyitottak. Ebben az időszakban került tanítóként Lészpedre Kallós Zoltán, aki ekkor gyűjtötte össze az énekes népzenei anyag túlnyomó részét. Papjuk – Gyergyina páter – olykor magyarul misézett és általában magyarul gyóntatott néhány esztendeig. 1958-ban megszüntették a magyar iskolát, Kallós Zoltánnak is el kellett mennie a faluból. Gyergyina páter helyett a hírhedt Iosif Talmacel lett a lészpedi pap.²¹ Az 1960-as években a pápának egy román nyelven címzett könyörgő levelükben anyanyelvükön tudó, magyarul miséző papot kértek. De van egyéb újabb jele is a magyarságtudat meglétének. 1990 augusztusában Lészpeden és Pusztúnán Csángó fesztivált tartottak, ahol 50–60 gyerek és fiatal szerepelt szüleitől, nagyszüleitől tanult énekekkel.²²

*

Tanulmányomban a nagybőjt és a húsvéti ünnepekör szokásait²³ ismertetem. Több generációt megkérdezve a már csak emlékezetben élő szokásokat is megpróbálom ismertetni. Két ízben jártam Lészpeden: első alkalommal 2001, másodszer 2002 nyarán végeztem terepmunkát.²⁴

¹⁹ Lükő G. 1936. 108.

²⁰ Lükő G. 2002. 94–96. (Lükő Gábor könyvében a moldvai magyarság földrajzi helyzetét, a moldvai-székely és a moldvai-magyar telepeket; a moldvai magyarság kultúrájának kettősségét és erdélyi kapcsolatait vizsgálja.)

²¹ Halász P. 1983. 5–7.

²² Halász P. 2002. 159.

²³ A moldvai magyarok az egész esztendőt átfogó kalendáriumi szokásait lásd: Hegedűs Z. 1952., Pozsony F. 1994; Fazekas M. I. 1997. 324–341; Bosnyák S. 1980. 117–135.; Halász P. 2002.

²⁴ 2001-ben két főiskolai hallgató, Kéner Orsolya és Schimmer Roberta, 2002-ben Molnár Margit is segétségemre volt a néprajzi gyűjtőmunkában.

Nagyböjt

A nagyböjt a keresztény egyházban a húsvéti előkészület ideje, böjtöléssel, egyházi és népi ájtatosságok végzésével. Jézus 40 napi böjtölésének és kínszenvedésének emlékére tartják. A 40 napos böjt a 7. századtól vált szokássá, ezt II. Orbán pápa 1091-ben iktatta törvénybe. A nagyböjt hamvazószerdától húsvétvasárnapig tartó időszak. Kezdő napjának elnevezései: *hamvazószerda*, *böjtfogszerda* stb. utalnak egyrészt a hamvazkodásra, másrészt a böjtölésre. Nagyböjt utolsó előtti hete a *virág hét*, mely *virágvasárnap*pal zárul. Ezt követi a *húsvétvasárnap*ig tartó *nagy hét*.

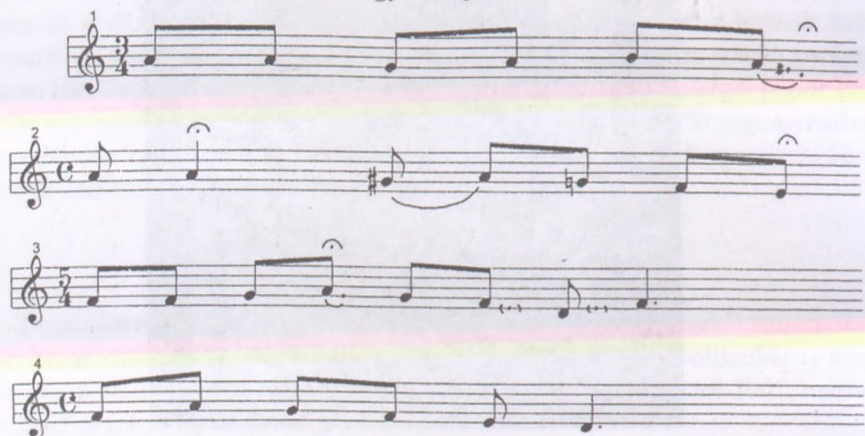
1. kép. Farkas Erzsébet „Jaskasüritővel” (sodrófa) Lészped, 2001.

Lészpeden is, mint más katolikus vidéken „*Hammas szerdán tesznek hamut a templomban a fejedre, hogy a földből vagy, s a földbe mész!*”. A nagyböjtben minden szerdán, pénteken és vasárnap este a templomban a keresztutat imádkozzák. Az öregek régebben hamuval elsúrolták az edényeket, evőeszközöket, hogy a böjti időszakban „*ne maradjon zsírosan a tál vagy kalán.*” A böjti időszak szigorú megtartása ma is jellemző, különösen az ötven esztendősnél idősebbekre. A néphit szerint a farsangot, farsangi ételeket jelképező Babkirály és a Csontkirály ilyenkor összeverekedik. A böjti időszak kezdetén a böjti ételeket jelképező Babkirály ke-

rekedik felül. „Na akkor még mondták, hogy verekedik össze a Csontkirály a Babkirállyal Színiszlón, a nagy hegyen. Éjjelkortól többet nem lehetett se muzsikaszó halcadjék, se táncolni nem lehetett, se többet nem lehetett a húst megkóstolni. Babot kellett enni, fuszulykát a nagybőjtbe. S a csont el kellett maradjon hátrébb.” A böjti időszak a bűnbánat, az önmegtartóztatás ideje, mindez az étkezéssel kapcsolatos szokásokban is kifejeződik. „Kedden éjjel húzzák a harangokat. Nem lehet többet enni húst: Palacsinta bucsuujjal, káposztalé tartozzál! – ezt mondták. Nálunk főznek babot, nem esznek tejet és tojást sem. Babot, vaj (vagy) pityókát csinálunk. S régebben az öregek csináltak cibrés kását hammas szerdán (a cibret úgy készítik, hogy üvegbe tesznek kukoricalisztet, búzadercét, s felöntik vízzel, ez egy idő után megsavanyodott.). Most főzünk babot.” (S. K. 1962)

Nagyböjt idején tilos volt a lakodalom, bál, mindenféle zenés, hangos mulatság. „Táncolni nem lehet. A pap tiltja, de önmaguktól sem táncoltak volna régen, ha a pap engedte volna, akkor sem. Most ezek az ifjak hát, nem éppen tartják. A diszkó viszont nem megy, mert tiltják. Saját eszüktől mennének! Városon mennek (táncolni ebben az időszakban is). Nekem lenne fiam, nem csapom, lányom, nem csapom (nem engedném el őket).” (P. A. 1936) A nagyböjtben a következő éneket énekelték, de erre már csak az idősebb korosztály emlékezik:

Hol vagy édes Jézus...

<p>1. Hol vagy édes Jézus,
Szerelmes szülőtem,
Ki nélkül már e világon,
Holtig árva lettem?</p>	<p>3. Hol vagy két szememnek,
Buzgó kívánsága,
Életemnek mézzel folyó,
Csendes boldogsága?</p>
<p>2. Hol vagy két szememnek,
Tündöklő világa,
Elepedt bús szüvemnek
Csendes boldogsága?</p>	<p>4. Monyátok meg nékem
Ó, ti magas hegyek,
Szent Fiamat feltalálni,
Vajon merre mennek?</p>

<p>5. Mutassatok utat
Ó, ti olajkertek,
Hol megfogták Szent Fiamat,
Vele merre mentek.</p>	<p>7. Ó, jaj ez a szent vér,
Szomorúság jele,
Elémbe fű halálának,
Immár fagyos szele.</p>
<p>6. Ti gerendzsés, éles,
Hegyes, köves utak,
Szent Fiamnak vércseppei,
Követekre hulla.</p>	<p>8. Jaj, velem sírjatok
Jó asszony barátim,
Kik tudjátok e világon
Az én árvaságom.</p>
9. Enyhítsd kesergésed
Siralmas Szúzanya,
Mer Szent Fiad harmadnapra
Feltámad, megmondta.

Virágvasárnap

A húsvét előtti vasárnap neve virágvasárnap. Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának ünnepe. „A római egyház elnevezése szerint Dominica palmarum, azaz pálma vasárnap.” A 6. században pálmaágas körmeneteket tartottak, a 7. században pedig szentelt pálmát használtak zivatar, villámcsapás, tűz és varázslások ellen. A pálmát nálunk fűzfabarka helyettesíti, amit mise keretében szentel meg a pap. *„Akkor mejünk a templomba, és viszünk pimpót.”* Az ágat az erdőből gyűjtik: *„A fűzfa (fűzfa) mikor kiüti a virágját, nem várjuk, hogy kilevelezzék. Meg kell gyűjteni a februárnak a fogyatékján. (február végén). Mondjuk a gyermekeknek, ne menjetek, mert pimpót le kell vágni. S akkor bétegyük a pincébe. Vágják fészével (fejszével), vagy tőri le úgy.”* Úgy tartják, hogy a pimpót nem lehet bevinni a házba, mielőtt meg nincs szentelve, mert akkor azon a nyáron nem tojnak a tyúkok. *„Vigyük hátra, a pincébe, s akkor ott nyirokba (nedvességbe) ül, úgy marad, nem nyílik ki.”* (S. K. 1962)

A templomba többnyire az asszonyok viszik a fűzfaágat. *„A világ visz egy markocska pimpót, kezibe tartsa. S akkor mondja a pap: emeljétek fel a pimpókat, s akkor onnét az oltárról mindenkire szentel egy kicsiny szentelt vizet.”* A szentelt barkát a házban „tisztá helyre” teszik, a maradékot amit nem használnak el, mivel szentelmény, csak tűzbe vethetik, szemétbe nem dobhatják. *„En használok, nekem örökkön van az életembe. Ami megmaradt, bé lehet vetni a tűzbe.”* A következő virágvasárnapig felhasználják rontás ellen, gyógyításra, valamint villámlás és mennydörgés elhárítására. Ha valaki megjedd kutyától, vagy más egyébtől, vagy beteg, akkor megfüstölik a szentelt barkával. A megjedd gyermek ágya alá egy lapátra helyezett parázsra pimpót tesznek. *„En régen csináltam a gyermekeimnek, mikor ment nekik kutya. Vagy rosszat álmodik, akkor füstöljük fel. Akkor többet nem még szökik fel az álmából.”* Amikor viharos az idő, olyankor is használják a szentelt barkát, úgy tartják hogy a füstjétől *„elszertülnek (széjjel foszlanak) a felhők. S amikor jön a vihar, a nagy idő, lássuk,*

hogy *jégről* van szó, akkor *barangoznak* is. Mind a négy *barangot* meghúzza a *barangozó*.” (S. K. 1962) Ilyenkor imádkozunk is, a meggyújtott barka és a szentelt gyertya mellett, hogy a „*Jó Isten őrizze meg a vetést a jégveréstől.*” (V. P. 1934). A pimpót az állattartásban is felhasználják, pl. megfüstölik vele a tehén tőgyét, hogy a rontástól megszabadítsák.

2. kép. Tót Istvánné, Ónodi Ilona, Szentes Mária (Lészped, 2001.)

Nagyhét

A nagyhét a nagyböjt utolsó hete, jeles napjai: nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat. Ilyenkor mindenki igyekszik gyónni és áldozni. Lészpeden „*Mindenki böjtöl, csendesség van a faluban.*” A tavasz, a természet megújódása az embert is a környezete megtisztítására készíti. De nem hagyják az összes munkát a nagyhétre. Már a nagyböjtben megkezdik a meszelést, a nagytakarítást. „*Mosunk, ablakot dörgölünk, mindenki sepreget; mocskosak a faljai, akkor meszel, letörölünk mindent. Nagyhéten igen kurta az idő. El kell menni vásárolni, azon a héten minden este kell menni a templomba, akkor kell sütni, akkor még valami előadja magát, s nincs mikor meszelni.*” (S. K. 1962). Az 1950-es években a *Köszönteni jöttünk Szent keresztfa...*²⁵ kezdetű éneket énekelték a nagyhétben:

²⁵ Az A dallamra az 1., 2., 3., 8., 9., 11. versszakot, a B dallamra a 4., 5., 13., 14., 15. versszakot kell énekelni. A 10. és a 12. versszak: első három üteme az A, negyedik üteme a B dallamra. A 6. és a 7. versszak második üteme a B, első, harmadik és negyedik üteme az A dallamra.

Köszönteni jöttünk...

A

B

A

B

1. Köszönteni jöttünk
Szent keresztfa,
Mert az Isten Fia
Meghótt rajtad.

2. Alatta Szűz Anya
Nagy zokogva,
Jézus piros vérit
Csókolgassa.

3. Láncával oldalát
Megnyitották,
Jézus piros vérit
Kiontották.

4. Mária siralmát
Végre megújítja,
Mária siralmát
végre megújítja.

5. Jézus a szent fejét
Jobbra erejstette,
Piros szent vérrel
Földet megfestette.

6. Jézus a kereszttrül
Hét szót felszóllala,
Ó, Atyám bocsásd meg,
Kik vétettek.

7. Akik ingem így
Keresztre feszítettek,
Mert nem tudták ők,
Mít cselekednek.

8. Jézus a keresztben,
Mikor meghótt,
Az egész világon
Sötétség vót.

9. Akkor a Szűz Anya
Nem láthatá,
Csak a keserves
Nyögésit hallá.

10. Ha Szent János es ott
Ne lesz vala,
Máriának szüve
Meg es hasatt vóna.

11. De Szent János tartá
Bátorsággal,
Mária Magdolna
Apolgásval.
12. A kősziklák es
Megrepettek,
Az egész világon
Nagy csodák történtek.
13. Ne sírj ó Mária
Szent Fiad halálán,
Hogy ő most meghalt,
Magas kálvárián.
14. Jól meggondold ember,
A Jézus halálát,
Jól eszedbe tarcsad
Mária siralmát.
15. Ezen ne kételegj,
Hogy így nem lett vóna,
Úgy eszedbe tarcsad,
Míntha ma lett vóna!

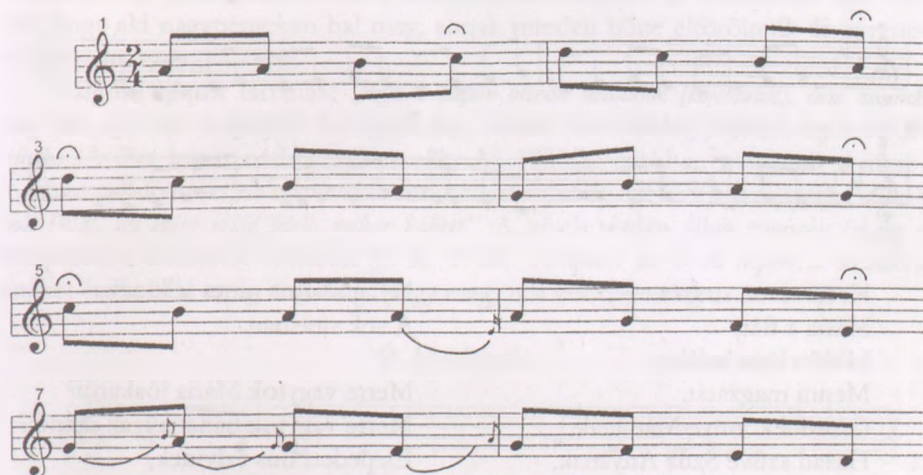
3. kép. Ónodi Antal és felesége Ónodi Ilona (Lészped, 2001.)

Nagycsütörtök

Nagycsütörtökön megszűnik a harangozás: a harangok Rómába mennek – a közismert szólás szerint, s legközelebb nagyszombaton szólalnak meg újra. Annak emlékére, hogy hajdan Jézus az Olajfák hegyén virrasztott, nagycsütörtök este többnyire az asszonyok virrasztanak, éjfélig imádkoznak. A virrasztók „mondják az olvasót, a Miatyánk, az Asszonyom, Szűz Mária kezdetű imádságokat. A templomban arra emlékeznek, „Jézus, mikor elment az apostolokkal, 12 apostollal, s ettek, s

akkor Juda mikor eladja (elárulja őt)... és a papságot emlegetik.” (S. K. 1962) A virrasztás alatt az 1950-es években a *Lehullott a Jézus vére...* és a *Keservesen sirassa...* kezdetű énekeket énekelték:

Lehullott a Jézus vére...

<p>1. Lehullott a Jézus vére
A szent keresztfa tövire.
: Drágalátos szent testyiből,
Őt mélységes sebeiből. : </p>	<p>4. Boruljatok le előtte,
Szent Atyámhoz könyörögve.
: Soha el ne felejtétek,
Hogy meghótám érettetek. : </p>
<p>2. De a földön nem marada,
Mint piros rózsa, kinyíltat.
: A szent angyalok felszedték,
Alázatosan tisztelték. : </p>	<p>5. Ez a világ drága ára,
Sebeink kinyílt rózsája.
Kit nagy fájdalomban szültem,
Véres könnyekkel öntöztem.</p>
<p>3. Jézus mondá az angyalnak,
Vidd föl mennybe, Szent Atyámnak.
: Mondd meg, keresztfámról küttem,
Fogadja kedvesen tőlem. : </p>	<p>6. Ádám keserű almája,
Hozott kínos halálomra.
Jertek az én keresztfámhoz,
Üdvességtek oltárához.”</p>
<p>7. Áldott légy, ó szent keresztfa,
Szentáldozat szent oltára.
Rajta az ártatlan bárány,
Istennek feláldoztatván.</p>	

Keservesen sirassa...

Keservesen sirassa
Mária a fiát,
Midőn látja halálra
Menni magzatát.
Csordul könnye Máriának,
Hasad szüve Szűz Anyának,
Nagy bánatában.
Nincsen helye bús szüvinek,

Nyugalma nincs lelkinék,
A sok sírásban.

Merre vagytok Mária jóakarói?
Merre vagytok bánatja igaz szánói?
Elepedett bús szüvinek,
Elepedett a lelkinék,
Egész életje.

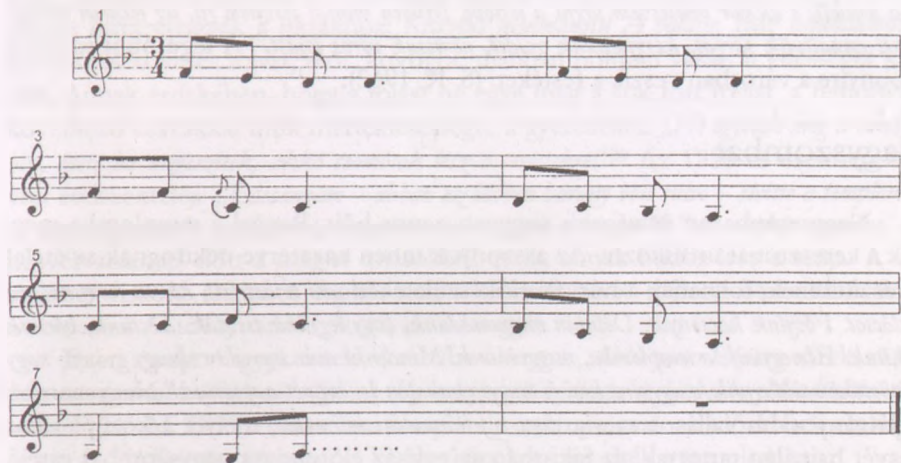
4. kép. Viseletbe öltözött asszonyok a vasárnapi mise után (Lészped, 2001.)

Nagypéntek

Nagypéntek Jézus kereszthalálának emléknapja, a legnagyobb böjt és gyász ideje. A nap nevezetes szertartása a *csonkamise*. A nagypénteki *körmenetek*, élőképes felvonulások, passiójátékok már a középkorban virágzottak. Lészpeden úgy tartják, hogy aki nagypénteken hal meg, annak minden bűne eltöröltetik és egyenesen a menyországba kerül.

Szigorú böjtöt tartanak: „*ezen a napon otthon böjtölünk (böjtölünk), nem eszünk meg hús-, tej-, vaj- és tojásfélét nem együk meg. Akkor bötös ételeket, ptyókát, vaj babot főzünk...*”, főtt búzát nádmézzel esznek. Az 1980-as években még volt a templomban passiójáték: „*Nagypénteken este volt teatru (passiójáték). A pap volt Jézus, a deák volt Pilát, az egész világ felelt, mikor kellett.*” A hívek térden állva mentek végig a templomon keresztet csókolni (S. K. 1962). Közben az *Ó én népem...* kezdetű éneket énekeltek, amíg engedték, hogy magyarul énekeljenek:

Ó, én népem...

Ó, én népem, zsidó népem,
Teellened mit vétettem,
Hogy tőled halált szenvedtem?
Feleljél már énnékem!

Egyiptomba kimentedbe,
Nyílást tettem a tengerbe.
Te mellemet megnyitottad,
Lándzsával véretem ontottad.

Én nemzetem, zsidó népem,
Teellened mit vétettem,
Hogy tőled halált szenvedtem?
Feleljél már énnékem!

Miután megcsókolták a keresztet, a pénzt tettek az előre odakészített tányérba. A pénteki napot általában szerencsétlennek vélik, különösen a nagypén-
teket. Azt mondják, hogy kedden és pénteken nem jó munkát kezdeni.²⁶ Tiltják
az állattartással, földműveléssel kapcsolatos munkákat. A lovakat nem fogják be,
azt mondják, hogy akkor az igát nem teszik a nyakára az állatnak, mert az „nagy
nap”, és akkor megbetegednek.²⁷

Általános hiedelem szerint nagypénteken nem szítanak tüzet, nem sütnek
kenyeret. Az egyik elbeszélés szerint, aki mégis megtette, leégett majdnem az
egész háza. A tilalmak elsősorban a női munkákra vonatkoztak, kivételt képezett
a tojásfestés, mert azt már nagypénteken elkezdhatték, majd nagyszombaton
folytatták. Sokszor az arra rátermett, ügyes kezű asszonyokat kérik meg a tojás
festésére: „*Vannak asszonyok, akik írják a tojásokat. Gyertyával írják meg, s teszik bele
festőbe. Egy botocskát kicsikét meghegyeznek, viaszba mártják. Megfízettük nekik, mennyit
kért. Először írtak, s aztán festették meg.*” Az utóbbi években itt is elterjedtek az
újabb tojásfestési módszerek: „*mehyik lapicska kijön leghamarább (amehyik növény leg-
hamarabb levelet hajt), reáteszem a tojásra, akkor a korcont beléhúzom (harisnyával rászorít-
ja a levelet), s akkor beléteszem főzni a festőbe. Milyen mintát tesznek rá, az sehéren marad.
Most csináltunk sárgát, készítettünk zöldet, nemcsak vörös tojást.*” A legutóbbi időkben
többnyire a városban veszik a festéket. (S. K. 1962).

Nagyszombat

Nagyszombaton ér véget a negyven napos böjt. Reggel a templomba men-
nek a keresztútját imádkozni. Az asszonyok innen hazatérve nekifognak az ételek
elkészítésének, folytatják a húsvéti előkészületeket: „*ki tojást fest, ki süit kozunát, vaj
kalácsot. Főzünk kocsonyát. Délután megmosódunk, hogy legyünk tiszták. Testünk, bőrünk,
lelkünk. Elmegyünk a templomba, meggyónunk. Mindenki már szeredám elmegy gyónni, nagy-
csütörtökön áldozunk, nagypénteken és nagyszombaton is, húsvét napján is.*” Nagyszombat
leglátványosabb vallásos szertartása a feltámadási körmenet, melyet a középkorban
húsvét hajnalán tartottak, az újkorban az egyház előrehozta nagyszombat estéjé-
re. Ehhez kapcsolódik a tűzszentelés szokása is. „*Szombaton éjjel megyünk a táma-
dásra (feltámadási körmenetre). Ezen a misén nálunk tüzet szentelnek. Tesznek egy tüzet
a templom előtt (ez a harangozó feladata). Sötétséget csinálnak mindenütt, a pap kimegyen,
megszenteli a tüzet, attól a tűztől megszenteli a húsvéti gyertyát... attól keresztelik meg a bubákat
(csecsemőket). Onné veszik a világosságot a tűzből, a gyertyával jó be Krisztus világossága.*”

Elmennek a temetőbe is, hogy a feltámadás hírért a megholtaknak is elvi-
gyék, a megszentelt tűzről gyújtott gyertyát a sírokra teszik és a Miatyánkat és az
Üdvözlégyet imádkozzák: „*Megyünk a cinterembe, hogy mondjuk meg a bóttaknak is,
hogy Jézus feltámadott. Elöl mennek nálunk a kereszttek, emberek (ti. féfiak) viszik. Akkor*

²⁶ Bosnyák S. 1980. 134. 978. sz.

²⁷ Bosnyák S. 1980. 121. 875. sz.

menen a pap, hátul a többi világ. Mindenkinek gyertya a kezébe, s akkor énekelnek, hogy Jézus feltámadott. Imádkozunk ottan Miatyánkat, Üdvözlégyet. A gyertyát mindenki szúrja be (ti. a sírok földjébe)." (S. K. 1962)

Lészpeden ezen a napon fél évszázaddal ezelőtt még így köszöntek egymásnak: *Feltámadt Krisztus! – Higgyük valóban!*²⁸

Húsvétvasárnap

Húsvét a kereszténység egyik legnagyobb ünnepe, e napon ünnepli Krisztus feltámadását. Megünnepléséről már a 3. sz. óta vannak adataink, általánossá a 8. sz. óta vált. Mozdó ünnep, melynek időpontját 325-ben a niceai zsinat a tavaszi napéjegyenlőséget (márc. 21.) követő holdtölte utáni első vasárnapban állapította meg. Húsvét²⁹ március 22-e és április 25-e közötti időre eshet. Véget ér a nagybőjt, a hústól való tartózkodás, innen származik az ünnep magyar elnevezése is.

Lészpeden a család minden tagja templomba megy. A nagymiséig jártak a kicsi gyermekek korindálni. Felkeresik az ismerősöket, rokonokat, hogy a feltámadás hírére elvigyék a házakhoz: *Krisztus feltámadott! A válasz: Igaz feltámadott! A köszöntésért veres tojást, diót, kovrigot, újabban boltban vásárolt édességet kapnak. Annak érdekében, hogy a tojást ne egye meg a sok főtt tojást, a felnőttek a következő szavakkal intik mértéktelenségre a gyerekeket: „Ne egyétek meg a veres tojást, mert ha megeszitek, akkó csomótok lesz a testetekre!”³⁰ Az 1950-es években még volt ételszentelés: „Édesanyám – abban az időben bárány volt sülvé – elvitte a templomba. A pap megszentelte az ételeket, hazatérve csak ezután ettek belőle.” A néphit szerint, aki húsvétvasárnap előtt a megírt tojásokból eszik, annak bűdös lesz a szája. A déli ebédnél viszont általános szokás volt a szentelt veres tojások összeütése, összekantása. Akié hamarabb eltört, azt lekacagták.*

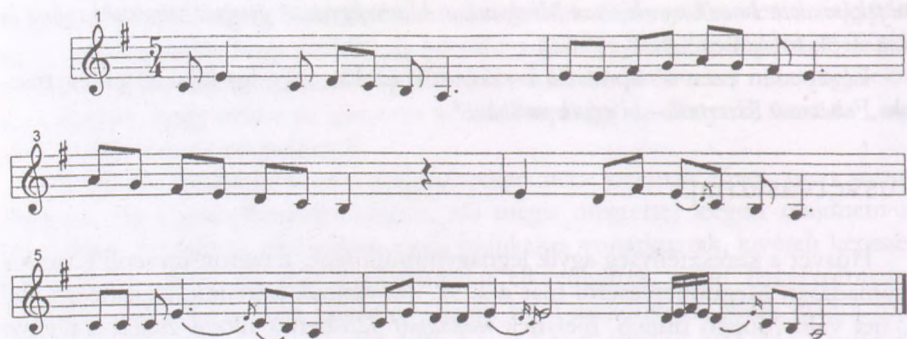
Ezen a napon igyekeznek új ruhába öltözni: „*Abba járunk (arra törekszünk), hogy mindenkinek új gúnyát vegyünk. Új ruhába öltözödünk, új lábbelibe. Mindenki örvend akkor.*” (Sz. M. 1939). Húsvétvasárnap – de erre már csak az idősebbek emlékeznek – az *Úr Krisztus feltámadása...* kezdetű éneket énekeltek a templomban:

²⁸ Hegedűs L. 1952. 41.

²⁹ A moldvai magyarok húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó szokásairól, a mátkálásról további szakirodalmat lásd: Hegedűs L. 1952. 41. – Lészped; 1952. 259. – Magyarfalú; Domokos P. P. 1974. 384.; és 1981. 91. – Szabófalva; Ósz Erőss P. 1992. 23. 1. – Pusztina; Pozsony F. 1994. 241–242.; Halász P. 2000a 203.; 2001 315–322; 2000b 425.; 2002. 355–388; 2002. 389–396; Nyisztor T. 1994., 167–170.

³⁰ Hegedűs L. 1952. 42.

Úr Krisztus feltámadott...

1. Úr Krisztus feltámadta,
Ránk szent malasztja áradott.
Az ő szent vére hullása —
Legyen pokloknak romlása.

Refr. || : Úristen megváltott mindez világot szent halálával. : ||

2. Alászállt a poklokra
Híveink váltságáért.
Szabadítá híveit,
Minden szentek lelkeit.

Refr. || : Úristen megváltott mindez világot szent halálával. : ||

3. Úr Krisztus feltámadott,
És nekünk példát hagyott,
Hogy mi es feltámadjunk,
Véle együtt vígadjunk.

Refr. || : Úristen megváltott mindez világot szent halálával. : ||

Húsvéthétfő

Lészpeden nem él a húsvéti locsolás szokása.³¹ Ehhez a naphoz is munkatiltalom fűződik, pl. nem lehet fát vágni, vagy varrni. A templomból kijövet a keresztanyak tojást, vagy egyéb apró ajándékot, esetleg pénzt ajándékoznak a keresztgyerekeiknek, míg meg nem házasodnak. „*Tojást viszünk a templomba, ahány keresztfiam van annyit. Belétakarom a servetbe (házi szőttesbe), s elviszem a templomba. Mikor kijövünk a templomból, akkor kerejsük meg a keresztfiainkat, vaj az anyjukat. Adunk egy-egy tojást. S ha akarsz, még adhatsz pénzt.*” (S. K. 1962) Az utóbbi tíz évben feltehetően a televízió hatására kezd elterjedni, hogy a nyúl hozza a tojást. A gyerekeknek ezt mondják: „*Nyulacska megfestette. Ne, nyulacsákák megtojta, milyen veres tojást csináltak!*” (S. K. 1962)

Húsvétkedd

Húsvét háromnapos ünnep, így kedden is ünnepi mise van a templomban. „*Mentünk a templomba. Mikor hazamentünk, mentünk a testvérekhez, nyámjainkhoz. Adtak egy veres tojást, egy pohár pálinkát vagy bort. Beszélgettünk. Tréfálgadtunk.*” Még az 1970-es, 80-as években is délben a fiataloknak táncmulatság kezdődött, ahol pl. virágtáncot, hórát, övest és polkát táncoltak. Ilyenkor megfigyelték ki kivel táncol, ki a szeretője. (S. K. 1962)

Fehérvasárnap

Fehérvasárnap vagy mátkáló vasárnap ideje a húsvétot követő vasárnap. A római katolikus egyházban a húsvéti ünnepkör zárónapja. Elnevezése onnan ered, hogy a korai kereszténységben a nagyszombaton keresztelt *katekumenek* – a keresztelésre előkészülő felnőtt, illetve az első gyónásra és áldozásra előkészülő gyermek – ekkor vetették le a kereszteléskor felvett fehér ruhájukat. Fehérvasárnap jellegzetes szokása a moldvai magyaroknál, így Lészpeden is a mátkálás, a fiatalok szertartásos barátságkötése volt. Az utóbbi tíz esztendőben már elmaradt ez a szokás. A legjobb barát nők választottak egy keresztanyát maguknak. Majd mindketten a kezükbe vettek egy-egy tojást, miközben kisujjukat összeakasztották. A keresztanya tenyerével kettévágta a kisujjakat és közben ezt mondta: „*Ezen a világon lejetelek mátkák, s a másikon édestestvérek.*” Erre azt válaszolták: „*Isten fizesse meg!*” Más változat szerint: *Ha ezen a világon vótunk barátok, virisórák, a másik világon,*

³¹ Halász Péter ad hírt arról, hogy eddigi ismereteinktől eltérően a Tatros mente néhány falujában még néhány évtizede is élő gyakorlat volt „vízbevető hétfőn” a lányok megöntözése, valamint ismerteti a húsvéthoz kapcsolódó vallási népszokásokat és a tavaszi ünnepkör hagyományait (Halász P. 2001. 315–322; 2002. 389–396; 2002. 355–388.; 425.).

*meg ezen a világon es legyünk mátkásak!*³² Ez a mátkaság örökre megmaradt. Ha találkoztak, akkor is úgy szólították egymást: *Mátkám!* Egy embernek több mátkapárja is lehetett. Gyakran később a mátkát hívták el keresztszülőnek. Mátkaváltás után a tojást megették, vagy odaadták egy kisgyerekeknek. (S. K. 1962)

*

Lészpedre is igaz Pozsony Ferenc megállapítása, miszerint az etnikai és nemzeti önbesorolásuk, elhatárolásuk során már nem a magyar nyelv jelenti a legfontosabbat, hanem a katolikus egyházhoz való tartozás, bár még Lészpeden is sokan számon tartják magyar származásukat. Az egyház és a nyelv mellett a kultúra nagyon sok vonatkozása még identifikációs szerepet játszik, pl. ilyen az aszszonyok hagyományos viselete, a családi és a kalendáris ünnepek, így a nagyböjt és a húsvéti ünnepkör elemei is.³³ De ugyanakkor sajnálatos módon a legtöbb jeles napi, ünnepi szokást már egyáltalán nem, vagy alig gyakorolják a vizsgált településen. Egy részük az utóbbi évtizedben, évtizedekben, más részük mintegy fél évszázada maradt el.

Adatközlők

Baló Mária, leánykori neve: Bálint Mária, született: 1923. Lészped
 Bartos Katalin, leánykori neve: Jakab Katalin, született: 1937. Lészped
 Farkas Erzsébet, leánykori neve: Sípos Erzsébet, született: 1936. Lészped
 Ónodi Antal, született: 1930. Lészped
 Ónodi Ilona, leánykori neve.: Kiskocsis Ilona, született: 1932. Lészped
 Ónodi József, született 1950. Lészped
 Puskás Anna, leánykori neve: Bálint Anna, született: 1936. Lészped
 Puskás Mária, leánykori neve: Fehér Mária, született: 1962. Lészped
 Simon Erzsébet, született: 1931. Lészped
 Simon Katalin, leánykori neve: Bálint Katalin, született: 1962. Lészped
 Szentés Mária, leánykori neve.: Fazekas Mária, született.: 1939. Lészped
 Tót Istvánné, leánykori neve: Zöld Erzsébet, született: 1944. Lészped
 Tót József, született: 1943. Lészped
 Varga Anna, leánykori neve: Tót Ferenc Anna, született: 1937. Lészped
 Varga Péter, született: 1934. Lészped
 Zöld János 1936, Lészped
 (egy adatközlő kérte neve és adatai elhallgatását.)

³² Hegedűs L. 1952. 42.

³³ Pozsony F. 1997a 16–23.

Irodalom

BARNA GÁBOR

1993 Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apám szokcor kezemtül...” tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. 45–61.

BENDA KÁLMÁN

1993 A moldvai csángómagyarok története In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apám szokcor kezemtül...” tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. 39–44.

BOSNYÁK SÁNDOR

1980 A moldvai magyarok hitvilága. Hoppál Mihály (szerk.): Folklór Archívum 12. Budapest

CSÚRY BÁLINT

Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Erdélyi tudományos füzetek 27.

DOMOKOS PÁL PÉTER

1953 Rezeda. 96 csángómagyar népdal. Budapest

1974 Dies concussionis ovorum. Ethnographia. LXXXV. évf. 2–3. 384–389.

1981 Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal. Budapest

1987 A moldvai magyarság 5. kiadás. Budapest

DOMOKOS PÁL PÉTER–RAJECZKY BENJAMIN

1956, 1961 Csángó népzene I–II., Budapest

FAZAKAS M. IZABELLA

1997 Az egyházi év ünnepei Bogdánfalvában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. 324–341. Kolozsvár

HALÁSZ PÉTER

1983 Lészpéd helynevei. Hajdú Mihály (szerk.): Magyar Névtani Dolgozatok 26. Budapest

1993 (szerk.) „Megfog vala apóm szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére.

2000a A moldvai magyarok tavaszi ünnepköréről. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. 233–275. Kolozsvár

2000b „Vízbevető hétfő” a moldvai magyaroknál. Néprajzi Látóhatár. VIII. 3–4. 425–436.

2001 A húsvéthoz kapcsolódó vallási népszokások a moldvai csángóknál. In: S. Lackovits Emőke–Mészáros Veronika (szerk.) In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. I. 315–322. Veszprém

2002 A moldvai csángók magyarságtudatáról. In: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklór Intézet. 157–160. Budapest

A tavaszi ünnepkör. In: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklór Intézet. 355–388. Budapest

„Vízbevető hétfő”. In: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklór Intézet. 389–396. Budapest

A moldvai magyarok táji-etnikai tagolódásáról. In: Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához. 113–138. Budapest: Európai Folklór Intézet

HEGEDŰS LAJOS

1952 Moldvai csángó népmesék és beszélgetések.

HOFER TAMÁS

1963a Vegyes néprajzi gyűjtés EA (Etnológiai Adattár) 7228

1963b Mesék és hiedelmek Lészpedről EA 12102

KÓS KÁROLY–SZENTIMREI JUDIT–NAGY JENŐ

1981 Moldvai csángó népművészet. Bukarest

LÜKŐ GÁBOR

1936 A moldvai csángók I. Budapest

2002 A moldvai csángók. Budapest

MOLDOVÁN DOMOKOS

1993 „Ha megyek látomásba...” (filmforgatókönyv 1984–85) In: Halász Péter (szerk.): „Mégfog vala apám szokcor kezemtül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. 131–146.

NYISZTOR TINKA

1994 Az írott tojás szerepe a pusztinai húsvéti szokásokban. Néprajzi Látóhatár. 1994. III. 1–2. 167–170.

ÓSZ ERŐSS PÉTER

1992 A pusztinaiak húsvéti szokásaiból. Moldvai Magyarság, 23. I. 4.

PÉTERBENCZE ANIKÓ

1994 Közösségi alkalmak és táncok Bákó környékén In: Néprajzi Látóhatár. III. 1–2. 189–203.

PÓCS ÉVA

1977 építőldozat In: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon I. 697–698.

POZSONY FERENC

1994b Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet. Kriza János Társaság Könyvtára Kolozsvár

1997a Egy moldvai csángó falu társadalmáról 16–23. In: Csángó sorskérdések Csángó füzetek 2.

1997b Látomások a moldvai csángó falvakban. In: Uő: (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. 248–258. Kolozsvár

SERES ANDRÁS SZABÓ CSABA

1972–1988 Csángómagyar daloskönyv. Moldva

VERESS SÁNDOR

Moldvai gyűjtés Szerk. Berlász Melinda és Szalay Olga Magyar népköltési 1989 gyűjtemény XVI. Budapest

WICHMANN GYÖRGYNÉ HERMANN JÚLIA

1907 A moldvai csángók szokásaiból. Ethnographia. XVIII. 287–294.

2001 A moldvai csángók szokásaiból. In: Harangozó Imre (szerk.): „Ott hul éltek vala a magyarok...” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsés-tárából. 144–152. Újkígyós: Ipolyi Arnold Népfőiskola

„Koldus képében Krisztus jár miköztünk”

OROSZ GYÖRGY

A kereszténység, amely az építészet és a festészet új formáit, új zenét és új ünnepélyességet hozott magával a kijevi oroszokhoz, gyökeresen átalakította az „újkeresztények” pogány költészetét is, de eközben a keresztény művészet maga is jelentős változásokon ment keresztül a helyi hatások következtében.

Az egyik legsajátságosabb népköltészeti műfaj a keleti szlávoknál a *vallásos népének* (duchovnyj stich), amely formájában és zenei előadásában az epikus dalok éneklésének közös szláv hagyományát és a szláv mitológia szüzséit folytatja.¹ A vallásos népének léte nem köthető csak az orosz kultúrához vagy csak a szláv-sághoz: *európai hagyomány*, a kereszténységhez tapadó általános folklórjelenség.

Oroszországban a papságnak is tudnia kellett a vallásos népénekekről – mutat rá Bessonov – hiszen körös-körül ezrével énekelték őket. A *cári udvarban* is megfordultak ezek a vak énekesek, illetve tartósan ott tanyáztak. Egyházi ünnepek idején vallásos népénekeket adtak elő, és ezért ellátást kaptak. Így például Alekszej Mihajlovics cár (1629–1676) válogatott társaságot tartott udvarában az énekes koldusokból.² Nincsenek adataink arról, hogy a papság a régi Oroszországban üldözte volna ezeket a népi énekeseket és az általuk előadott vallásos énekeket. De az sem bizonyított, hogy a papság alkotta volna a vallásos népénekeket, vagy pedig az Egyház különleges pártfogását élvezték volna a népének és előadóik.³ A többnyire vak énekes koldusok nem avatkoztak be az egyházi Liturgiába. Énekeiket a *templomok ajtajainál*, a *kolostorok kapuibán*, a *piactereken* és *vásárokon* adták elő.⁴ A papság toleráns magatartásával lehetővé tette, hogy a népi alkotó nézetek a maguk egyszerű módján továbbfejlődjenek és gyümölcsözzenek. A vallásos népének nagymértékű elterjedéséhez azért az Egyház közvetett úton mégiscsak hozzájárult, s ez abban nyilvánult meg – tudatja Novikov –, hogy az Egyház böjti időben tiltotta a „világi” énekeket, többek között a bilinákat, a törtenelmi énekeket és a balladákat. A vallásos családok a XX. század negyvenes

¹ Tokarev, Sz. A. (főszerk.) 1988: II. 590.

² Bessonov, P. A. 1861–1864: II/4. XXVII.

³ I. m. II/4. XXVII.

⁴ I. m. II/4. XXX. Ld. még erről: Kamenev, S. A. 1930: 211.; Evdokimov, M. 1987: 35.; Fedotov, G. 1935: 5, 8.

éveüg böjtben „istenes” énekeket énekeltek. Az óhitűek közül sokan máig őrzik ezt a szokást.⁵

Az 1917-es nagy októberi forradalom előtti Oroszországban ezek az *énekes vándor koldusok* még igen sajátos színfoltot alkottak. Kamenev így ír róluk 1930-ban:

„Aki ismeri az októberi forradalom előtti falut, bizonyára emlékszik a tekerőlantos eléggé jellegzetes alakjára. Ott ül nyáridőben ez az istenes ember valahol az árnyékban, mellette a vakvezető fiúcska, körülötte népes hallgatósereg. A tekerős zeneszerszámának egyhangú, szomorú, elnyújtott dallamával kíséri énekét; a vakvezető kisfiú csengő hangon éneklí a kísérszólamot: hol »Alekszejről, az istenes emberről«, hol »A gazdagról és Lázárról«, hol »Csodatevő Nyikolajról«, hol pedig »Az utolsó ítéletről« szól az ének... A tekerős, a vándorló zarándok (kalika perechozij – O. Gy.), akarva-akaratlanul az egyház ügynöke, vándor énekes, aki faluról falura, vásárról vásárra jár, s meggyökerezési a néptömegek tudatában a nézeteket Istenről, a szent vértanúkról, Isten szolgálóiról, és ezeket a nézeteket kissé elnyújtva, a fantáziát megmozgató cselekményben fejti ki, sajátosan szomorú hangon, ami az egyszerű hallgatóságot bizonyos vallásos érzülettel tölti el...⁶

A fentiekben bemutatott énekes koldusok csak későbbi, azaz másodlagos hordozói az orosz vallásos népénekeknek. A keleti szláv vallásos népénekek elsődleges szerzői és előadói közvetítők voltak a Keresztény Egyház és a nép között. Átültették a bizánci–kijevi–moszkvai ortodoxia kánoni és apokrif eredetű műveiből a nép nyelvére mindazt, ami a tömegek fantáziájára a leginkább hatott, de eközben a keresztény nézetek orosz földön számos esetben egybeolvadtak a helyi pogány mitológiával – írja idevonatkozó tanulmányában Fedotov.⁷

Az óorosz idők kolduló zarándok énekesei, akik nem feltétlenül voltak vakok vagy nyomorékok és korántsem csak a lakosság legszegényebb rétegeiből kerültek ki, hanem megtalálhatók voltak közöttük a nemesség, a gazdag kereskedők, az „előkelő világ” képviselői, csakúgy mint a kolostorok apátjai, valamint a püspöki pásztorbot várományosainak számító szerzetesek is – tudatja Evdokimov –, kimondottan vallásos értelemben vett kolduló zarándokok voltak.⁸ Ugyanilyen vallásos értelemben vett kolduló zarándokoknak minősültek azok a többnyire vak vagy nyomorék koldusok, akik a XX. század elején szerte Oroszországban még mindennütt fellelhetők voltak.⁹ Bár az óorosz állam első évszázadaiban élt kéregető-éneklő zarándokát ugyanazzal a kifejezéssel jelölték, mint a későbbi idők vándor-

⁵ Novikov, Ju. A. 1971: 211. Az Egyház idevonatkozó tiltása természetesen a népi énekesek tudatába is beépült. A XIX. század második feléből származó adatok szerint a folkloristák böjtű időben nem, vagy csak nagy nehezen tudták világi témájú énekek előadására rábeszélni őket, mert az utóbbiak ezt bűnnek tartották. (Rybnikov, P. N. 1909: I. LXXVI.; Kalugin, V. 1983: 233.)

⁶ Kamenev, S. A. 1930: 188.

⁷ Fedotov, G. 1935: 9.

⁸ Evdokimov, M. 1987: 35–36.

⁹ I. m. 35.; Kamenev, S. A. 1930: 188.

ló-kéregető-éneklő koldusát, s ez a kifejezés a *kalika perechožij*, közjük mégsem tehetünk egyenlőségjelet, jóllehet, tevékenységükben voltak közös vonások: helyváltoztatás, kéregetés, éneklés. Erre utalt már Avenarius is.¹⁰ Általában véve az óorosz idők „kaliká”-i külsejükben és szokásaikban hasonlítottak a Szentföldre egykoron felkereső nyugat-európai zarándokokra – írja Majkov.¹¹ Az óorosz idők „kaliká”-i társadalmilag heterogén összetételű társaságot alkottak, és a kéregetéskoldulást csak időlegesen tekintették hivatásuknak. Szegénységi fogadalmat ők csak a zarándoklat időtartamára tettek. Ezzel természetesen nem azt állítjuk, hogy e tarka és népes zarándokseregben ne lettek volna olyanok is, akik örökös szegénységi fogadalmat tettek, azaz igazi Krisztus-követőkké váltak. Végeredményképpen ezen utóbbiak jámborsági gyakorlatát folytatták a legújabb idők többnyire vak vagy nyomorék „kaliká”-i, az énekes vándor koldusok, akik társadalmilag homogén összetételű embercsoportot alkottak (koldustársaság).

Kisorosz tekerőlantos vak koldus

Isten kéregető-éneklő zarándokai és vándorló-kéregető-éneklő koldusai Krisztus szegényei voltak. Krisztus példáját követték, aki teljes szegénységben élt, nem volt semmije sem:

„Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, hol a rozsda és a moly megemészti, és a hol a tolvajok kiássák és elloppják; Hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a

¹⁰ Avenarius, V. P. 1885: VIII.

¹¹ Majkov, L. N. 1863: 91.

menyben, a hol sem a rozsda, sem a moly meg nem emészti, és a hol a tolvajok ki nem ássák, sem el nem lopják... Azért azt mondom néktek: Ne aggodalmaskodjatok a ti életek felől, mit egyetek és mit igyatok; sem a ti testetek felől, mibe öltözködjétek... Tekintetek az égi madarakra, hogy nem vetnek, nem aratnak, sem csűrbe nem takarnak; és a ti mennyei Atyátok eltartja azokat. Nem sokkal különbek vagytok-e azoknál?" (Máté 6,19–20, 25–26)¹²

A kaliki (perechozie) névvel illetett kéregető zarándok koldusok a régi Oroszországban önként vállalták magukra az evangéliumi – időleges vagy örökös – szegénység fogalmát, s magukat *Isten kiválasztottainak* tartották. A koldusmesterséget Krisztus jóváhagyásával gyakorolták, mint ahogyan ezt a *Jézus Krisztus mennybemeneteléről* (Pro Voznesenie Iisusa Christa) című vallásos népénekek¹³ is ékesen bizonyítják. Krisztus szeretett volna bizonyos vagyont juttatni a koldusoknak, de ennek lehetetlenségére figyelmeztette őt Keresztelő/Teológus/Aranyszájú/az érsek János (ezeket a személyeket a nép összekeveri az énekekben), ugyanis a gazdagok és a hatalmasok elvonnák tőlük az aranyhegyet, a mézfolyót, a szőlőskerteket, a mennyei mannát. A birtok és a vagyon újrafelosztása, amelyek egyébként Istentől valók,¹⁴ ezen a földön csak nagy nehézségek árán lenne megvalósítható: „*E hegyen még gyilkolás lesz, / E folyón még vérontás lesz...*”¹⁵ – mondja az egyik vallásos népének.

A szegények és nincstelenek a Keresztény Egyház tanítása szerint közelebb állnak Krisztushoz, mint a vagyonosok. Az üdvözülés lehetőségei sem egyforma mértékben adóttak a gazdagok és a szegények számára:

„Boldogok a lelki szegények: mert övék a mennyeknek országa.” (Mt 5,3); *„Boldogok vagytok ti szegények: mert tiétek az Isten országa.”* (Lk 6,20)... *„Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni.”* (Mk 10,25)

Az üdvözülésre természetszerűen mindenki – szegény és gazdag is – törekedhet. A koldus-zarándokok, akik egyrészt lépteiket Krisztus lába nyomába helyezték, másrészt magukra vállalták az önkéntes szegénység fogalmát, Krisztus hívó szavának engedelmességek:

„Jézus pedig rátekintvén (a gazdag ifjúra – O. Gy.), megkedvelé őt, és monda neki: Egy fogyatkozásod van; eredj el, add el minden vagyonedat, és add a szegényeknek, és kincsed lesz mennyben; és jer, kövess engem, felvévén a kereszted.” (Mk 10,21)

¹² Szent Biblia. Fordította Károli Gáspár. Budapest, 1974. (A további bibliai idézeteknél is ez a szövegkiadás szolgál alapul.)

¹³ Szövegváltozatok: Varenov, V. 1860. 59–66., No 14–17.; Bessonov, P. A. 1861–1864. I/1. 1–7., No 1–3.; Bessonov, P. A. 1861–1864. II/5. 25–27., No 420–421.

¹⁴ Jézus nem ítélte el a gazdagságot, de kiemelte az ezzel kapcsolatos csalódásokat és veszedelmeket, és óvott a kapzsiságtól. Az idevonatkozó bibliai helyeket ld. Haag, H. 1989. 478–480, 1025, 1651–1652.

¹⁵ Varenov, V. 1860. 64., No 16.

Ennek a maximális követelménynek csak kevesen, a kiválasztottak tudtak eleget tenni. A gazdagok számára, s a koldusszegény zarándokokkal összehasonlítva mindenki többé-kevésbé vagyonosnak számított, biztosítani kellett a „*lélekmentéshez*” egy kiutat: ez az *alamizsnálkodás* volt. A *Tizenkét péntekről* (O dnevadcati pjatnicach) című egyik népének ezt meg is fogalmazza: „*A paradicsomba meg bejuthatunk a szent alamizsnával.*”¹⁶

A gazdagság és szegénység létezésében – mutat rá Gurevics –, az Egyház kölcsönös összefüggést látott: gazdag és szegény egymás üdvösségére vannak. A koldulás intézménye a keresztény vallás szellemiségével átítatott középkorban a társadalmi gyakorlat szerves része volt. A királyi és nemesi udvarokban mindig szépszámú koldus akadt, akiknek pénzt és ételmezt osztogattak.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy Alekszej Mihajlovics cár is lelki békéjének biztosítása céljából tartotta udvarában az énekes koldusokat. Az ő példája nem lehetett egyedi különködés. Gurevics szerint egyes cári személyek állami jövedelmekből is áldoztak a koldusokra.¹⁸ A középkori alamizsnálkodást nem elsősorban a felebaráti szeretet keresztény tanításának megtartása motiválta, hanem a jótékonykodó ezáltal saját lelki békéjét kívánta megteremteni, és egyúttal lelke üdvözülésének irányában ténykedett. S mivel az egyházi gondolkörben koldus és gazdag kölcsönösen feltételezték egymást, ezért senkinek sem jutott eszébe, hogy a koldulást fel kellene számolni, de *maguk a kéregetők, Isten kiválasztottai sem akartak megszabadulni nyomorúságos helyzetükből.*¹⁹

Ez a nyomorúságos anyagi helyzet a koldusok számára lelkileg egyáltalán nem volt megalázó, hiszen ők „*Krisztusban keresztelekedtek, Krisztusba öltöztek.*” Ebből következik: koldust megvendégelni, koldusnak alamizsnát adni egyet jelentett magának Krisztusnak a vendégül látásával, illetve az alamizsna neki való juttatásával.

A katolikus Nyugat egyik híres alakját, *Toursi Szent Mártont* († 397) Jézus Krisztus próbatételnek vetette alá. Legendájában erről olvashatunk: „*Egyszer télvíz idején, amikor éppen kilépett Amiens kapuján, egy meztelen koldusba botlott, aki senkitől nem kapott alamizsnát. Márton megértette, hogy ez az ember miatta van ott. Kardot rántva, egyetlen megmaradt köpenyét kettévágta, és az egyik felét a koldusnak adta, maradék felét pedig magára kanyarította. A következő éjszakán meglátta Krisztust: köpenyének az a darabja volt rajta, amivel betakarta a koldust, és hallotta, amint ezt mondta a körötte álló angyaloknak: »Márton, a hittanuló takart be engem ezzel a ruhával.«*”²⁰

Ez az eszme az óorosz államban a művészet nyelvén is kifejezést nyert. A Novgorod környéki *Volotovo* helység templomában a 2. világháború pusztításai előtt még látható volt az az 1363-ban készült freskókép, amelynek a megfestéséhez a következő apokrif elbeszélés szolgáltatta a témát: *Egy bizonyos apátról, akit Krisztus koldus képében próbára tett* (O nekoem igumene, jego že iskusi Christos v

¹⁶ Bessonov, P. A. 1861–1864. II/6. 143., No 584.

¹⁷ Gurevics, A. J. 1974. 213–214.

¹⁸ I. m. 213.

¹⁹ I. m. 213.

²⁰ De Voragine, J. 1990. 270–271.

obrazе niščago). Krisztust ezen a kompozíción orosz koldusként ábrázolták, koldustarisznyával; az apátot és a lakomázó gazdagokat pedig a freskó keletkezési idejére jellemző öltözékben.²¹

Íme az Egy bizonyos apátról... című apokrif írás, amely alapján a volotovói templom nevezett freskói készültek:

„8. Egy bizonyos apátról, akit Krisztus koldus képében (próbára tevással) megkísértett vala (okt. 18.). Közösségben élt egy bizonyos apát, nem kevesebb, mint kétszáz testvérnek vala ő az előljárója. Ő előbb szerette a koldusokat, de később dicsvágyóvá vált, és nagyon megszerette a gazdagokat, és a bojárakat, és azok dicsérték őt vala. Eljőve öbozzá a kolostorba az Úr, mint egy nyomorult sztarec, és mondá az ajtónállónak: »Menj az apáthoz, és jelentsd: ő, a te testvéred van itt, nagy betegen érkezék hozzád. És elméne az ajtónálló, megtalálá az apátot, aki gazdagokkal beszélgetett, várakozá egy keveset, és bejelenté a nyomorultat, nem tudván, hogy az Krisztus. De az apát reá förmedék, mondván: »nem látod-é, hogy eme emberekkel beszélgetek, de miért is bocsátot-tad be vala: ne legyen most gondod reá« (távozz). És kiméne az ajtónálló. A hosszantűrő Úr pedig várakozék reá, mikor jövend ki. Az ötödik órában egy gazdag ember érkezék, de őt ízben (tüstént) maga az apát fogadá a kapuban. És meglátván ekkor az apátot a gazdagokkal, az irgalomban gazdag Krisztus, az alázatosak barátja, kérlelni kezde az apátot, mondván: »beszédem van véled, atyám«. Ő pedig körül sem tekintvén (fel sem pillantván), elméne a gazdag emberrel az ebédre. És az ebéd után a kapuig kísérvén a gazdag embert, visszaméne, megint csak nem törödvén a jólelkű, nyomorult sztarec könyörgésével. Estére járt már, de nem méltóztatott fogadni ezt a valóban égi vándort; és odaméne az ajtónállóhoz, mondván: »ezt mond meg az apátnak, mivelhogy az emberek dicséretére vágyakozol; én bizony a te korábbi cselekedeteid és korábbi életed miatt jöttem ide vala, meg akarván áldani téged, de ezt nem akartad vala. És íme most az egész ország eme fejedelmeit elküldöm tehozzád, amennyiben szükségét látnál, de az én országom kincsei nem kellenek tenéked«. És akkor rádöbrent vala, hogy a Mindenható Krisztus jöve el koldus képében. Ezt meghallgatván, testvérek, ne fordítsuk el tekintetünket a nyomorultakról, mert koldus képében maga a Mindenható Krisztus jár (mi-köztünk – O. Gy.). Akik koldusnak adakoznak, magának Krisztusnak adakoznak; akik pedig a gazdagokkal esznek és isznak, az e világi dicsőségtől cselekszik azt. Nem könnyű a tevének a tű fokán átmenni, de a gazdag embernek sem a mennyei királyságba bejutni. Én nem a gazdagságot kárhozzatom szavaimmal, hanem azokat intem (tanítom), akik nem tudnak élni a gazdagságban, és akik kincseket gyűjtenek, és megvetik a koldusokat, elvesztvén így az országukat, és az ördög hatalmába adják át magukat. Kérlek benneteket, testvéreim, akik ezt meghallgattátok, legyünk irgalmasok, és szeres-

²¹ Ld. erről: Lichačev, D. S. 1964. 465.; Alpatov, M. V. 1948. 118–121.; Alpatov (1977) kiadványa tartalmazza a freskóképek reprodukcióit. No 16: *Krisztus koldus képében* (Christos v obraze niščago); No 17: *Lakoma a kolostorban* (Pir v monastyre); No 18: *Két lakomázó* (Dvoe pirujuščich); No 19: *Az apát* (Igumen); No 21: *Az apát felismeri Krisztust* (Igumen uznaet Christa).

*sűk a zarándokokat, és gyámolítsuk a koldusokat, mert méltónak találtatunk az örök jutalomra.*²²

Lényegileg az igehirdető koldusok-zarándokok képe elevenedik meg előttünk a XIX. század orosz lelki irodalmának igen népszerű alkotásában, a *Zarándokokban*.²³ Ennek főhőse így jellemzi magát: „Isten kegyelméből keresztény vagyok, tetteim szerint nagy bűnös, hivatásom szerint hontalan vándor, a legalacsonyabb sorból, s helységről-helysére zarándokolok. Tulajdonom a következő: bátamon egy zsák száraz kenyérral, a mellemen a Szentírás: ennyi mindenem.”²⁴ Útitársa még a névtelen zarándoknak a szüntelen imádság (Jézus-ima), Jézus nevének említése ajkával, lélegzetével, egész valójával. Az Isten él már benne az imádság által.

A harminchárom éves, krisztusi életkorú vándor a Tobolszki kormányzóság egyik meg nem nevezett falujában a következő fogadtatásban részesült:

*„Estefelé megjön a férjem a városból, ő ott bíró a körzeti bíróságon. Mennyire örül majd, ha meglát! Minden zarándokban Isten küldöttjét látja. Ha most elmennél, nagyon elszomorítanád, hiszen nem látna. S hozzá még, holnap vasárnap velünk jöhetnél a Liturgiára és ott imádkozhatnál, aztán együtt fogyaszthatnánk el, amit Isten adott. Ünnepnap mindig vannak vendégeink, vagy harminc koldus, Krisztus népe.”*²⁵

A zarándokmozgalomban jelentkező visszásságokra a mi vándorunk maga mutatott rá, amikor lefekvéskor a „jó úrral” beszélgetve megkérdezte:

*„Úgy gondolom, bátyuska, a maguk zarándok-otthona sok tennivalót és nyugtalanságot hoz maguknak... Hiszen sok zarándoktestvérünk munkakerülésből vagy lustaságból vándorol, útközben rosszat is tesznek, amint már volt alkalmam látni. – Nem sok ilyen eset volt, – válaszolta az úr. Leginkább igazi zarándokok vetődtek erre. De az ilyen családokkal szemben különösen kedvesek vagyunk és megpróbáljuk magunknál tartani őket. Nagyon gyakran megtörtént, hogy miután jó koldusokkal, Krisztus testvéreivel hosszabb ideig együtt éltek, megváltoztatták életüket és alázatos, szerény embereként hagyták el koldus-otthonukat.”*²⁶

A régi orosz idők szakrális koldusai zarándokok voltak: *Krisztus vándorló ikonjai*. Életükkel másokat is arra ösztönöztek, hogy megtisztítsák magukban az Istentől kapott ikon-voltukat, és ezáltal Krisztushoz váljanak hasonlóvá.

A közelmúlt orosz folklorisztikai kutatásai szerint – s itt csak Novikov adattaira hagyatkozunk – a vallásos népének mai elterjedési területe nagyjából az egyéb epikus énekekével esik egybe, vagyis az ún. *orosz északon* jegyezték fel túl-

²² Ponomarev, A. I. é. n. 138.

²³ A zarándok. 1989.

²⁴ I. m. 7.

²⁵ I. m. 90.

²⁶ I. m. 104–105.

nyomó többségüket.²⁷ Az Arhangelszk-területi Kargopoli járás kiterjedt vidékein a gyűjtési expedíciók rendkívül gazdag *élő népénekhagyomány* meglétét bizonyították az 1950–1960-as években. Az itt feljegyzett anyagot feldolgozó Novikov egyebek között arra is rámutatott, hogy a mai előadók mindannyian paraszti közegeből kerülnek ki. Novikov közli továbbá, hogy az északi vidékeken ma is élnek még olyan öregek, akik jól emlékeznek a vándorló énekes koldusokra. S bár a népi énekesek ezen fajtája már régen kihalt, a folkloristák ennek ellenére gyakran találkoztak az 50–60-as években olyan adatközlőkkel, akik kijelentették, hogy ők maguk, vagy szüleik ezektől a koldusoktól tanulták az énekeket.²⁸

Magyarországon az orosz vallásos népénekhagyomány és az ezeket egykoron előadó szakrális koldusok énekesrendjének tudományos feldolgozására a russzisztikai irodalomban és a folklorisztikában ez ideig csak szerény kísérletek történtek.²⁹ Ebben a témakörben megjelent tanulmányaink ennél fogva hézagpótlónak számítanak.

Bibliográfia

ALPATOV, M. V.

1948 Freski chrama Uspenija na Volotovom pole. In Pamjatniki iskusstva, razrušennye nemeckimi zachvatčikami v SSSR. Sbornik statej pod redakcij I. Grabarja. 118–121. Moskva/Leningrad

1977 Freski cerkvi Uspenija na Volotovom pole. Moskva

AVENARIUS, V. P.

1885 Kniga bylin.Sankt-Peterburg

BARNA GÁBOR (szerk.)

2001 „Nyisd meg, uram, szent ajtódat...”. Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. 65–74. Budapest

BESSONOV, P. A.

1861–1864 Kaleki perechožie. Sbornik stichov i issledovanie. I–II. Moskva

BONKÁLÓ SÁNDOR

1935 A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. Pécs

ERDÉLYI ZSUZSANNA

1976 Hegyet hágék, lőtöt lépék (Archaikus népi imádságok). Budapest

1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): Boldogasszony ága (Tanulmányok a népi vallásosság köréből). 51–142. Budapest

2001 Aki ezt az imádságot... Élő passiók. 233–242. Pozsony

EVDOKIMOV, M.

1987 Pèlerins russes et vagabonds mystiques. Paris

²⁷ Novikov, Ju. A. 1971. 208.

²⁸ I. m. 210–211.

²⁹ Szémán, I. 1926. 11–13.; Bonkáló, S. 1935. 37–38.; Erdélyi Zs. 1976. 57–59.; Erdélyi Zs. 1991. 698.; Kriza I. 1982. 53–56.; Erdélyi Zs. 2001. 233–242.; Barna G. 2001. 65–74.

- FEDOTOV, G.
1935 Stich duchovnye. YMCA-Press Paris
- GUNDA BÉLA
1972 Die Bettler in der Gesellschaft eines Dorfes. In: Festschrift Matthias Zender. Bd. 2. 625–634. Bonn
- GUREVICS, A. J.
1974 A középkori ember vilásképe. Budapest
- HAAG, H.
1989 Bibliai lexikon. Budapest
- KALUGIN, V.
1983 Gerói russkogo eposa. Očerki o russkom fol’klore. Moskva
- KAMENEV, S. A.
1930 Cerkov’ i prosvešćenie v Rossii. Moskva
- KRÍZA ILDIKÓ
1982 A legendaballada (Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán). Budapest
- LICHAČEV, D. S.
1964 Drevnejšee izobraženie skomorocha i jego značenie dlja istorii skomorošestva. In: Problemy sravnitel’noj filologii. Sbornik statej k 70-letiju V. M. Žirmunskogo. Moskva/Leningrad, 462–466.
- MAJKOV, L. N.
1869 Velikorusskija zaklinanija. Sankt-Peterburg
- NOVIKOV, JU. A.
1971 K voprosu ob evoljucii duchovnyh stichov. In: Russkij Fol’klor XII. 208–220. Leningrad
- OROSZ GYÖRGY
1993 A pogány-keresztény vallási szinkretizmus kérdései a nagyorosz egyházi népe-
nek tükrében. Nyíregyháza
- 1994 Pilger, singende Wanderbettler im altrussischen Staat. In: Acta Ethnographica
Hungaria, 39. 3–4. 381–393.
- 1994 A rezgő nyárfa (*Populus tremula*) a magyar, a német és az orosz vallásos nép-
énekekben. In: A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei
Tudományos Testületének Közleményei, 19. 58–59. Nyíregyháza
- 1996 Nézzetek rám szemetekkel, hallgassatok fületekkel. Nyíregyháza
- 1996 Das also sind die Freitage. Apokryphen, geistliche Volksgesänge. In: Studia
Slavica Savariensia 1–2. 37–41. Szombathely
- 1997 Égi levelek. Isten és a pápák üzenete. Nyíregyháza
- 1998 Az Ádám síralmai orosz vallásos népelekekről. In: Néprajzi Látóhatár VII. 1–2.
sz. 58–60.
- 2002 A Mélységek könyve című orosz egyházi népelekekről. In: Pócs Éva (szerk.):
Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi meg-
közelítésben. 78–89. Budapest
- 2003 Énekes vándor koldusok a régi Oroszországban. In: Czövek Judit (szerk.): Imád-
ságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére. 217–240. Budapest

- 2003 Aranyhegyet ne adj te nékik. Krisztus legkisebb testvérei a régi Oroszországban.
Nyíregyháza
- PONOMAREV, A. I.
é. n. Pamjatniki drevnerusskoj cerkovno-učitel'skoj literatury. Vyp. II. Slavjanoruszkij
prolog, časť pervaja, sentjabr'-dekabr'.
- RYBNIKOV, P. N.
1909 Pesni. I. Moskva
- SZÉMÁN ISTVÁN
1926 Az újabb orosz irodalom. Budapest
Szent Biblia. Fordította Károli Gáspár. Budapest
- TOKAREV, SZ. A. (főszerk.)
1988 Mitológiai enciklopédia. I–II. Budapest
- VARENCOV, V.
1860 Sbornik russkich duchovnych stichov. Sanktpeterburg
- DE VORAGINE, J.
1990 Legenda Aurea. Békéscsaba
- 1989 A zárándok. Oroszból fordította Korzenszky Richárd. Nyíregyháza

Szőlőművelés Pipén 1947–1956 között

ADORJÁN RUDOLF KÁROLY

Pipe a Kis-Küküllő menti neves borvidék utolsó faluja. A Balavásár–segesvári országúton levő Szásznádas község központjától 4 km-re fekszik, dombok közti, szűk völgykatlanban. „Zárt, szabályos, soros falutípus.”¹ Határán egykor három vármegye találkozott: Kis-Küküllő – Udvarhely – Nagy-Küküllő. Jelenleg Maros megyéhez tartozik.

Első írásbeli említését Györffy György, Csánki Dezső, Kiss Lajos egyöntetűen 1325-re datálják.² Utóbbi a falu nevét az olasz Pippe, illetve a német, valamint a szerb-horvát Pípo személynévtől származtatja. „Eredete lehet a „pipe” kis liba is”,³ a szájhagyomány ehhez⁴ áll közelebb. Jobbágyfalú volt, a szentdemeteri udvarhoz tartozott.⁵ Erre utal az „Úrbéres erdő” határnév is.

A pipei szőlőművelés rég múlt időre tekint vissza. Kezdetét nem tudjuk pontosan megállapítani. Szabó T. Attila 1690, 1716, 1779-es adattal is utal rá.⁶ Az 1773 évi vagyonösszeírás két szőlőhegyet is megnevez: „Évám Szöllője alatt.” – „Vagyon egy darab Szöllő ezen Pipei Alsó-Mezőbe Vám nevű helyben.”⁷

A 109 éves statisztika szerint Pipén 1895-ben 50 hold szőlőt műveltek.⁸

Az ottani szolgálati éveim – 1947–1956 – alatt a 360 lélekszámú falu nemzetiségileg, felekezetiileg, társadalmilag egységes volt: magyar, unitárius, földműves. Az összképet csak két román férfi, 8 római katolikus, ugyanannyi adventista sze-

¹ Burus J. 1994. 281.

² Györffy Gy. 1987. 559. Csánki D. 1913. 380. Kiss L. 1988. 35.

³ Kiss L. i. m. uo.

⁴ 1950-ben, az akkor 85 éves Bálint Kicsi Lajos, földműves híveimtől jegyeztem le, hogy a falu helyén valamikor erdő volt. Az erdőpásztor valahonnan egy kis libát – pipét lopott. Az erdőpásztor-nak gyermeki megházasodtak. Az erdő egy részét kiirtották, oda telepedtek és falut alapítottak, amit a lopott kis libáról Pipének neveztek el.

⁵ Kelemen Lajos szóbeli közlése – Szabó T. Attila alábbi adatai is utalnak erre.

⁶ Szabó T. A. E. T. I. 1038. – I. 909. – VII. 241.

⁷ Adorjáni R. K. 1991. 212., 213.

⁸ A Magyar Korona Országainak... 1897. I. k. – Az adatot Páll Antal Sándor marosvásárhelyi levéltárosnak köszönhetem.

mély, egy tákoló suszter, egy magyar kovács és a lelkész családja tarkította. – Az akkori családok megélhetését a földművelés, az állattenyésztés mellett a szőlőművelés biztosította. A gazdasági lajstrom szerint 1950-ben a 90 házzszámból álló falu határán 103 szőlőbirtokos volt. Pipén egy házzszám alatt két gazda is volt. Az apa és a fia. Mindketten külön-külön szőlőterülettel rendelkeztek. Ezért volt több a szőlőgazda, mint a házzszám. A 103 gazdának 11,09 ha hold szőlője volt a következő megosztásban:

1– 5 ári között	41 gazdának	=	137 ári
6–10 ári között	13 gazdának	=	99 ári
10–15 ári között	30 gazdának	=	423 ári
16–20 ári között	7 gazdának	=	123 ári
21–29 ári között	11 gazdának	=	291 ári
<u>30 ári felett</u>	<u>1 gazdának</u>	=	<u>36 ári</u>
	103		1109

1947–1956 között a hagyomány az alábbi Szőlőhegyeket ismerte:

1. *Alsó Szőlő*, Nádasból kiindulva, kb. másfél km-re az „Évám” elején volt a Gergely Pali János (17. hsz.) és elhalt testvére, Mózes özvegyének, valamint gyermekeinek (66, 68 hsz.) szőlője.

2. *Csillaghegy*, a faluba vezető út felett. A valamikori uradalom kezéből a falu közös tulajdonába került. A kb. 10 holdnyi területet a szőlősgazdák egymás között egyenlő arányban káparcellázták. 1947–1956 között csak egy parcellát ültettek be. Azt, amelyet Gergely János ajándékozott a lelkésznek, s a közvélemény „Odorján” szőlőjének nevezett.⁹ A pipei Csillaghegy boráról is azt tartja a hagyomány, hogy a budapesti előkelő vendéglőkben fogyasztották.¹⁰ A „kollektív” az egész hegyoldalt beültette. Termőre fordulása után, néhány esztendei „szak-szerű kezeléssel pusztává művelték. A Csillaghegy falu felőli oldalán volt Bálint – kicsilajos – Gyula (7 hsz.) szőlője.

3. *Kerek szőlő*, nevét fekvéséről kaphatta: domború hegyoldal. Egy részén a tőkék kipusztultak. Alsó felét az 1920-as földreform alkalmával a község tulajdonából az egyházközségnek mérték. – A munkában elfáradt szőlősgazdákat, végső nyugovóra ide hozták. Temető lett belőle. A felső felében még 1950-ben termett Rüszt Albert id. (16 hsz.) szőlője.

4. *Vám*, neve a jobbágyvilágot idézi. Itt vámosták a bordézsát, innen szállították a szentdemeteri udvarba. A jelzett időben Simó János 28-asnak itt még szép darab szőlője volt.

⁹ Burus J. 1985. 165–173.

¹⁰ Bálint Kicsi Lajos közlése.

5. *Laj*, fekvése Bálint – kicsilajos bácsi szerint a „laj”¹¹ nevű hordóhoz hasonlít.¹² A Laj felett a „Szőlőtetőn” fejezte be az ifjúság minden áldozócsüörtök délutánján a 90 sz. zsoltár, a „Te benned bízunk” eléneklésével a búzahatár-kerülést. Ez a Szőlőhegy a „Gödör” falurész felett terült el.

6. *Gyátyem*, a „Domb” falurész feletti, a „Hét” tetején levő „Kerekerdőn” átmenve jutottunk ide. Ezentúl volt a:

7. Nyilas, id. Burus Andrásnak (70 hsz.), az egykori bírónak volt itt szőlője.

8. *Dátyem*, a „palifia”-k tulajdonában volt. Gergely Pál az első világháború előtt Amerikában keresett jobb megélhetést. Szorgalmas munkájával tekintélyes pénzvagyont szerzett. Hazajött, s a nádasi szászoktól birtokot vásárolt. Szőlőt telepített. Örökségén három fia: Gyula 11-es, Sándor 13-as, Mihály 14-es és három leánya: Bálint Jakabné 15-ös, Simó Jánosné 21-es, Rüszt Albertné 16-os hsz. osztozott. Gyermekeit, s azok utódait a többi Gergelytől az ő nevével különböztetik meg, a mai napig is.

A Szőlőhegyben a gazdák tulajdonait egymástól nem választotta el „borozda”. Mindenki tudta hány sor szőlője van, s azt művelte. Minden Szőlőhegy úgy nézett ki, mintha egy gazdának a birtoka lett volna. A Szőlőhegyet gyeprü kerítette. Karók közé töviságot hordtak, a levágott venyigét is ide tették. Mindenkinek szőlőterülete mértékében ki volt osztva gyeprürésze. Azt egész éven át rendben tartotta. A gyeprü védte a szőlőt ember és állat kártevő ellen. A gyeprü alján lécből és deszkából kaput csináltak. Akár szekérral, akár gyalog, a Szőlőbe csak itt szabadott bejárni.

A pipeiek a fennebb nevezett „Hegyeken” művelték a szőlőt. A pipei szőlőművelésről az öregebb híveimtől hallottak és saját tapasztalatom alapján az alábbiakat írhatom:

A szőlőművelés az ültetéssel kezdődött.

A szőlőoltványt jól előkészített talajba ültették. A kijelölt területet táblákra osztották. A táblák között helyet hagytak az utaknak. Késő ősszel, vagy kora télen felrigorizolták, vagyis két ásónyomra felásták. Fagyos időben az első földréteget felcsákányolták. A rögöket a tábla alsó végére kilapátolták. Az első földréteg ásása már könnyebben ment. Az innen kikerült földet az előbbi helyre dobták. Az így keletkezett árokba került a következő két ásónyom földje. Így folytatták a munkát a terület felső végéig, amíg az egészet felásták. Ásás közben terméskövek kerültek ki a földből. Ezeket a tábla szélén ölbe rakták, majd szekérral hazavitték.

A felforgatott talaj a téli fagyokban tavaszra megérett, porhanyó lett. Könnyű volt benne a szőlőoltványoknak gödröt ásni.

Az ültető anyagot a sövényfalvi Schröpnel telepről szereztek be. Volt aki a cikmántori tanítótól, vagy az odavaló szász gazdától vásároltak. Két darab oltványért egy liter bor árát fizették. Muskotály, szürkebarát, király és erdélyi leány-

¹¹ Bálint Kicsi Lajos közlése.

¹² A permetezés pipei neve.

ka, rizling, neuburger, piros és fehér saszla, járdovány, mézédés, ezerjő, a korán érő csabagyöngye fajtákat kedvelték. Direkt termő fajtát nem ültettek, nem is műveltek. A pipei Szőlőhegyekben ilyen fajták nem voltak. Az ősszel vásárolt oltványokat a pince földjén homokban tartották, hogy a gyökerek ne száradjanak ki.

Április végén, május elején, szép napos időben kezdték az ültetést. 40–50 cm-es, vékonyabb karócskákkal a szőlőfa helyét 120 cm tő- és sortávolságra kijelölték. Az első két évben a növekedő szőlővesszőt ezekhez a támaszokhoz kötötték. A karócskák körül, egy ásószélességgel négyszög alakú gödröt ástak, lefelé szélesítve azt, hogy a gyökérnek nagyobb hely jusson. A kiásott földet a gödör jobb szélére helyezték.

Az ültetéshez magát az oltványt is jól, gondosan előkészítették. Ágait három-négy szemre visszavágták. A gyökereket az oltvány talpánál marokhosszra fogták. Ami a marokból kilógott, azt levágták. Így a gyökérszálak jobban megfogantak, mert a földdel, nyers felülettel érintkeztek. A szőlőfákat gyökerestül, friss tehéntrágyából készített habarcsba mártották. A gödör alján puha földből kis hompot formáltak. Az oltvány gyökereit a hompon körbe elhúzogatták. Vigyáztak arra, hogy az oltás helye szineljen, a hajtások a hegy irányába helyezkedjenek el. Majd a gödör szélére dobott földdel a gyökereket arasznyi vastagságra betakarták, jól megtaposták. Volt, aki erre portrágyát hintett. A gödröt félig betakarták. A permetező hordóval kivitt vízből néhány literrel a gödörbe öntöttek. Majd az oltás helyéig a gödör jobb szélére kidobott földdel újra megint puha földdel felhompolták. A homp körül a földet tányér formára elmélyítették. Az esővíz így jobban beszivárgott a gyökérhez. A jelző karókat a homptól egy arasznyira visszaállították. Ültetés végeztével a megtaposott sorok között a férfiak jó mélyen – szív alakú kapával – felkapálták. Valahányszor a hompok megkérgesedtek, felpuhították azokat. Június közepe táján a rügyek már jelentkeztek. A hompot az oltás helye alatt kb. 10 cm-re eltávolították. A „harmatgyökereket” éles késsel levágták, hogy a mélyebben fekvő gyökerek jobban nőjenek. Amikor a hajtások 25–30 cm-re megnőttek, a legmélyebbről sarjadt hajtást 5-6 szemre visszavágták, ezt meghagyták, a többit tőből eltávolították. Így az első évben csak egy vesszőszálat neveltek. Ha annyira nőtt, a karócskához kötötték. A harmatgyökerezést a nyár folyamán többször megismélték. A szőlővesszőt meghónaljazták. A zsenge levelű szőlőtőkét gyenge „kék vízzel megpreckelték”, ahányszor a szükség kívánta. Ősszel lombhullás után a szőlővesszőt 4-5 szemnyi magasságban elfedték.¹³

Második év tavaszán „nyitáskor” a szőlőfáról a földet gondosan eltávolították. A harmatgyökereket most is lenyesték. A szőlővesszőt 1-2 szemre visszametsették. Ebben az évben arra vigyáztak, hogy két erőteljes vesszőt neveljenek. A földet gyommentesen tartották, többször kapálták. Permetezték ahányszor az időjárás megkövetelte. Elvégezték a hónaljzást, vagyis a levél tövéből kinőtt haj-

¹³ A szőlőültetés technikáját saját tapasztalatomból közlöm. 1948 tavaszán így ültettük be a már említett „Odorján” szőlőt.

tásokat lecsípték. Augusztusban „megcsonkították”, a vessző végét visszavágták, hogy erőteljesebben beérjen. Ősszel fedéskor a vesszőket a földre lehúzták, szalmás trágyával betakarták, kettős céllal: egyfelől így biztosították a kellő talajerő utánpótlást, másfelől megakadályozták az eróziót. A fedés a további években mindig így történt.

A harmadik évben megkezdődött a szőlő tulajdonképpeni művelése. Első teendő a *karózás* volt: karvastagságú akácfát, téli, enyhe napokon a héjától lehántották, a csűr oldalára száradni támasztották. Szoktak vastagabb törzsű akácfából hasított karót készíteni. Ezt is megtisztították, a szálkáktól lesimították. A karókat mindkét végén meghegyezték. Tavasz nyíltával szekérrel a szőlőbe kivitték. A jelzőkarókat most már ezekkel helyettesítették. Volt, aki pusztá kézzel karózott. A karó hegyével a szőlőtő mellett egy arasznyi távolságra lyukat ütött. A megkezdett lyukba addig ütögette a karót, amíg az fél méternyire a földbe hatolt. Körülötte a földet, fejsze nyelével jól megdöngölte. A karó így feszesen állott. Volt, aki erre a célra „rángát”, másfél méteres hegyes vasrudat használt. Ezzel a földbe fél méteres lyukat ütött, amibe a karót beállította. A vasrúd felső végével a karó mellett a földet ő is jól megdöngölte. – A következő tavaszon minden karót külön megmozgattak, amelyik könnyen lódult, újrahegyezve visszatették a helyére, vagy megfordították s a felső hegyével tették vissza.

A karózást a *nyitás* követte. Először a férfiak haladtak végig a sorokon. Az ősszel elfedett vesszőket, négyágú vasvillával a földből kiemelték.

Azután az asszonyok végezték a *metszést*. A harmadévre meghagyott két vessző közül a gyengébbet két szemre visszavágták. Az erősebből fél karikát hajlítottak. A vessző vállát és végét a karóhoz kötötték. Kötözésre előzőleg szedett, nyalábokba kötve, vízbemártott fűzfavesszőt használtak. A következő években a karóhoz egész karikákat hajlítottak.

Következett a *mélykapálás*: férfiak végezték. A földet most is jó mélyen felkapálták. A karózáskor, metszéskor megtaposott föld fellazult, a csapadékot jobban magába szívta.

Ezután a szőlőmunkában pár heti szünet állt be. Azért a pipei gazdák gondja a szőlőhegyen maradt. Jeleket figyeltek, melyekből a következő szüretre jósolhatta. A sok kökényvirág nemcsak a „törökbúza”-vetés kezdő ideje, hanem a jó szőlőtermés jele. Jónak vélték, ha a szőlő zöldje Szentgyörgy napjára az útra belátszott, ha e napon a „szőlőlapi” akkora volt, mint egy régi két lejes. A májusi „fagyos szentektől” és „Orbán” napjától rettegtek. Ha ilyenkor fagyveszély jelentkezett, szalmás trágyát és más nedves gázt vittek ki a szőlőtáblák közötti utakra. Meggyújtva egész éjjel füstöltek. Ha a fagykár mégis megkínozta a szőlőt, a megfagyott karikákat és szőlővesszőket tőből levágták. Az újra növe hajtásokból csak két év múlva várhattak termést.

Ha a fagykár elkerülte a szőlőt, akkor május közepe táján hozzáfogtak a *magfaválogatáshoz*: az asszonyok hatáskörébe tartozott. Virágzás előtt, mikor már a fürtök jól látszottak, az oltáshely oldaláról kinőtt két-három erőteljes vesszőt

„magfának”, jövő évi termővesszőnek kiválogattak. A karika válfájából is hagytak magfának valót, s mind a kettőt a karóhoz kötötték. Kötözéshez előre megszedett „pipiriget” használtak. A többi, többől sarjadt hajtások közül 2-3-at, egy-két szemre visszavágtak, „csapot” hagytak. Ez a következő évben hajtott magfát, aminek két év múlva lett termése. A magfa válogatás, a permetezés mellett a szőlő legfontosabb munkája. A jelen termés mellett a jövőét biztosítja.

Ezt követi a *preckelés*: erőt igénylő, kaszanapszám értékű, férfimunka volt. Ezt is virágzás előtt végezték. Virágzaskor nem szerettek a szőlővel dolgozni. A beporzást akadályozták volna.

Preckelni „kékkövel”, azaz gálickőből és mészsoldatból készült „kék” vizet használtak. Előző este 10 liter vízhez 1 kg kékkövet számítva, cserépfazékba, vagy uborkás üvegbe beáztatták. A kékkő darabok reggelig elolvadtak. Ha közben éjjel eső lett, másnap a vizes leveleket nem lehetett megpermetezni, ezért a vízhez aludttejet öntöttek. Így megmaradt a hatása. Kedvező idő esetén reggel egy 10–20 vedres kádát vízzel megtöltöttek. 2 kg oltott meszet feloldottak benne. Állandó kavarással közben ehhez eresztették a kékkő oldatot. A permetlevet „égszínkékre” szerették készíteni.

Egy „falapít” a kész kékvízbe mártottak. Akkor volt jó a permetlé, ha a víz a lapít megfogta, nem folyt le róla. Ellenkező esetben annyi mészsoldatot tettek hozzá, míg a kellő sűrűséget elérte. Elővették az erre a célra készült permetező hordót, azt a „negyedvágású” malombajáró szekérré tették, s tehénfogattal kivitték a szőlőbe. A szekeret az alsó tábla alatti útra állították. A teheneket a járomból kifogva, a rúd fejéhez kötötték. Akiknek kevés szőlőjük volt, azok cseberrel vitték ki a kékvizet. A levét a 15 literes permetező gépbe szűrték. Amikor a harmat felszállt, a munkás a vízzel teli gépet a hátára szíjazta, a tábla szélső során felfelé haladva a permetezéshez kezdett. Bal kézzel pumpálta a vizet, jobb kézzel irányította a csövet, melynek rózsája szórta ki a permetlevet. A tábla végéhez kiérve a következő soron visszafordult. A sorban egymással szemben álló tőkéknek mindig az egyik oldala kapott vizet. A másik oldal a következő soron visszafordulva kapott vizet. A munkás a permetezőcső rózsáját felfelé tartva, a tőke aljához fordította, a levelek fonákját öntözte a tő felső végéig. Most a rózsát lefelé fordította, s a levelek színét öntözte, egészen a tő aljáig. A vizet a levélre csak ráharmatozta. Akkor volt jó a permetezés, ha a víz sűrű pontok alakjában érintette a leveleket. A lemosászerű permetezést nem szerették, nem tulajdonítottak neki nagy hatást.

A fogadott permetező munkásnak egy kaszanapszám értékét fizették. Egy véka búzát, vagy annak az árát, ételt és italt. Nyári melegben, másfél veder vízzel a háton, a sorok között le-, s feljárva, fárasztó munka volt.

A permetezést május végétől, augusztus elejéig minden 8–10 napban megismételték, s ha az időjárás úgy parancsolta, még rövidebb időközökben is. A reggeli sűrű ködöt és a „ragyát” tartották veszélyesnek. Ezt akkor kapta a szőlő, ha a nyári zápor után kisütött a nap is. Ilyenkor a levél színén világoszöld, a fonákján fehér foltok jelentek meg. Ez a szőlő legveszedelmesebb ellensége, tudományos neve: pero-

noszpóra. A permetezés ennek elterjedését előzte, illetve akadályozta meg. Ha észrevették, azonnal permeteztek. Még akkor is, ha ezt a munkát előző nap végezték el. Általában eső után azonnal permeteztek.

Ezt a nehéz munkát a könnyebb *daraszolás* követte: asszonyok és férfiak egyaránt végzik. Tulajdonképpen sekély kapálás ez. Két célt szolgált: egyrészt a gyom irtását, másrészt gátolta a talaj kiszáradását. Nem volt megszabott ideje. Ahányszor a burján a sorokat ellepte, azonnal daraszoltak. Rendszerint a zöld munkák és a permetezések között történt.

Levelezés (hónaljzásnak is nevezték): virágzás, magfaválogatás után, a levelek tövéből kinövő hajtásokat levágták. (Ebből sarjadt ki a jövő évi termőszem.) A gerezdek felett két-három levelet meghagytak, a többit eltávolították, hogy jobban fejlődjön. Ezt a munkát június–júliusban többször megismételték.

Csonkázás: július végén, augusztus elején került rá a sor. Célja a magfa és a gerezd beérésének elősegítése. A megnőtt magfák végeit kinyújtott karmagasság felett levágták, a karóhoz kötötték. Az új hónaljhajtásokat levágták. A szükséges kötözést elvégezték. Csonkázás után még egyszer permeteztek.

Ezt követte a szőlő utolsó nyári munkája, a *lágyszemre való kapálás*: augusztus közepe táján, István nap előtt, amikor már a szemek lágyni kezdtek, a szőlősorokat megint megkapálták. Kapálás után a szőlőföldet elgereblyélték, hogy az esetleges szőlőtolvaj lábnyomát észrevehessék.

Lágyszemre való kapálás után, István királykor (augusztus 20-án) beállottak a „zsitárok”, a szőlőpásztorok. A férfiak falugyűlésen fogadták meg őket. Szüretig kint laktak a szőlőhegyen. A termést ember és állat okozta kár ellen védték. Fizetésük a tőkeszám után megállapított must és tetszés szerinti szőlőajándék volt. Csak a „Laj”-ra és a „Gyátyem”-re fogadtak zsitárt. A többi szőlőhegyeket a tulajdonosok őrizték.

A zsitárok a szőlőhegyek olyan pontján, ahonnan az egész területet szemmel tarthatták, „kalibát” csináltak. Ágakat raktak össze háztető formára, szalmával lefedték. Éjszaka idején, esős időben itt találtak védelmet. A kaliba elé, s még más pontjára a szőlőnek, a madarak elijesztésére „csovát” állítottak. Szőlőtámasznál magasabb karóra, keresztbe egy rövidebbet szegeztek. Rossz ruhadarabokat ember alakra akasztottak. A madarakat „kereplő”-vel is ijesztgették. Az ember kártevők ellen harapós kutyával védekeztek.

A falugyűlés a szőlőbejárás rendjét is szabályozta. Szüretig, a hétnek csak két napján: kedden és szombaton lehetett odajárni. Szőlőt és más gyümölcsöt¹⁴ hazavinni csak ilyenkor volt szabad. Másnap, szerdán és vasárnap a pipeiek termékeiket a segesvári piacon árulták. A szőlőbejárás minden alkalmával nyomukat az ismeretett okokból elgereblyézték.

A falugyűlés szeptember végén, október elején meghatározta a *szüret kezdő napját*: Gál napja, október 16-a volt a hagyományos időpont. A szőlő érési állapo-

¹⁴ Másnap áruikat a segesvári piacra vitték.

tától függően, korábban is tehettek. Úgy történt 1953-ban is, mikor a szőlő rohamosan rothadni kezdett és már Szent Mihály napja – szeptember 29. – utáni héten megvolt a szüret.

Pipén a szüret segítségével végzett társas munka volt, ünnepi jelleggel. A családtagok mellett részt vettek benne a távolról és közelről jött rokonok, ismerősök, jó barátok. Legközelebből Szásznádasról jöttek. A Partiumbeli¹⁵ Magyarzszakodról, Székelyvéckéről, Csöbbsől, Bordsoról, Ravából jöttek a segítségek. Távolabbról: Bunról, Székelyszenterzsébetről, Kis- és Nagysolymosból, Székelykeresztúr környékéről, Csekefalváról, a két Kedéből, Nagyalambfalváról is jöttek szüretelő vendégek.

A szüretet megelőző héten a ház népe nagy sürgés-forgásba kezdett. A férfiak a kádakat, a puttonyokat, a sajtoló darabjait és más szükséges eszközöket alaposan kimosták, a hordókat kiforrázták, a vízbe diófalapit tettek, hideg vízzel kiöblítették. Akinek termése számára nem volt elég hordója, az újat vásárolt. Ahány vedres volt, annyi mustot fizetett érte. Többszöri kiforrás után hideg vízzel megtöltötték. Néhány napig így hagyták, hogy vízzel szívja tele magát és ne a betöltendő musttal.

Az asszonyok ünnepi előkészülettel sütöttek-főztek, friss kenyeret, kalácsot sütöttek. Az erre az alkalomra hizlalt rucát, libát vagy más majorságot levágták, megsütötték. A szüreti étrend fő eledele a „juhtokány” volt. A gazda mostanra egy „kirlánt” – tavalyi bárányt¹⁶ – nevelt, vagy egyik meddő juhát vágta le.

A szüretnek ünnepi jellegét a tánc adott. A legények „bírójuk” vezetésével, a zenészeket már jó előre megfogadták, Véckéről „Zoli bandáját”, vagy a távolabbi Szentersébetről Forgács János zenekarát. A szegődség a szüret egész idejére szólt, ami a jó terméskor 4-5 napig is eltartott. Fizetésük meghatározott pénzoszszeg, a gazdáktól összegyűjtött must és szőlőajándék volt. Kosztolásuk nappal kint a hegyen a szüretelőknél történt, vacsorázni a sorban kijelölt lányos házakhoz mentek.

A szüretet a vasárnap esti szüreti bál vezette be. A kultúrotthon az ifjak kidíszítették. A lányok szőlőt hoztak. A legények hajlékony mogyorófaágat szedtek. Körívbe hajlították, szőlőgerezdből koszorút kötöttek rá. A mennyezet közepére fel függesztették. A terem felső négy sarkába átlósan kihúzott drótszalakra is szőlőgerezdeket aggattak.

A szüreti bál műsorát a lelkészné-tanítónő rendezte és nyitotta meg. A megnyitó után a „csősztánc” következett, hat ifjú pár járta. A lányok két ágba font hajjal, pipei népviseletben: ráncos fehér ing, piros lájbi, piros szoknya – melyet az aljától egy arasznyira fekete bársony csík díszített –, magyaros mintájú fehér kötényben táncoltak. A legények lábszárhoz simuló fehér harisnyában, kemény, magyarszárú csizmában, fehér ingben, fekete lájbiban táncoltak. Fekete kalapjukon „árvalányhaj” lengett. A tanítónőjük által betanított: „ritka árpa, ritka búza,

¹⁵ Kósa I. 201.

¹⁶ A román „cárlan”.

ritka rozs” dallamára táncoltak. Volt, amikor a Pipérol Szebenbe nősült Szakács Ernő tanította be azt a táncot, amelyet az ottani magyar színjátszó csoporttól tanult, a „nincs szebb a magyar lánynál” kezdetű ének dallamára. Olyan szüreti bál is volt, amikor csak a legények járták, a zsákodi Széll Vilmostól tanult „csürdön-gölöt”.¹⁷ Az ifjak a csősztánc után, egyfelvonásos vígjátékokkal szórakoztatták a zsúfolásig megtelt kultúrotthon közönségét, a szünetekben szavaltak és a „Mi dalaink”-ból tanult népdalokat énekeltek. Műsor után tánc és szőlőlopás következett. Helybeli, vagy idegenből jött legények, fiatal házasemberek fel-fel ugorva igyekeztek a drótról szőlőgerezdet szakítani. Zsákmányukkal siettek elmenekülni a csőszök elől. Kárba vezett igyekezet volt. Az éber csőszök elfogták, a legénybíró elé vitték őket, ki pénzbírságot ítélт rájuk. A tánc szünetében a legények, a lányok „karéjba” fogózva énekeltek. A szülők a fal melletti padokon üldögéltek, s az ifjakkal együtt énekeltek. Tavalyi borral kínálták egymást. Tánc közben csárdást és „marosszékit” jártak. Kedvelték a „valcert” is. Az ifjabb generáció közül néhányan a tangóval is megpróbálkoztak. A pipeiek kedvenc táncnótájuk ez volt:

*Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint hegy tetejéről a gólya,
Lent a völgyben lassú patak csörgedez,
Az én szívem bánatának képe ez.*

*Kibajtottam Virág ökröm a rétre,
Leveretem a harmatot előle,
Nem hallom a Virág ökröm kolompját,
Az én babám mással éli világát.*

Éjféli szünetkor a legények a mennyezetről a koszorút leakasztották. A legénybíró vezetésével elárverezték. A koszorú árából, s a lopások bírságából begyűlt pénzzel fizették a zenészeket. Éjfél után 1-2 óráig táncoltak. Ekkor mindenki sietett haza, hogy másnapra friss erővel kezdhesen szüretelni.

A pipeiek közösségi érzésére jellemző, hogy a falu népe egyszerre, egy napon kezdett szüretelni. Korán reggel a kapuk előtt már sorjáltak a kádakkal megrakott szekerek. Körülöttük a család apraja-nagyja, s a meghívott vendégek. A cigányok már most munkába állottak. Zenekíséret mellett, énekszóval haladt a menet a Szőlőhegybe. Oda érve a szekereket az alsó tábla útjára állították. Az állatokat a járomból kifogták, s a rúd fejéhez kötötték, takarmányt téve eléjük.

A gazda családja, háza népét, segítségét beállította a szőlősorokba. Először végigjárta az egész területét. Megvizsgálta nincs-e valahol lábnyom, vagy megszedett tő. Ha ilyent talált, tolvajokra gyanakodott. Észrevételét a zsitárnak jelentette. Csak ezután kezdtek a szürethez.

¹⁷ Ezt a táncot a magyarzsákodi legények Sebe Ferenc lelkészüktől tanulták, így Széll Vilmos is.

A szüret minden családnál a kicsi pohárral kezdődött. A gazda saját főztű szilva-, vagy vackorpálinkájával¹⁸ sorba kínálta munkásait. Poharaikat „Isten segítsen” köszöntéssel koccintották el. Jókedvre derülve láttak munkához. Két-három asszony törökbúzahordó kosarakkal előre ment, a szebb gerezdeket minden tőnél kiválasztva, állani és eladni való szőlőt szedett. Utána a többi segítések megkezdték soronként a szedést. Minden két munkás egy-egy szőlősort vett maga elé. Egyik a tőke jobb, a másik a baloldali gerezdeit szedte. Metszőollóval, fanyelű bicskával, kacorral, vagy éles késsel dolgoztak. Mázas vederbe, vagy fonott kosárba szedték a szőlőt. Mikor edényük megtelt, a „röcbe”¹⁹ töltötték. A család legényfia, vagy fiatal házasembere volt a röchordó. Az összegyűlt szőlőt egy háromágú fával jól „összedürückölte”. A röcöt a hátára vette és a szekérhez vitte. A szekérlajtorjához egy széles fosznideszka volt támasztva. Ezen vitte fel a munkás a röcöt a kádhoz, és bele ürítette. Majd újra visszament a szüretelőkhöz.

Közben a szőlőutakon megjelentek a muzsikus cigányok. Lányok és legények, s még fiatal házaspárok is félbehagyták a szedést, s a zenészek mellett egy-kettőt fordultak, majd újra szüreteltek. A cigányok is továbbmentek. Végigjárták a szőlőhegyeket, vidámítva a szüret hangulatát.

Déli barangszóra félbemaradt a munka. Zeneszó mellett, zöld asztalhoz telepedtek. Az ebéd hagyományos étrendje a juhflekkén, majorságsült, kenyér, szalonna, túró és hagyma volt. Előtte pálinka, utána bor, kalács. Rövid ebédszünet után tovább folytatták a szüretet.

Alkonyat táján befejezték az asznapi szedést. Az asszonyok az állani vagy eladni való szőlőt a kosarakkal hazavitték. Ezeket nem rakták szekérre, nehogy a gerezdek összezúzódjanak. A férfiak befogták állataikat, s a szekeren levő teli kádakkal hazaindultak. A legények ének- és muzsikaszóval vonultak be a faluba. A cigányok a kijelölt lányos házhoz tértek vacsorázni. A gazdák szekereiket behajtották portáikra. Mire a szekérről a kádakon kívül, egyet-mást lepakoltak, az állatokat helyeikre kötötték, addig már kész volt a juhtokány meleg puliszkával. Asztalhoz ültek, pálinka és bor kíséretében megvacsoráztak.

Vacsora után a férfiak a szőlőt leörölték. Fogas kerekű őrlőt használtak. A leörölt szőlőt az előkészített sajtolóba tették. A nagyobb szőlősgazdáknak vasöntvényből készült sajtolójuk volt. A „Palífiaknak” közös, nagy sajtolójuk volt. A többi szőlősgazdák vagy a nagyobb szőlősgazdáknál sajtoltak, vagy a felszegi Orbán Áron régi fasajtóját használták. Az előmustot levítették a pincébe, ahol a „líjú” segítségével a már kiáslagolt hordóba töltötték.²⁰

Amíg a megszorított sajtolóból a must lassan csepegett, addig egy üveg óborral felszaladtak a „kultúrba”. Egy nótát táncoltak, majd hazasiettek, s a lecsepegett mustot el-

¹⁸ A pipei legelőkön és kaszálókon sok vadkörte – vackorfa – nőtt. Ennek termését gyűjtötték össze és őrlték be pálinkának.

¹⁹ A puttony pipei neve.

²⁰ A „líjú” (Pipén: líjú) kb. téglalakú abrongozott faedény, fémcsövecskékkel ellátva, melyből a beleöntött must a hordóba folyik.

szűrték, a sajtólót újra töltötték, újra vissza a ránkba. Így tartott ez a szüret végéig, minden este. Így folyt le a szüret, munka közben, vidám tánccal. Az éjjeli sajtólásra azért volt szükség, hogy másnapra a kádak újra üresek legyenek.

A szüret utáni reggelen a muzsikus cigányok, a legények kíséretében sorra járták a falu házáit. Minden gazdához betértek, egy-egy rövid nótát elzendítettek. Egy-két liter mustot, egy-egy tányér szőlőt kaptak. A mustot hordójukba töltötték, a kapott szőlőt kosaraikba, s zeneszerszámaikkal a fogadott szekérre pakolták, s a falutól elbúcsúztak.

A cigányok után a zsitárok keresték fel a gazdákat. Fizetésüket gyűjtötték össze. Jó termés esetén egy-egy zsitárnak 30–40 veder bora is összegyűlt.

A muzsikusok és a zsitárok után a belső emberek fizetése következett: a papi és a kántori. A presbitérium aratás előtt „keperektifikációt” végzett. A híveket vagyoni helyzetük szerint kategóriákba sorolta. Minden kategória számára megállapította a belső emberek fizetését adandó „képét”. A szalmás kepe mellett mustot is fizettek. Az egész képes két veder tiszta mustot, a félképés egy vedret vitt a papnak, a kántornak ennek a felét. Ha valamelyik családban az évben keresztelés történt, fiú esetén egy vedret, leány esetén fél vedret kapott ajándékba a lelkész. A hívek egy-egy tányér szőlővel is megajándékozták a belső embereket. Ilyenkor adták össze azt az egy-két liter mustot, külön kis hordóba, amiből az úrvacsorai bor lett.

Szüret után az asszonyok az álló szőlőt rudakra kötözték, az „első házban”, vagy a kamrában a gerendára felakasztva sok esetben, még húsvéig is eltartották. – A férfiak a sajtolás után maradt malátát egy kádba légmentesen betaposták, szalmával és agyagos földdel letapasztották. Ebből „trébely” pálinkát főztek.²¹

Az 1947–1956 közötti szüretetek ünnepi jellegét fokozta a lelkész pár részvétele. Évenként a szőlőhegyeket sorra véve, a szüretelők közé beállottak. Minden családnál két-három tőkét megszedtek. Így látogatták végig szüretelő híveiket.

Ünnepi jellegével az 1953. évi szüret emelkedett ki, amint arról már a 2002. évi Unitárius Naptárban megemlékeztem. Ft. Kiss Elek püspök úr vett részt a szüreten.

A szüret befejeződött, de a szőlőmunka még nem. Hátra volt a fedés, a letermett vesszőket, a vállfán felüli karikarészt eltávolították, s mint venyigét a gypüre kihordták. A szőlőtökén maradt magfákat és a vállfát, az előző oldalakon már ismertetett módon elfedték. Ezzel már a jövő évi termésre gondoltak.

Így érvényesült valamikor Pipén is a Major Miklós megállapítása: „...a szőlőművelés, a társas együttélésnek és a jövőbe vetett hitnek... a szjmbóluma”.²²

Fájdalmas, de a jövőbe vetett hitet elsodorta az erózió! A „kollektív” eróziója a szőlőműveseket, a fiatal, életerős családokat kisodorta a faluból. Az a néhány, 60 év fölötti öreg – negyvenen-ötvenen, ha vannak – nem bírja a fáradságos

²¹ A törkölypálinka pipei neve.

²² Major M. 1988. 133.

munkát. A szőlőtőkék évről évre gondozatlan maradnak. Azokat a természet eróziója sodorja le.

A szőlőhegyek pusztán merednek az ég elé. Egy még azért művelés alatt van: a „Kerekszőlő”. Az ideásott sírokba sorakoznak az egykori szőlőművelők is. Az „Úr szőlőjében” szorgoskodtak egy életen át, az Úr szőlőjében nyerték el megérdemelt jutalmukat, a végső pihenést. Isten nyugtassa őket!

Bibliográfia

ADORJÁNI RUDOLF KÁROLY

1991 A keresztúri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. VI. Közlemény. In: Keresztény Magvető 97. 3. 212., 213.

BURUS JÁNOS

1994 Temetkezési szokások a Kis-Küküllő menti Pipén. In: Népismereti Dolgozatok, Bukarest, 281.

CSÁNKI DEZSŐ

1913 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V. Budapest

GYÖRIFI GYÖRGY

1987 Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza III. Budapest

KISS LAJOS

1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára II. Budapest

MAJOR MIKLÓS

1988 „Csupa zaj, csupa ének, csupa zene volt az egész Hegy.” (Szüreti szokások – szőlőhegyi multságok a Szilágyságban) In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 6. Kolozsvár

SZABÓ T. ATTILA

E. T. I. 1038. – I. 909. – VII. 241.

KÓSA LÁSZLÓ

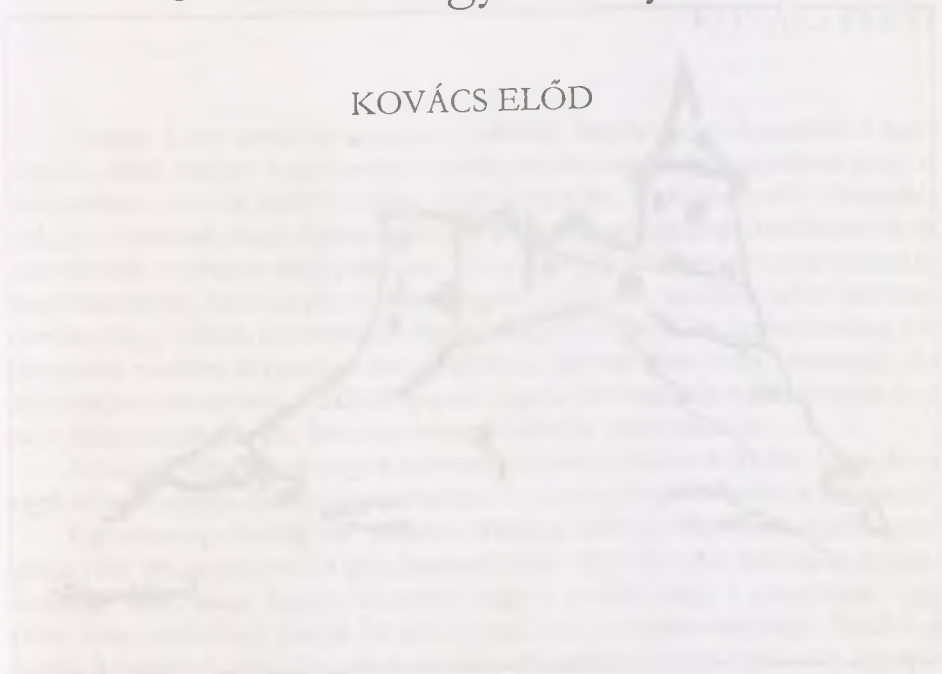
1981 Partium. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia

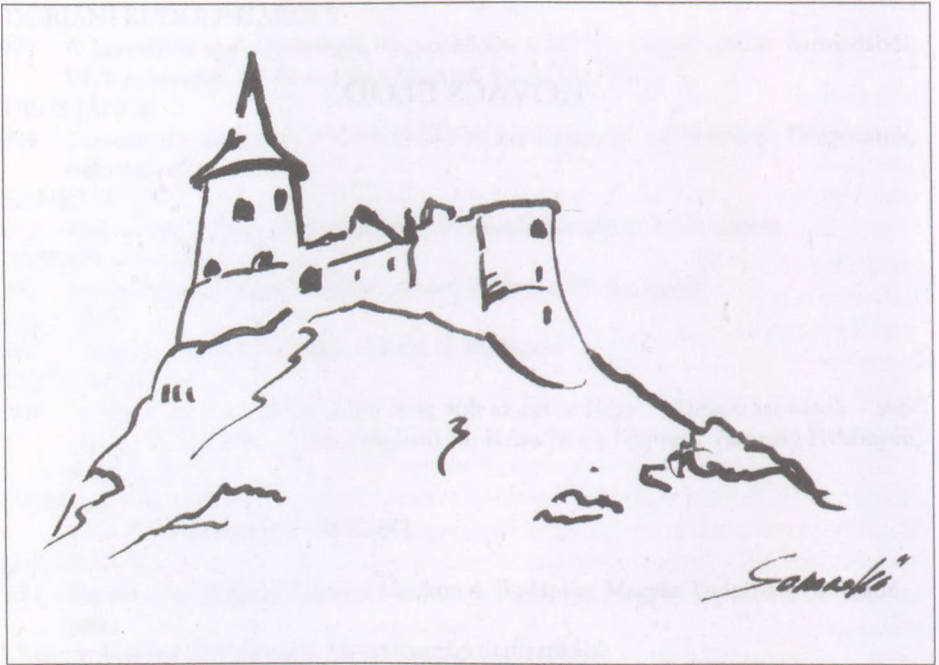
A Magyar Korona Országainak Magyarországi Statisztikája.

1897 Budapest, I. k.

Szellemi hagyományaink

KOVÁCS ELŐD

Somoskő

A Szívtelen Anya balladatípus eredete*

KOVÁCS ELŐD

Vargyas Lajos javaslata nyomán e balladák alaptörténetét leginkább a honfoglalás előtti magyar hagyományra szokás visszavezetni.¹ A magyarban pedig – feltehetően – ótörök eredetű volna.² Ezzel szemben, az általam talált bizonyítékok arra mutatnak, hogy leghamarabb a 14–15. század folyamán kerülhetett át az alaptörténet a magyar hagyományba, török nyelvű, tatárnak nevezett népesség hagyományából, hadifoglyok révén. Vargyas Lajos csak amellet tudott felhozni érveket, hogy milyen műveltségű lehetett az átadó kultúra. Az átvétel korára, helyére és a módjára vonatkozó bizonyítékokat, érveket nem tudta bemutatni. Az alábbiakban ismertetem a balladatípussal kapcsolatos korábbi véleményeket és a saját álláspontom alapját. Rekonstruálom a balladák kialakulását is.

A magyar balladatípus neve a tudományos irodalomban a Szívtelen Anya, de az egyik változat alapján Budai Ilona balladájaként is emlegetik.³ A történet a következő:

Egy asszony ellenség elől menekül. Tatárok üldözik. Menekülés közben magával viszi két kisgyermekét és a kincsesládáját. Egy idő után fennhangon gondolkodni kezd azon, hogy a kincseket vigye-e tovább, vagy a gyermekeit. Úgy dönt, hogy a kislányát hagyja ott az erdőben, s a kincseket megtartja. Később a kisfiát is magára hagyja. Egy réten azonban megpillant egy bivalytehenet, amelyik az egyik borját a szarva között viszi, a másik borját pedig maga után hívja. Az asszony ezt látván így kiált fel: „Az oktalan állat nem hagyja el borját, Istenem, Istenem, Én édes Istenem, Hát én lelkes lévén hogy hagyám [hagyhattam el] gyermekem!” Visszafelé indul, megtalálja a gyermekeit, hívja őket, de azok azt válaszolják, hogy ő nem anya, és nem mennek oda hozzá. Árván maradt. Egyes változatokban farkasok nevelik fel a gyermekeit.

* Az OTKA Posztdoktori Kutatási Támogatásának (Reg. szám D42229) köszönhetően készült el a cikk.

¹ Vö. Vargyas L. 1976. 70–72. Vargyas Lajos erre vonatkozó érveinek cáfolata nélkül kételkedni is szokás Vargyas állításában.

² Pl. Vargyas L. 1984. 119.

³ A ballada két változata a Balladaszövegek című fejezetben olvasható.

A magyar balladák nemzetközi rokonsága

A magyar balladának ahhoz a változatához, amelyben egy rabságban sínylődő anya egy erdei úton megy, magával viszi karonülő kislányát, majd egy sajátos formulával elbúcsúzik tőle és elhagyja, én találtam először közeli nemzetközi párhuzamot. A megfelelő történet egy moldáviai bolgár epikus énekben olvasható, amelyet 1968-ban jegyeztek le.⁴ Az énekmondó pedig 1916-ban született, Moldáviában. A moldáviai bolgár történet a következő:

Egy török férfi rab asszonyokat hajt az erdőben. Legelől megy a Tudorka nevű fiatalasszony. Meglát egy hatalmas fát. Fűből bölcsőt készít, felakasztja azt a fára, majd belefekteti a kisfiát. Ekkor elbúcsúzik a gyermekétől, a következőképpen:

Amikor szél fú, fiacskám, a bölcsőt az ringatja,
Amikor zápor hull, fiacskám, téged az fürdet meg,
Amikor szarvasünő halad át az úton, téged, fiacskám, az etet meg.
Nőj fel, fiacskám, nőj fel,
Településről településre járjál,
Utánam fiacskám kérdezősködj majd,
Szabadíts ki engem a török rabságból.

Egyértelmű a bolgár szöveg részletegyezése azzal a formulával, amely a magyar ballada változataiban található:

*Járnak szép madárkák, kik enned hordjanak,
Járnak meleg esők, kik megferesszenek,
Járnak gyenge szelek, kik elrengessenek.*⁵

Még ukrán és fehérorosz megfelelőket találtam ehhez a formulához, de azokat a bizonytalan egyezések között ismertetem. Natalia Sumada ukrán folklórkutató szerint a történet változatai elterjedtek a bolgár folklórban.⁶

A ballada elejéről, az „Egy anya egy erdei úton megy, s elhagyja karonülő gyermekét” motívumhoz 1897-ben Alexics György, 1935-ben pedig Ortutay Gyula egy-egy román párhuzamot sorolt.

Az Alexics György által javasolt párhuzam a következő román ballada-történetben található:⁷

⁴ Kaufman, N. 1982. 42/1281. A bolgár szöveget a kézirat lezárásakor juttatta el hozzám Leszja Musketik, a könyvbeli eredetijét még nem tekinthettem meg. Kérésre először a szláv összehasonlító folklórral foglalkozó Natalia Sumada mondta el nekem a történetet.

⁵ Ortutay Gy.–Krizsa I. 1976. 37.

⁶ Sumada, N. 1971. 17., az általa hivatkozott forrás: Dozon, A. *Chansons populaire bulgares inédits*, 1875. No. 37.

⁷ Alexics Gy. 1897. 364–366.

A brassói országúton, az erdőben egy fiatalasszony megy énekelve, s karján viszi kisgyermekét. A kicsi egyre sír. Kérdezi az anyját, hogy az miért énekel. Azt válaszolja az anyja, hogy azért van ilyen jó kedve, mert nincsen anyósa. Útközben a brassói számadó megfenyegeti az asszonyt, hogy ha nem hagyja el a gyermekét, akkor ő megöli a kicsit. Ekkor az asszony otthagyja a gyermeket. A sírás-rívást egy nőstény rigómadár hallja meg. Megragadja a kisfiút, elviszi a sűrűbe és fölneveli. Felnevekedvén pedig a fiú megkeresi az édesanyját, akire a hegyi rablók kocsmájában lel rá. Az asszony először koldusnak véli és el akarja kergetni. Amikor megtudja, hogy ő a fia, akkor szörnyethal örömeiben.

Az Ortutay Gyula által javasolt párhuzam A hegedűs című román balladátörténetben található:⁸

Korán reggel a hegyek között egy ösvényen egy fiatalasszony megy és magával viszi kisfiát. Az asszony énekel, a gyermek pedig állandóan sír. Azt mondja az anyjának, hogy a közeli rablóbandától fél. Azonban az anyja azt válaszolja, hogy a rablóbanda nem támadhatja meg őket, mert félnek a Szűzanya haragjától. Amikor azonban megjelenik a rablók vezére, akkor a fiatalasszony leteszi a gyermekét, s eltűnik az erdőben. Az elhagyottat tündérek találják meg, s felnevelik. Amikor már nagyobb lett, a tündér nevelőanyja egy diófa hegedűt ad neki, aranyhajból készített aranyhúrokkal. A hegedű nagy hatással van azokra, akik hallják. Útnak indul a fiatalember. Eljut a rablók telepére is, ahol a kocsmárosné megkéri, hogy énekeljen neki a gyermekkoráról. Miután meghallotta az asszony a dalt és a történetet, élettelenül a földre hull, mert ez az asszony volt a hegedűs édesanyja.

Vargyas Lajos a ballada elején található, „Ellenség támadása miatt a gyermeket erdőbe kiteszik” motívumhoz talált egy mongol folklór megfelelést.⁹ A mongol történet a következő:

Egy öreg házaspár gyermek nélkül él a tajgán, s mialatt az öreg kán vadászaton van, otthon hadüzenet várja arany levélben egy másik hóstól. Az öreg nem mer ellenállni; az időközben született fiát az erdőben elrejtí. Ezután elhajtják minden népével és jószágával együtt. Csak egy öreg pásztor házaspár marad vissza, azok nevelik a gyereket. Azonban farkasok jönnek hozzájuk, és követelik, hogy vagy a gyereket adják oda nekik, vagy egyetlen tehenüket. Az öregek a tehenet akarják, de a fiú meghallja a dolgot, és kéri, hadd mehessen a farkasok közé. El is megy, és megöli mindet. (Potanyin, 371. lap, No. 109. alapján Vargyas L. összegzése.)

Vargyas a magyar ballada farkas-motívumával is rokonítani próbálta ezt a mongol történetet, így ír erről a kérdésről: „[...]közös az, hogy az elhagyott gyermek farkasok közé kerül; [...] háború, ellenség elől menekülő szülők teszik ki gyermeküket az erdőbe.”¹⁰ Vargyas Lajos véleményével ellentétben én igen távolinak tartom a két szituációt, hiszen az egyikben a gyermek megöli a farkasokat, a másikban pedig felnevelik a farkasok a gyermeket. A mongol farkas-motívum inkább az alábbi görög

⁸ Moldován G. 1884. 118–124.

⁹ Vargyas L. 1960. 509–510.

¹⁰ Vargyas L. 1960. 510.

regény kvázi „farkastámadására” emlékeztet, de erről a témáról részletesebben az „Erdőben hagyott gyermeket farkasok nevelik föl” motívumnál írok.

A ballada elejéről az „Elhagyott gyermek és a kincs” motívumhoz Katona Imre egy római kori görög regényben talált nemzetközi párhuzamot.¹¹ Ez a regény Longosznak a Daphnisz és Khloé című műve, amelyik az időszámításunk 2. századának végén keletkezhetett.¹²

A regényben két görög úr hagyja el a gyermekét. Az egyikük, akit Megaklésznek hívtak, egy barlangba tette le a lányát, arany ékszerekkel és drága ruhával együtt. Azért hagyta el a lányát, mert elfogyott a pénze, s nem akarta szegénységben felnevelni őt. Azonban, amint kitétte gyermekét, csak úgy dőlt hozzá a pénz, több gyermeke azonban nem született. A kislányt elcinte egy birka táplálta, majd egy pásztor lett a nevelőszülője. A másik görög urat Dionüszophanésznek hívták. Ő azért hagyta ott egy erdőben, egy bokor alatt a kisfiát, mert már volt három másik gyermeke, s úgy gondolta, hogy annyi elég. A fiú mellé aranycsatos köntöst és elefántcsont markolatú tört is tett. A gyermeket kezdetben egy kecske táplálta, később egy pásztor vette gondjaiba. Dionüszophanész két másik gyermeke később meghalt. A két kitett gyermek a regény végén, immáron felnőttként, találkozik szüleivel, és visszatér hozzájuk. A változatos történet a házasságukkal fejeződik be. A nemzetközi összehasonlítás szempontjából érdekes lehet még a regénynek egy másik részlete is: egy Dórkon nevű tehénpásztor erőszakkal akarja meghódítani a lányt, és cselből farkasnak öltözik. A forrásnál elbűjlik, hogy rejtekből, meglepetésszerűen támadhasson a lányra. Azonban kutyák megtalálják és összeharapdálják, ezért sikertelenül jár.

A balladának ahhoz az epizódjához, amelyben az asszony meglátja a borjairól gondoskodó bivalytehenet, elsőként én találtam közeli nemzetközi párhuzamot, mégpedig a Kr. u. 6. század végéről származó, perzsa krónikában.¹³

A krónika szerint I. Ardasir¹⁴ perzsa király, a szászánida birodalom megalapítója, halálra ítéli a gyermekét váró feleségét. (Fontos tudni erről az ítéletről, hogy az nem csak „erkölcstelen” volt, hanem a korabeli perzsa jognak is ellentmondott.) Hét évvel később egy nap a király vadászni ment. Vadszamarat akart leteríteni. Először egy nőstény vadszamarat próbált lelőni, de egy hím vadszamar a nyíl elé állt, s feláldozta magát. Utána egy vadszamar csikót vett célba, de egy nőstény vadszamar a nyíl elé állt, és feláldozta magát. Amikor Ardasir ezt látta, elszomorodott, és megbánta azt, hogy a saját gyermekét megölte.

Talán mondani sem kell, hogy itt a nőstény és a hím állat példamutató magatartása rokon a magyar népballada bivalytehenének tétével. A nőstény vadszamar hasonlóképpen óvta a kicsinyét, mint a ballada nőstény állata. Azonban még ennél is meggyőzőbb érv a két történet rokonsága mellet az a formula-szerű ki-

¹¹ Katona I. [1979. 174.] lásd ²1998. 196.

¹² Longosz 1985.

¹³ Kovács E. 1996; 1997. 183–184; az eredeti perzsa szöveg in: Nyberg, H. S. 1964. 11. A perzsa krónikát magyarul lásd in: Kovács E. 2005. 9–27. A krónikáról magyarul lásd uo. 28–30, az újabb nemzetközi kutatásokra pedig vö. Csunakova, O. M. 1987.

¹⁴ Írásváltozatok: *Ardakhsír, Ardakhsér, Artakhsér.*

jelentés, amellyel az ismertetett történetek után Ardasir király megbánta a gyermekének megöletését. Így szólt Ardasir király: „Jaj az ember fiának, ha még a szólásképtelen, oktalan, néma négy lábú is a [másik iránti] kedvességben oly tökéletes, hogy asszonyáért, gyermekéért önmagát feláldozza!”¹⁵ A magyar asszony milyen szavakkal bánta meg tettét? „Az oktalan állat nem hagyja el borját, Istenem, Istenem, én édes Istenem, Hát én lelkes lévén hogy hagyám [hagyhattam el] gyermekem!” A két mondat nem csak a logikai szerkezetét tekintve egyezik meg. A két történet ugyanúgy folytatódik: a perzsa krónikában a megbánás során a perzsa király nagy jajjal sírva fakadt, s lovát visszafordította; a magyar asszony pedig „keservesen sírt” és (idézem) „visszafordult a nagy fenyes erdőn, az elhagyott úton”. Azt a kérdést azonban nyitva hagyom egyelőre, hogy miként kapcsolódhat egymáshoz a hatodik század végén leírt perzsa történet és a 19–20. századból ismert magyar ballada.

Rátérek ugyanennek az epizódnak a többi nemzetközi párhuzamára. Meg kell jegyezni azonban, hogy a most következő, részben általam, részben pedig mások által ide sorolt történetek igen kevésbé emlékeztetnek akár a balladára, akár a krónikarészletre.

Szintén én találtam egy másik hasonló motívumot egy orosz népdalban.¹⁶ Ezt a dalt az orenburgi kozákok között gyűjtötték, és 1905-ben publikálták először.

A történet úgy szól, hogy az erdőből és a hegyek közül kijön egy aranyszarvú, aranyoldalú, fehér nőstényszarvas a kicsinyeivel. Egy vadász le akarja löni. A nőstényszarvas azonban kegyelmet kér, mert a kicsinyei még nem tudják magukat táplálni. A vadász megkegyelmez neki.

A népdal szervesen illeszkedik más orosz népdalok közé. Én úgy látom, hogy ezeket a dalokat elsősorban olyan területekről gyűjtötték fel, ahol török ajkú népek is élnek.

Ugyanehhez a magyar motívumhoz Dános Erzsébet elsőként sorolt egy perzsa párhuzamot.¹⁷ Firdauszinak a Kr. u. 1000 körül írt Királyok könyve című eposzában van egy olyan történet, amelyben a kegyetlen szülő kiteszi a gyermekét, s ezzel szemben az „oktalan állat” szereti a kicsinyét.¹⁸ Még nem ellenőriztem, hogy az általam „oktalan állat”-nak fordított, 6. századi perzsa kifejezés megegyezik-e ezzel a 400 évvel későbbivel. Amennyiben igen, az azt bizonyítja, hogy e jelzős szerkezet makacsul tartotta magát a perzsában. A ballada eredetéről véleményem szerint nem mond semmit.

Az „Erdőben hagyott gyermeket farkasok nevelik föl” motívumhoz Vargyas Lajos talált egy párhuzamot, mongol forrásból.¹⁹ A történet a következő:

¹⁵ A további perzsa idézetek eredetijét is lásd in: Nyberg, H. S. 1964. 11; a magyar idézetek forrását pedig lásd alább, Balladaszövegek című fejezetben.

¹⁶ Szmírnov, Ju. I. 1988. 83.

¹⁷ Dános E. 1938. 111.

¹⁸ Vö. Firdauszi *1975. 45–55.

¹⁹ A történet első része megtalálható egy magyar népmesében is (vö. Vargyas L. 1960. 509), azonban annak semmi köze a magyar balladához, legalábbis semmilyen jel nem mutat egy ilyen kapcsolatra.

A kán lánya gyereket vár. A hős tart a születendő gyermektől, hogy majd életére tör, ezért lányát börtönbe veti, hogy szülés után a gyereket elpusztíthassa. Az asszony ikreket szül, sikerül a gyermekeiktől kilopatnia a börtönből, és kivetetni az erdőbe. Ott az ikreket hét farkas veszi gondjaiba és felneveli. Nagypajuk később tudomást szerez erről, katonaságot küld ki az erdőbe a gyermekekért, de a farkasok éjjel megeszik a harcosok lovait, s azoknak dolguk végezetlen kell vizsztatérniük. (Potanyin, 279. lap, No. 59. alapján Vargyas L. összegzése.)

A „Farkasnevelte gyermek” motívum azonban nem csak a mongoloknál található meg, hanem az ótörök eredetmítoszban is farkas neveli fel a magára maradt gyermeket. Később férj-feleség lesznek. Ez egy jól ismert történet. Zarathustrát, vagy másként Zoroaszt, az iráni eredetű zoroasztriánus vallás alapítóját gyermekkorában szintén nőstényfarkas vette védelmébe a maga odújában.²⁰ Ez a perzsa vallási hagyományból ránk maradt történet azért igazán különös, mert a zoroasztriánus vallás szerint a farkas a Gonosz teremtménye, s elsők között fog kipusztulni a világvégén. E vallásban a „jó” és a „rossz” teremtmények, sajátos tevékenységükkel együtt, elég határozottan különböznek egymástól – kivéve az ember esetét.

Természetesen semmilyen alap nincs annak a feltételezésére, hogy ez egy „vándormotívum” volna. A motívumnak sem a kronológiája, sem az elterjedése nem tesz lehetővé egy ilyen feltevést. Azonban a farkas mint „tekintélyes” ragadozó, igen alkalmas arra, hogy egy nemzetség valamilyen rokonságot keressen vele. Függetlenül attól, hogy a többi nemzetség hasonlóképpen cselekszik-e, vagy sem.

Vargyas Lajosnak az a meglátása kétségtől értékes és elfogadható, hogy e motívum egy magyar népballadában szerfölött szokatlan jelenség, természetellenes.

Ahhoz a motívumhoz, amelyben a kegyetlen anyát elutasítják a gyermekei, az 1926-ban megjelent, *Ungarische Balladen* című monográfiájában Robert Gragger közölt párhuzamot. A skót balladák közül a 20. sorszámú Child-énekben találta meg azt (187. o; ide vonta még W. Scott Lady Anne című balladáját is). A skót ballada története a következő:²¹

Egy asszony kimegy az erdőbe. Nekiveti hátát egy tölgynek vagy csipkebokornak és ikreket szül. Szalagjával megkötözi őket, késsel megöli, s a fa tövében elássa egy kő alá. Azután lánysága látszatával akar visszatérni otthonába, de vagy eközben, vagy évek múlva lát két kisgyermeket, megszólítja őket, hogy „Ha enyémeek lennétek, bársonyba öltöztetnélek”, mire azok szemébe vágják, hogy ők a megölt gyermekei, és a poklot ígérik büntetésül. (Vargyas Lajos összegzése.)

Vargyas Lajos azonban rámutatott, hogy a skót ballada nem ennek a magyar balladának a rokona, hanem a Magzatgyilkos Lány elnevezésű magyar balladának pontos megfelelője. Cáfolta a skót ballada és a magyar Szívtelen Anya közti kapcsolatot lehetőségét.

Találtam még néhány olyan nemzetközi párhuzamot, amelyik egyelőre távolinak látszik, de nincsenek idevonva közelebbiek. Az alábbiakban ezeket ismertetem.

²⁰ Hinnels, J. R. 1992. 94; vö. Kovács E. 2005a.

²¹ Vargyas L. 1976. 268–269.

Az első részlet az anyának azokat a búcsúszavait idézi, amelyeket a gyermeke elhagyásakor mond. Egy moldáviai bolgár változat áll a magyar megoldáshoz a legközelebb, amelyről részletesebben fentebb szoltam.

A második részlet hősei ugyanazok a fehérorosz, az ukrainai és litvániai orosz, valamint a magyar hagyományban (a magára hagyott gyermek és három vagy négy farkas). A magyarban először arról beszélnek a farkasok, hogy három részre szakítják a gyermeket, de végül is felnevelik. A fehéroroszban és az oroszban pontosan fordítva: először arról beszélnek, hogy dajkálták, vagy dajkálni szeretnék a gyermeket, de azt követően háromba szakítják.

BÚCSÚSZAVAK:

Magyar ballada részlete 1.:

Járnak jó asszonyok, kik megszojtassanak,

Járnak gyenge essők, kik megfűrösszenek,

*Járnak gyenge szelek, kik elaltassanak.*²²

Magyar ballada részlete 2.:

Járnak szép madárkák, kik enned hordjanak,

Járnak meleg esők, kik megferesszenek,

*Járnak gyenge szelek, kik elrengessenek.*²³

Ukrán megfelelő, balladás dalból 1.:

Egy anya alig várja, hogy gyermeke elaludjon. Amikor elalszik, az anya felakasztja a bölcsőt egy hársfára, s egy egész hétre elmegy dolgozni.

Szél fog fújdogálni – a gyereket elringatja,

*Madárkák repülnek hozzá – a gyereket megetetik.*²⁴

Fehérorosz megfelelő, balladás dalból 2.:

Egy anya kérdezi a fiát, hogy ki fogja őt ringatni. „Heves szél fújdogál majd, amely engem ringat.” Az anya kérdezi a fiát, hogy ki fogja őt megetetni. „Méh repül majd ide, s hoz nekem mézet.” Az anya kérdezi a fiát, hogy ki fogja őt megitatni. „Enyhe eső jó majd, s ő itat meg engem.”²⁵

Ukrán megfelelő, balladás dalból 3.:

Egy anya be akar szerezni a gyermekének egy bölcsőt, s felakasztani azt egy tölgyre:

²² Vargyas L. 1976. 69.

²³ Lásd 5. jegyzet.

²⁴ *Materi ne terpitsja, ctoby rebenok zasnul. Kogda on zasnet, mat' ujdet na rabotu na celuju nedelju, a do svoego vozvrusćenija povest' isul'ku na lipu: budet veterok povevat' – ditja ukačivat'; ptaški priletjat – ditja pokormjat.* In: Szmirnov, Ju. I. 1988. 18.

²⁵ Szmirnov, Ju. I. 1988. 18.

*A nap felkel – a gyereket melegíti,
A levél lehull – őt betakarja,
A madarak iderepülnek és énekükkel őt elaltatják.*²⁶

FARKASOK EGYEZKEDÉSE:

Magyar ballada részlete 1.:

Hogy körülbevette [az elhagyott gyermekeket]

Három fene farkas.

Aszongya a legnagyobb:

– Szakasszük hárombal –

Aszongya a középső:

– Bizony nem bánom én.

Aszongya a legkisebb:

– Bizony ne szakasszük!

Ha miük es vigyük el

A mi ballangunkba,

Miük es neveljük fel

*Gyenge bárányhússal.*²⁷

Fehérorosz, ukrainai és litvániai orosz megfelelő, balladás dalból 1.:

Az egyik farkas szól: „Én elringattam”.

A másik [így] szól: „Én szórakoztattam”.

A harmadik beszél: „Én [?]pólyáltam”.

Amelyik szórakoztatta, az a kezecskéjét törte le; amelyik elringatta, az a lábacskáját tépte le; amelyik [?]pólyálta, az „egészen ellopta”.²⁸

Fehérorosz és [?]orosz megfelelő, balladás dalból 2.:

Három menyecske aratott a mezőn, összevesztek, a gyermekről megfeledkeztek.

Négy farkas ment oda hozzá.

Az első farkas beszél: „Ringatnám őt, de félek, nehogy kilökjem – a lábam hosszú”.

A második: „Szórakoztatnám őt, de félek, nehogy megijesszem – a szemem fényes”.

A harmadik: „Csókolnám őt, de félek, nehogy megharapjam – a fogaim hosszúak”.

A negyedik farkas pedig [így] beszél: „Gyerünk, testvérek, osztozzunk: kinek a kezecske, kinek a lábacska, nekem pedig, a nagy farkasnak, az egész törzse.”²⁹

²⁶ Ua.

²⁷ Ortutay Gy.–Kriza I. 1976. 38–39.

²⁸ *Odin volk govorit: „Ja ukačival”. Drugoj volk govorit: „Ja zabavjal”. Tretij govorit: „Ja spovival”. Kto zabavjal, tot ručku slomal; kto ukačival, tot nožku otoral; kto spovival, tot „sovsem” ukral.* In: Szmírnov, Ju. I. 1988. 16.

²⁹ Szmírnov, Ju. I. 1988. 16.

Következtetések

A Vargyas Lajos által felhozott két mongol motívum-párhuzam alapján nehéz messzemenő következtetéseket levonni. Az azonban tény, hogy a „Farkas nevelte elhagyott gyermek” motívum rendkívül különös egy magyar népballadában. Az általam ismert nemzetközi egyezések közül mégis csak a mongollal lehet a magyar közvetett – és hangsúlyozom, hogy közvetett – kapcsolatba hozni. Az ótörök eredetmítosz „Farkas nevelte, magára maradt gyermek” motívumát tartalmi, időrendi, földrajzi és történeti okok miatt nem lehet idesorolni. A perzsa vallási iratok „farkas-motívumára” semmilyen magyarázat sincs. Közvetlen magyar–mongol kölcsönhatással gyakorlatilag csakis a 13. századdal, a tatárjárással kezdődően lehet számolni, de akkor is inkább *képcsak török nyelvű népesség közvetítésével juthattak mongol elemek a magyar népköltészetbe*. Ezt a kronológiát véletlenül jól támasztják alá egyes magyar balladaváltozatok, amelyekben *tatárok elől menekül gyermekeivel az asszony*. Történeti tény, hogy ezerszám *kerültek magyarok* a 13. században *török ajkú tatárok fogságába*, többet közülük kiszabadítottak, s némelyek nyilván vissza is tértek a tatároktól. A magyarok fogságába esett tatárok pedig egész falvakat alkothattak Magyarországon.³⁰ A magyar mű *nemzetközi részletegyezéseinek elterjedése*: Moldávia, Ukrajna, Fehéroroszország, Oroszország legnyugatibb része, Irán; esetleg északnyugat Mongólia, valamint Orenburg mint orosz kozákok szállásterülete. Ez az elterjedés szintén *török-tatár népesség*, s azon belül Nogáj kán hordáinak *szerepére mutat*. A ballada „Bivalytehén” epizódjának közeli megfelelője legkorábban a perzsa krónikából ismert. *A perzsa hagyományból azonban könnyen átkerülhetett a tatárba* is a 13–15. században, hiszen a tatárok a 13. század közepén elfoglalták Iránt.

Nogáj kán 13. századi hadjáratainak útvonala szinte megegyezik a magyar ballada nemzetközi részletegyezéseinek elterjedésével. Északkelet Magyarország, Erdély, és számos lengyel város szenvedte el Nogáj hordáinak támadását. Lengyel földön Krakkoig jutott el. Tatár seregekben „orosz” katonák is harcoltak, ami itt annyit jelent, hogy valamelyik keleti szláv csoporthoz tartoztak. Nogáj részt vett Irán meghódításában, feleségül vette a bizánci császár (VIII. Mihály) lányát, számos hadjáratot vezetett bolgár földön. Vásáry István szerint az „1280–1290-es évek bolgár történetét Nogáj tatárjainak szerepe nélkül nem is értenénk”.³¹ Hordái nagyrészt képcsak török ajkú népességből álltak. Szállásterületük az Al-Dunától a Donig húzódott. A 15. században áttelepültek Ázsiába.³²

A magyar Szívtelen Anya balladák „Bivalytehén” epizódja és a Szilágyi és Hajmási hagyomány „Kincsekkel menekülő, rabszabadító nő” motívuma egyaránt megtalálható a perzsa krónikában, és szinte egy történetet alkot abban.³³ Ez

³⁰ Vö. Tardy L. 1980. Különösen 19–22. Vásáry I. 1986. 101–110.

³¹ Vásáry I. 1986. 106.

³² Vásáry I. 1986. 106–109.

³³ A Szilágyi és Hajmási perzsa egyeztetését lásd in: Kovács E. 1997. 183–184, valamint 2005. 31–34, 53, 69.

a körülmény erős kísértést jelent arra, hogy a két magyar balladatípust egyetlen, a perzsához hasonló műre akarjuk visszavezetni. Egy ilyen feltevést azonban ma kevésbé lehet bizonyítani, mint az ellenkezőjét.

A tudományos igazsághoz hozzátartozik még, hogy a „Kincs” és az „Állatok által táplált elhagyott gyermek” motívumok a 2. század végi görög regényben jelennek meg egymással szoros kapcsolatban. Azonban a kincznek abban egészen más a szerepe, mint a magyar balladában. Jelenleg nincs semmilyen bizonyíték arra, hogy a másik, farkas-motívumos görög epizód bármilyen genetikus összefüggésben lehetne a mongol, ótörök és perzsa párhuzamaival. A görög történetnek a magyarhoz való kapcsolása egyelőre kevésbé indokolt.

A moldáviai bolgár epikus ének minden jel szerint később alakult ki, mint a magyar ballada. A magyar balladához nemrégiben, szintén általam talált többi bolgár párhuzam kérdését nyitva kell hagynom most.

A ballada kialakulása

Az eddigi elméletet, amely szerint a ballada alaptörténete Kr. u. 895 előtt már létezett a magyar hagyományban, el kell vetni. A változatok tartalmát és a részletegyezések történelmi–földrajzi elterjedését figyelembe véve nem maradt olyan érv, amely ezt az elméletet támogatná. Leginkább valószínű, hogy a 13–15. század folyamán, török–tatár hagyományból került át a történet a magyarba (Nogáj kán tatár hordáitól), kivéve három motívumot. Az első az a belső konfliktus, hogy a kincsek miatt hagyja el az anya a gyermekeit. A második az a párbeszéd, amelyben a gyermekek, mintegy büntetésként, megtagadják a bűnét megbánó anyjukat. A harmadik pedig, egyes változatokban, a gyermekek halála, ami itt szintén büntetés.³⁴ Ezek magyar megoldások, bár a jellegzetes párbeszédnek sok nemzetközi párhuzama van (például a 20. sorszámú – skót – Child-ének). A korábban a magyar balladához sorolt román művek közül különösen A hegedűs elnevezésű szép, azonban egyiknek sincs genetikus kapcsolata a magyar alkotással. A magyar ballada legközelebbi részletegyezése, amely egyben a legkorábbi is, a perzsa *Kárnánuag-i Ardaxšēr-i Pābagān* című krónikában található meg (6. század).

A magyar népköltészetbe a török–tatár hagyományból átkerült alaptörténet a következő lehetett:

Egy asszony ellenség elől menekül. Menekülés közben az erdőben elrejtí gyermekét. Később lát egy állatot, amely gondosan ügyel arra, nehogy a kicsinye elvesszen. Ekkor visszafordul az asszony a saját gyermekéért, de időközben azt már farkasok vették gondjukba.

A gyermek és a kincs közötti választás erkölcsi konfliktusa, valamint – némely változatokban – a gyermekek halála, illetve az a fordulat, hogy elutasítják a szívtelen anyjukat, később járultak hozzá a már meghonosodott történethez. Az első motívum hozta létre a műben a balladai konfliktust, vagyis megjelenése egy-

³⁴ A bűn és bűnhődés megvalósulására ebben a balladában vö. Kríza I. 2002.

idejű kell hogy legyen a történet ballada-változatának kialakulásával, műfajváltásával. Az utóbbi két motívum mint büntetés jelenik meg a műben, az anya rossz választásáért, döntéséért, s szintén szerepet játszott a balladaváltozat létrejöttében. Közülük a „Gyermek elutasítja a szívtelen anyát” motívum leginkább a 20. sorszámú (skót) Child-ének egyik epizódjára emlékeztet, azonban eddig nem sikerült köztük rokonságot bizonyítani.

Balladaszövegek

Budai Ilona³⁵

Budai Ilona ablakba könyökle,
Hája, hogy ellenség rabol a környékbe.
Csak eszibe juta kéncsös küs ládája,
S kéncsös küs ládáját hónya alá fogja,
Hajadon küs lányát jobb kezén vezette,
Futkosó küs fiát bal kezére vötte.

Mönyön, mönyön, mönyön sűrű fenyves erdőn,
Egy föl hagyott úton, sütét röngetegön.
Hát min'ha hallaná lovak dobogását,
S csak hamar letörszi hajadon küs lányát.
Hajadon küs lánya ilyenképpen síra:
Anyám, édesanyám, ne hagyj el az útba,
Essék meg a szüved, ne hagyj itt ingömot!
Bizon itt hagylak én leányom tégödöt,
Mert leán helyibe leánt ad az Isten,
De pénzöm helyibe ingyen nem ad Isten.

Mönyön, tovább mönyön sűrű fenyves erdőn,
A föl hagyott úton, sütét röngetegön.
Hát mintha hallaná lovak dobogását,
S csak hamar letörszi futkosó küs fiát.
Futkosó küs fia ilyenképpen síra:
Anyám, édesanyám, ne hagyj el az útba,
Essék meg a szüved, ne hagyj itt ingömot!
Bizony itt hagylak én, édes fiam tégöd,
Mert fiu helyibe fiut ad az Isten,
De pénzöm helyibe ingyen nem ad Isten.

³⁵ In: Magyar népköltési... 1911: 426–428.

Mönyön tovább, mönyön sűrű fenyves erdőn.
 Az elhagyott úton, sütét röngetegön,
 Míg éjuta végre egy szép tágas rétre,
 Hát egy bivaltehen azon jődögel le,
 Az idei bornyát szarva között hozta,
 A tavalyi bornyát maga után rítta.
 Ezt hogy megpillantá Budai Ilona,
 A fődre borula, keservesön síra,
 Keservesön síra, kárhoztatá magát:
 Az oktalan állat nem hagyja el bornyát.
 Istenem, Istenem, én édös Istenem,
 Hát én lelkös lévén, hogy hagyám gyermekem?
 Aval visszafordult a nagy fenyves erdőn,
 Az elhagyott úton, sütét röngetegön.
 Csakhamar elérte s odanyújtá ujját,
 S híni kezdé szépön az ő kicsi fiát.
 Bizon nem mönyök én, mett nem vótál anya,
 Ha a löttél vóna, itt nem hattál vóna.

Mönyön, tovább mönyön a nagy fenyves erdőn,
 A fölhagyott úton, sütét röngetegön.
 Csakhamar elérte s odanyújtá ujját,
 S híni kezdé szépön hajadon kús lányát.
 Bizon nem mönyök én, mett nem vótál anya,
 Ha a löttél vóna, itt nem hattál vóna.

Hogy ezt így hallotta, ilyenképpen síra:
 Immán olyan vagyok, mind út mellett a fa,
 Aki ott émönyön, ágaimot rontsa,
 Ágaimot rontsa, s a sárba tapossa.

(Udvarhelyszék)

Szegény árva asszony³⁶

Szegény árva asszony
 Hogy megszabaduljon
 Keserü fogságtól,
 Tatár rabságtól,
 Jobb karjára vette
 Siró fijucskáját,
 Bal karjára vette
 Siró lányecskáját.

³⁶ In: Domokos P. P.–Rajeczky B. 1956. 84–86.

Istenem, Istenem,
 Szerelmes Istenem!
 Fohászkodni kezdé,
 Mellyiket³⁷ tegyem le?
 Talán csak leteszem
 Siró lányecskámot;
 Magamval elviszem
 Kedves fíjucskámot.

Ő es csak letev é
 Siró lányecskáját.
 Ül le ide, ül le,
 Siró galambecsám,
 Hogy menjek el én es
 Rózsavirág-szedni
 Ki rózsamezőbe,
 Rózsabokrok közzé.³⁸

Sirva elindula
 Ki rózsamezőbe,
 Egybetalálkozék
 Egy barom ünővel,
 Ez ideji borját
 Szájába felvette,
 De tavalyi borját
 Után eresztette.

Istenem, Istenem,
 Szerelmes Istenem!
 Ez egy barom ünő,
 Én egy lelkes állat,
 Mégsem hagyá el ő
 Még egyik³⁹ borját sem.
 Én sem hagyom itt el
 Egyik gyermekem sem.

Mire visszatére,
 Körmibe es vette
 Három fene farkas.
 Van asszony mit sirass!

³⁷ Az eredetiben ebben a formában található a szó.

³⁸ Sic!

³⁹ Sic!

Legnagyobb azt mondja:
 Szakasszuk háromba.
 Középső azt mondja:
 Mi hasznunk van abba?
 Legküssebb azt mondja:
 Ne tépjük háromba,
 Jobb lesz, vigyük szegényt
 Apánk barlangjába,
 Nevejük fel ott őt
 Gyenge bárányhusval,
 Ne töltsük be mezőt
 Ártatlan sirásval!

Ők hárman elvívék,
 Ők es felnevelék
 Gyenge bárányhusval,
 Farkas ordításval.
 Kéredzeni kezdék
 Hogy esze megnyilék:
 Apám, édesapám,
 Édes farkas apám!
 Eresszen el ingem
 Erdőbe jácodni,
 Mezőkbe nyargalni,
 Virágokat szedni.

Ne menj el, ne menj el,
 Te siró lányecskám,
 Elfoghatnak téged
 Vadak kergetői.
 Nem lén mit csináljon,
 El kelle eressze,
 Kedves szép lyánkának
 Szovát nem szeghetette.

Őt es csak meglátá
 Szülő édesanyja;
 Itt vagy-e angyalkám,
 Te siró lányecskám?
 Jere hezzám immár,
 Te siró lányecskám.
 Nézd be szépen megnőtt
 Kedves szép fíjucskám!

Hallgass asszony, hallgass,
 Nem vagy nekem anyám,
 Anyám lettél lenne,
 El nem hagytál lennel!
 (Klészse Moldvában)

Irodalom

ALEXICS GYÖRGY

1897 Vadrózsapör. (Befejező közlemény.) In: Ethnographia, 8. 362–377. [Különösen 364–366.]
 CSUNAKOVA, O. M.

1987 Knyiga gyejanyij Ardasira szina Pabaga. Moszkva

DÁNOS ERZSÉBET

1938 A magyar népballada. Budapest. [Budai Ilona: 110–111.]

DOMOKOS PÁL PÉTER–RAJECZKY BENJAMIN

1956 Csángó népzene. I. köt. Budapest. „Szegény árva asszony”: 84–86.

1961 Csángó népzene. II. köt. Budapest. „Szívtelen anya” típusú balladák: 185–188.

FIRDAUSZI, ABULKÁSZIM MANSZÚR

1975 Királyok könyve. Ford. Devecseri Gábor. *Budapest

GHIRSHMAN, ROMAN

1985 Az ókori Irán. Médek, perzsák, párthusok. 262–266. Budapest

GRAGGER, ROBERT

1926 Ungarische Balladen. Berlin–Leipzig. [Budai Ilona: 186–187.]

HARMATTA JÁNOS

1993 A magyar őstörténet középiráni forrásai. In: Magyar Nyelv, 89. 336.

HINNELS, JOHN R.

1992 Perzsa mitológia. Ford. Péri Benedek. Budapest

JANY JÁNOS

2001 Judicial contradictions in Ardakhšēr's succession. In: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 54. 203–209.

KATONA IMRE

1998 Ballada. In: A magyar folklór. Szerk. Voigt Vilmos. ²Budapest. 195–196, 198, 201–202. [Első kiad. 1979.]

KAUFMAN, N.

1982 Narodni pesni na balgarskite ot Ukrainka i Moldavska SSR. T. 2. Sofija

KOVÁCS ELŐD

1996 A magyar folklór iráni kapcsolataihoz. In: Jászkunság, 42. évf. 3–4. szám. 157–159.

1997 Egy középperzsa krónika és a klasszikus magyar népballadák. In: Szabó László–Keményfi Róbert (szerk.): Varia ethnographica et folcloristica. Ujváry Zoltán 65. születésnapjára. 181–185. Debrecen

2005 Ardakhšēr perzsa nagykirály. A perzsa krónika és a magyar népballadák. Debrecen

2005a A zoroasztriánizmus. In: Credo. Evangélikus Műhely. In print.

KRÍZA ILDIKÓ

2002 Sin and punishment. In: Acta Ethnographica, 47. 87–98.

LONGOSZ

1985 Daphnisz és Khloé. Ford. Détszy MIHÁLY. Budapest

MACKENZIE, D. N.

1971 A concise Pahlavi dictionary. London–New York–Toronto

MAGYAR NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY

1911 XI. köt. Vadrózsák. Szerk. Kríza János. Budapest. „Budai Ilona”: 426–428.

MOLDOVÁN GERGELY

1884 Koszorú a román népköltészet virágaiból. Kolozsvár

NYBERG, H. S.

1964 A manual of Pahlavi. Band I. Wiesbaden. „Kárnámak-i Artaxšēr-i Pāpakān”: 1–17.

ORTUTAY GYULA

1935 Székely népballadák. Budapest. [Budai Ilona: 284.]

ORTUTAY GYULA–KRÍZA ILDIKÓ

1976 Magyar népballadák. ²Budapest, 32–41, 71–72, 606, 608–609.

POTANYIN, Sz. N.

1883 Očerki Severo-zapadnoj Mongolii. Sankt-peterburg

SUMADA, NATALIA

1971 Vidobražennja vizvol'nogo ruhu v bolgars'kij epičnij pisennosti. In: Vizvol'nij ruh slov"jan u narodnij pisennij tvorčosti (XVII–XIX. st.). Kĭiv. [A Budai Ilonához: 17.]

SZABÓ ÁRPÁD

1948 Óperzsa novellák. [Antológia.] Budapest

SZMIRNOV, Ju. I.

1988 Vostočno-slavjanskije ballady i blizkie im formy. Moskva

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

1979 Kárnámak-i Artakhsēr-i Pāpakān. In: Világirodalmi Lexikon. VI. köt. Budapest

TARDY LAJOS

1980 A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században. Budapest

TAVADIA, J. C.

1956 Die mittelpersische Sprache und Literatur der Zarathustrier. Leipzig, 135, 137–138.

UJVÁRY ZOLTÁN

1994 Kapcsolatok és párhuzamok. 53. Debrecen

VARGYAS LAJOS

1960 Kutatások a népballada középkori történetében. Ethnographia, 4. 479–523. [„A szívtelen anya”: 508–510.]

1976 A magyar népballada és Európa. II. köt. Budapest. „A szívtelen anya”: 66–72.

1984 Keleti hagyomány–nyugati kultúra. Budapest. [Különösen: 119, 144.]

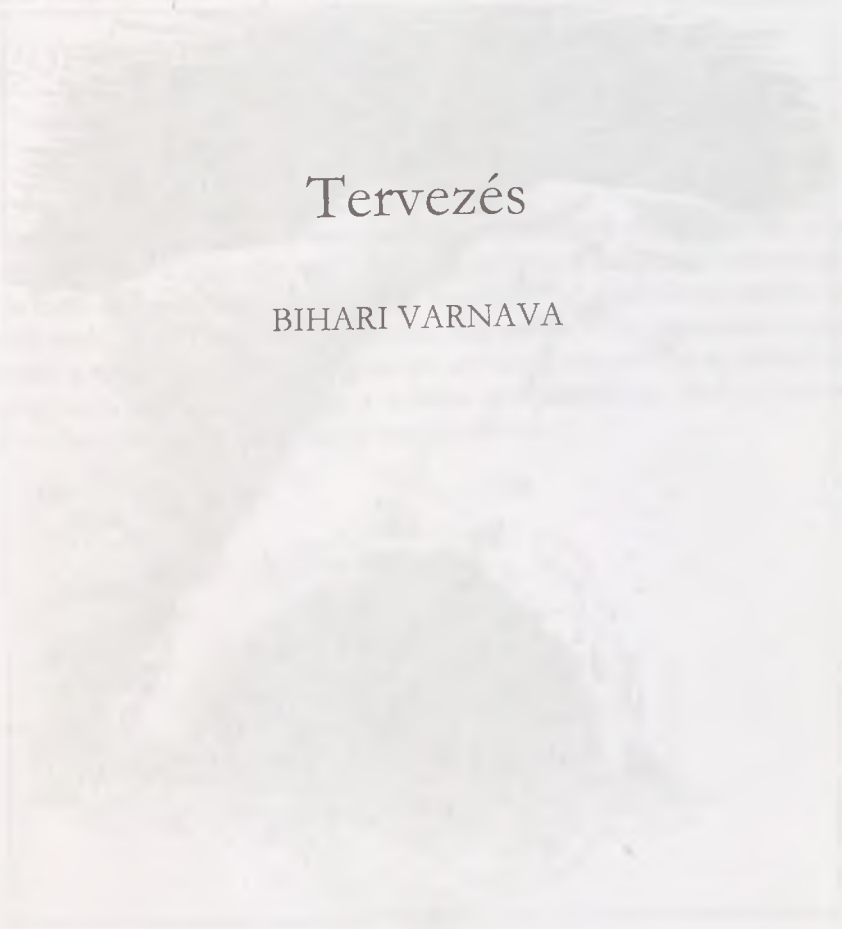
VÁSÁRY ISTVÁN

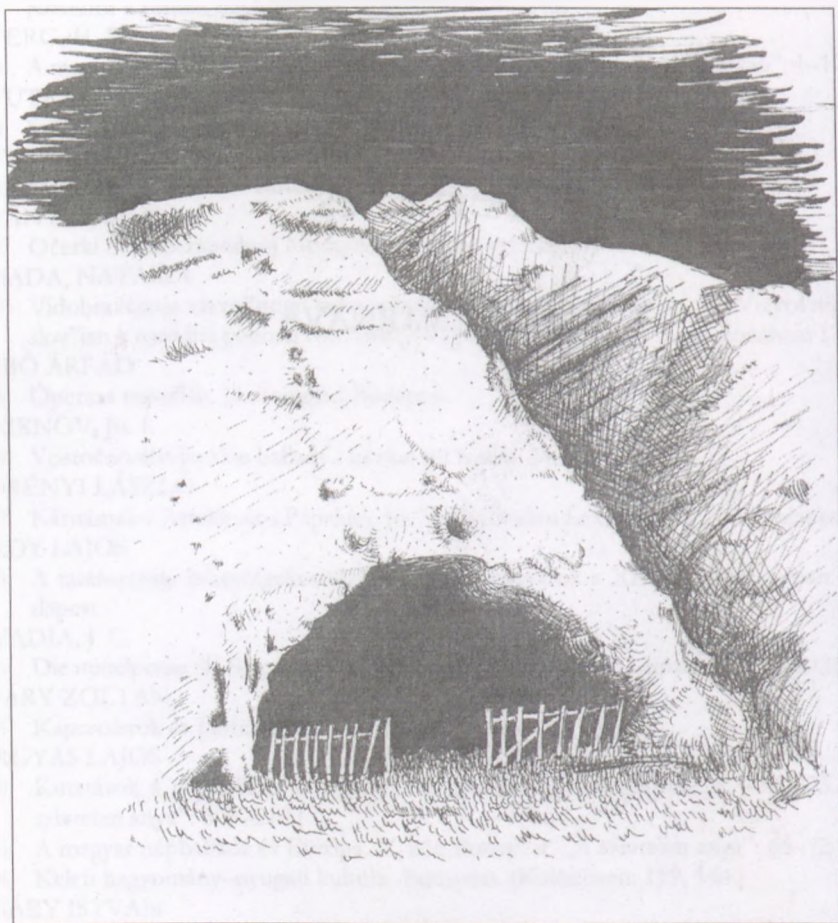
1986 Az Arany Horda. Budapest. [Különösen: 101–110.]

Társaság a népi hitoktatás

Tervezés

BIHARI VARNAVA

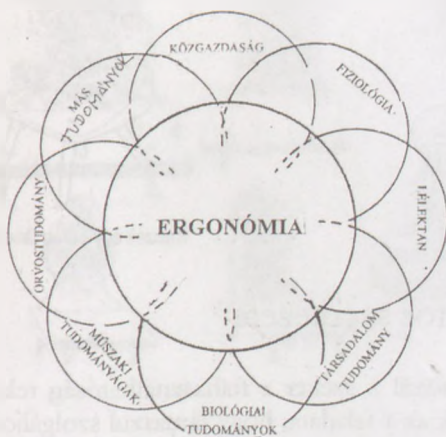

Sziklakápolna

Tézisek a népi bútorok ergonómiai vizsgálatához

BIHARI VARNAVA

Az ergonómia, egyrészt a tudományos területek egyik metszéspontja, amelyben illeszkednek a műszaki, gazdasági, egészségügyi, társadalomtudományi és más kortárs tudományok, másrészt mint (organon) az eredményes emberi tevékenység eszköze van jelen a tudományos folyamatban. Az ergonómia azonban nem csak a tudományok területén, hanem egyetemesen szervezi az emberi tevékenységeket a munka és pihenés, a kultúra egész világában, ahol az ember és tárgy viszonya, ezek egymásra hatása megfigyelhető.

Az ergonómia a tudományok metszéspontjában

Ennek az aránylag fiatal tudományágaknak a létjogosultságát az is igazolhatja a néprajztudomány területén belül, hogy a modern társadalomban elvégzendő, a termelőmunka megszervezésekor vezérelvként követett hasznosság, befektetés és megtérülés alapfeltételei már az archaikus társadalmi munkatervezésben és kivitelezésben is nyomon követhető. Vagyis minél kevesebb befektetéssel minél nagyobb hasznot létrehozni. A „hasznosság” elérése mellett az ergonómia segít meghatározni azokat az arányokat, melyek a követelmények és az adott lehetőség-

gek közt rejlenek, ugyanakkor követi és segíti is a kulturális adottságok fejlődését és rávilágít a teljesítőképesség hatáira is.

1. Termelőeszközök és használati tárgyak ergonómiája

A termék születésekor, tervezésekor hatással bírnak az ergonómiai feltételek, mert egy rész legyártott sorozatának kijavítása már új tervezési folyamatot igényel, természetesen további anyagi áldozathozattal. A termelőeszközök, használati tárgyak „ergonomizálásának” célja tehát ésszerű szabványok beépítése a tervezési folyamatba.

A paraszti lakáskultúrában a bútorok ácsmunkával, bárdolással, faragással, házilag készültek, később szakosodott háziiparosok gyártották. Ezek közül legfontosabbak az ülő, fekvő, tálaló és tároló bútorok; a legrégebbi paraszti bútorok a láda (szökröny), a kisszék, az asztalszék, a pad, a bölcső és a kanalas tálás. Az ülőalkalmatosságok közül a legrégebbiek egyike az ülőtőke, ami egy henger alakú faragatlan fatuskó. Ebből alakult ki az idők során az egyszerű szék, a gyalogszék és különféle fajtái, például az asztal-szék. Az asztal-szék nagyobb méretű, speciális vastag lapú változatait disznóöléskor húsvágásra használták.

Gyalogszékek (általános)

Kisszék egy darab fából faragott ülőlappal és támlával

2. A paraszti bútor szerkezete

A paraszti bútorok közül a széket a felhasználhatóság tekintetében vizsgálom. Szerkezetileg a hátnak az a feladata, hogy támaszul szolgáljon az ülésnél, tehát jó szélesnek és laposnak kell lennie a vállmagasságában, és erősen be kell ékelni a szék ülőkéjébe, hogy meg ne kotyogósodjék. A szék háta általában egy darab deszkából készül. A székhát néha hegedű alakra van vágva, a profil két domború vonala közé iktatott homorú bemetszésekkel, megtartva a négyszög vagy téglalap alapformáját is. Vannak barokkosan aszimmetrikus formák is, ahol félkör vagy több közzész képezi a székhát felső részét. Fontos részlete a székhátnak az a kiemelés, ahová a kéz négy uja befér, a szék emelése vagy mozgatása végett. Nem állíthatjuk, hogy ezek a székhátak tipikusan magyarok, hiszen fellelhetők a német, francia, svájci gyűjteményekben is.

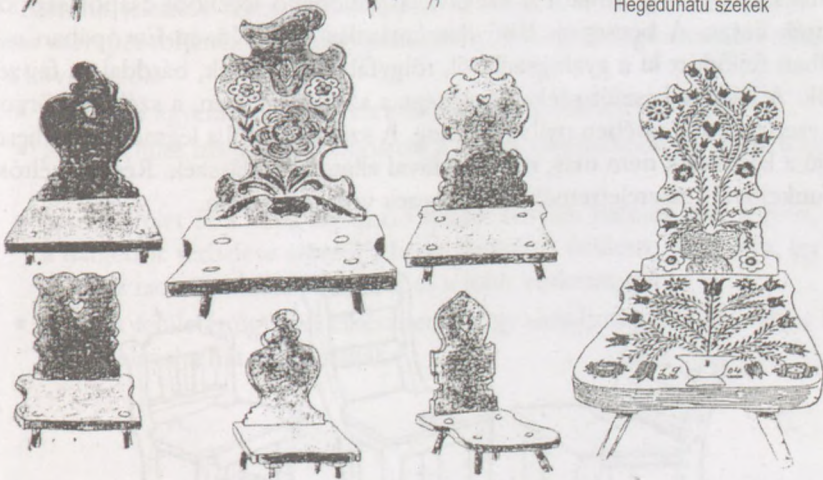
Hegedűhátú székek és szerkezetük (általános)

Támlásszék

Hegedűhátú székek

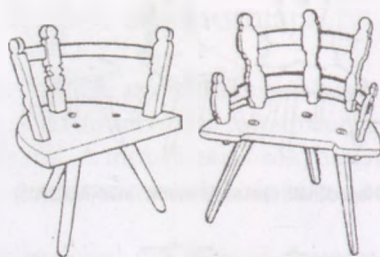

A szék ülőkéje kevésbé alkalmas a változatos alakításra. Nem is díszítik, sarkait lementszik vagy elgömbölyítik. A parasztbútorok érdeme, hogy szépségük szerkezetükben rejlik, nincs rajtuk fölösleg, de feladatukat betöltik. A harmónia ösztönszerű érvényesítése jellemzi művészetüket.

Olyan gyalogszékeket is találunk, amelynek támlás ülőlapját egyetlen görbe fából faragták, és lábait külön csapolták bele. A kerek ülőlapú, háromlábú gyalogszék a XIII. századtól fordult elő a hazai ábrázolásokon. A XV. században már egyaránt volt kerek, félkörös és négyszögletes forma is.

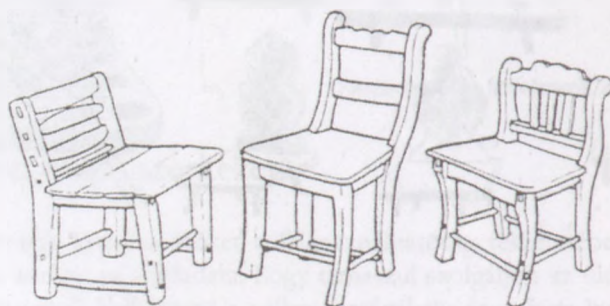

Lécvázás szerkezetű karosszék

Félköríves ülökéjű székek

Az egyszerű székeken kívül a lécvázás szerkezetű és a beácsolt lábú támlásszék használata egyaránt elterjedt. A lécvázás szerkezetű szék feltehetően a XIII. században jelent meg, amikor a szék vázát különálló lécekből csapolással szerkesztették össze. A beácsolt lábú deszkatámlás szék Közép-Európában a XI. században fejlődött ki a gyalogszékből, tölgyfából készültek, bárdal és fejszével faragták. A házilag készült székek szépsége a szerkesztésben, a székhát körvonalaiban, esetleges áttörésében nyilvánul meg. A székek közül a legmértősebb formájú a karosszék nem más, mint karfával ellátott támlásszék. Régen méltóságjelző funkcióval a tiszteletreméltó vendégnek volt fenntartva.

Lécvázás szerkezetű, deszkaülökéjű székek

A deszkatámlás karosszékek ülőlapja általában nagyméretű, sík, mélyített fa-lap, amelynek szélébe csapolással erősítették a támla és a karfák alkatrészeit. Az egyenes vagy a hát görbületének megfelelően kissé ívelt nagy felületű támlát több részből, függőleges vagy enyhén hátra döntött helyzetben csapolták az ülőlaphoz. A legömbölyített végű karfák a pihenő kéztartásnak megfelelő magasságban helyezkednek el, illetve kapcsolódnak a támlába, az ülőlaphoz kétoldalt betétfák kötik.

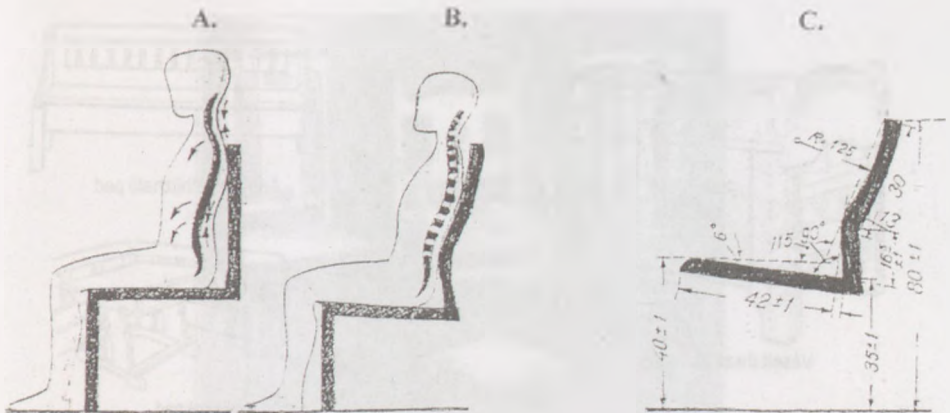

Deszkatámlás karosszék

3. Az ülőbútorok legfontosabb ergonómiai tulajdonságai

Életünk jelentős részét ülő helyzetben töltjük, ezért az ülőbútorok régóta fontos szerepet töltenek be a tárgykultúrában. A jó szék legfontosabb tulajdonságai a következők:

- a testsúly egyenletesen legyen elosztva az ülőfelületen
- az ülőfelület magassága biztosítsa a talpak támaszkodását, teljes felülettel a talajra
- az ülőfelület és a hátat támasztó felület enyhén hátradöntve legyen, ezáltal a hátgerinc terhelése átkerül a hátat támasztó felületre, a támlára, így biztosítva az izomrendszer pihenését és a jobb vérkeringést
- a támla felületét úgy kell elkészíteni, hogy simuljon a háthoz, vagyis kövesse vonalával a hát anatómiáját.

A. Kényelmetlen formájú szék

B. Kényelmes formájú szék

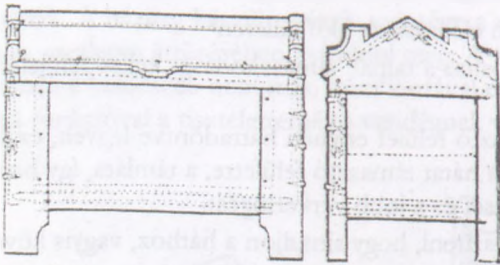
C. Korszerű szék általános méretei

4. Átmeneti bútorok

Az átmeneti bútorok közé tartozik az ülésre és tárolásra egyaránt alkalmas padláda, az evőszék, az asztali-szék amely nevében is jelzi kettős funkcióját. Az ősi ácstechnika jellegzetességei leginkább az ácsolt ládán figyelhetők meg, amely igen különleges bútordarab. Négy lábon álló, rövid, magas, koporsóhoz hasonló láda. A nyeregtető alakú fedél négy sarkán négy szarv helyezkedik el. A díszítőformák feltehetően román kori, vagy még régebbi hagyományokat idéznek.

Az ácsolt láda, vagy szökröny a tisztaszoba díszes volt. Kelengyékét, fehérneműt tartottak benne. Később lisztes vagy gabonás ládának használták. Napjainkban visszakapták eredeti rendeltetésüket, hosszú távon tárolnak, raktározhatnak benne, több nemzedék számára. Idővel az ácsolt ládát ülő vagy fekvőbútoroként is használták.

A padláda felhajtható ülőkékjű, tárolásra is alkalmas ülőbútor. Támláját a két meghosszabbított hátsó sarokpillér tartja. Felnnyitható fedele két csapon forog. A lábész kihúzható és ágyvá alakítható.

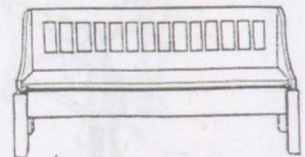
Ácsolt láda szerkezete elől- és oldalnézetben

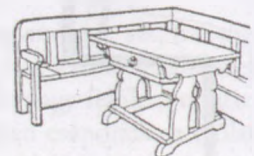
Padláda

Véssett díszű szökröny

Ágygá széthúzóható pad

Sarokpad

5. Az ülőbútorok fejlődése

A bútorok és más használati eszközök 1945 óta az építészettel szoros kapcsolatban fejlődtek az egészségesen értelmezett kiindulási alapokból: a funkcióból, anyagból és konstrukcióból kifejlesztett alakítási módszer józan egyszerűségű formanyelvet eredményezett, amely már sok tekintetben korszerű kifejezésnek felel meg.

Hajlítottülős szék

Állítható lécvázú szék

Napjaink lakberendezésében megváltozott a tér és a tárgyak, bútorok viszonya. A mai bútorgyárak termékei a lakótér együtthatói, ezért a tárgyak sokféleségét egyszerűségekből csökkenthetjük. Nem rendezkedünk be előre megszabott bútor-együttesekkel, inkább egyes független bútorregységekből állítjuk össze a berendezést. Törekszünk a tárgyak összhangjára a lakásban, de szeretjük az egészséges kontrasztokat is mind a formában, anyagban vagy színben.

Csapolttámlás szék

Ma a bútorsejtelődés irányai szerteágaznak, de elvi szempontból nem állnak élesen szemben, inkább a megvalósítás módjában mutatkoznak eltérések. A bútorok, és különösen az ülőbútorok rohamos megújhdását, elszakadási törekvését a hagyományos formáktól és szerkesztési eljárástól nem csak az új gyártási módszerek segítették elő, de nagy része van ebben új anyagok alkalmazásának is, azaz nem elsősorban társadalmi életünk változásaival fejlődő magasabb kényelmi igényű, mindig valami újra vágyó, korszerűbb esztétikai igényünknek is.

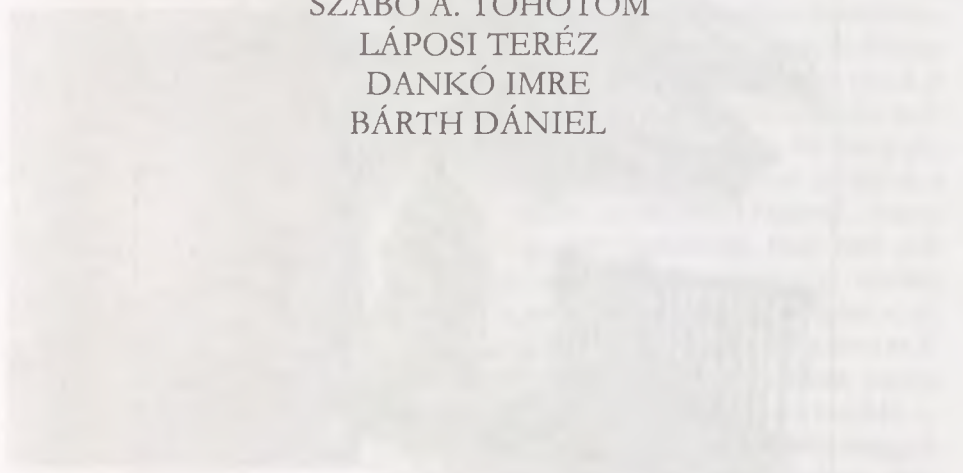

Gömbölyítettkarfás lécvázás szék

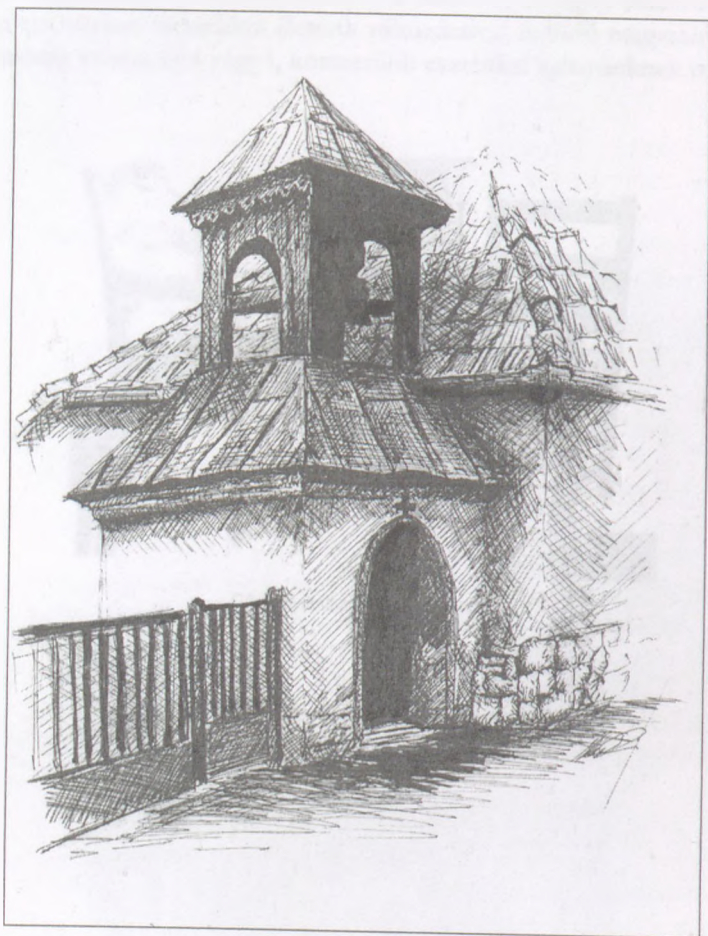
Gárdai Klára, a Győr-Tapolca
Női Társaság Elnöke

Életutak

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM
LÁPOSI TERÉZ
DANKÓ IMRE
BÁRTH DÁNIEL

[Faded, illegible text, likely the beginning of a biographical entry or a list of names.]

Szilvás, Katolikus iskola

Gazda Klára, a Györffy István Néprajzi Egyesület kitüntettje (2005)

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM

Az ünnepelt és köztem igen nagy a korkülönbség. Persze, ez nem az én érdemem, és főképp nem az ő hibája, de tán mondhatom: ennek is köszönhetem, hogy a Tanárnőt diákként hallgathattam. Mert ő nekem, és az én nemzedékemnek, akik néprajzos képzéssel kerültünk a szakma vizeire, elsősorban Tanárnő. Sajnos azonban azt kell mondanom, hogy nem volt alkalmunk teljességében megismerni emberi, tudósi és tanári kvalitásait, így mindaz a jó, amit elmondhatok róla – mert ő róla nem az illem miatt tudok csak jókat mondani, hanem azért, mert egyszerűen így van –, a későbbi találkozások, beszélgetések során vált meggyőződésemmé. Kicsit tehát olyan a helyzet, mint

az életútinterjúk elemzésénél, amikor figyelembe kell vennünk, hogy az utólagos emlékek átformálják a korábbi történésekről alkotott képet.

Az emlékeim változékonysága mellett biztos állíthatom, hogy a Tanárnőnek egyik legnagyobb értéke az volt, hogy amit mondott órán, annak alapot teremtett és igazolta is. Ha állított valamit, az úgy is volt, ha pedig feltételezés volt valami, azt megmondta – volt egy kétkedés benne, amit kommunikálni tudott felénk. Rajzok, képek, ha kellett eszközök, ruhadarabok segítségével szemléltette a mondanóját, furcsálltuk is, hogy legtöbbször hatalmas csomagokkal érkezik az egyetemre. Pedig ez értünk volt, akárcsak a kérdései is. Jó néhány évvel később, amikor már magam is tanárként igyekeztem elképzeléseimet megvalósítani, témakákról és vizsgakövetelményekről beszélgettünk, és ekkor hallottam őt mintegy magának intézni azt a kétkedő mondatot, hogy ugyan kik is vagyunk mi, tanárok,

hogy a tudásról és nem tudásról döntsünk. Ebből érezhető, hogy itt nem egy nagybetűs, hanem egy kisbetűs tanárra gondolt. Nagyon kisbetűsre. Azt hiszem, diákként is ez tetszett: a tanári autoritását nem az egyetemi katedra felől fújó hátszélben vitorlázva igyekezett megteremteni. Megteremtődött az a jól felépített kurzusokból, kérdésekből.

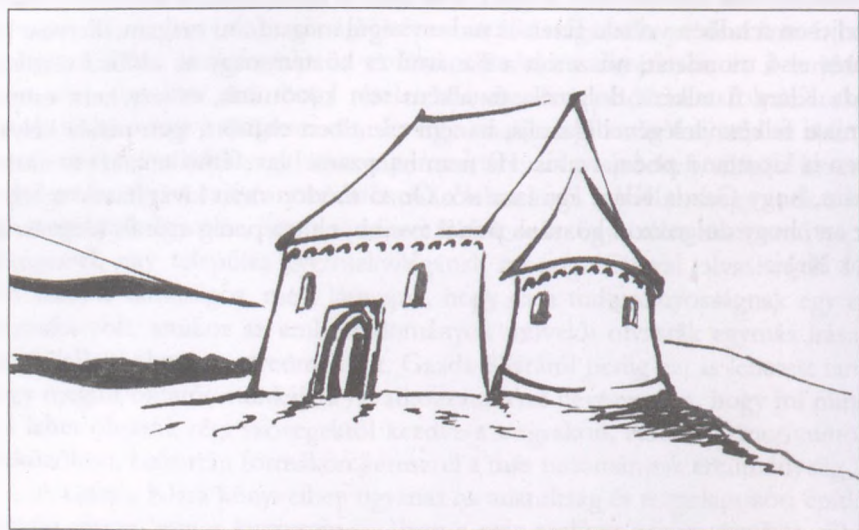
A hervenes, nyolcvanas évek erdélyi magyar könyvkiadásában kiemelkedő helyen vannak a Kriterion Könyvkiadónál megjelent társadalomtudományi és folklorisztikai, néprajzi kiadványok, Egyed Ákos, Imreh István, Kós Károly, Nagy Jenő, Szentimrei Judit munkái. Gazda Klára ekkor megjelent munkája nélkül ez a sorozat szegényebb lenne, és szegényebbek lennénk mi is. A *Gyermekvilág Esztelmeken* több szempontból is kiegészíti, vagy folytatja a fent említett szerzők néprajzi, társadalom- és gazdaságtörténeti munkásságát. Ha például Imreh István és Egyed Ákos összefoglalja az erdélyi társadalom történéseit és a terjedelem okán nem figyelhet arra, hogy részletekbe menően példázza a folyamatokat, a Gazda Klára könyve megteszi ezt. És ugyanakkor időben is folytatja az elemzést, természetesen mindezt egy sajátos perspektíván, a gyermekek világán keresztül. Végül pedig épp a sajátos szemlélet okán lehet arról beszélni, hogy ezek a munkák kiegészítik egymást, hisz a történeti feldolgozást egy széles horizontú néprajzi elemzéssel, egy település gyermekvilágának monográfiájával olvashatjuk össze, ami azért is tanulságos, mert láthatjuk, hogy ez a tudományosságnak egy olyan időszaka volt, amikor az embertudományok művelői olvasták egymás írásait és használták azoknak az eredményeit. Gazda Klárától pedig ezt is lehetett tanulni, hogy megint oktatói munkájára hivatkozzam. Azt nevezetesen, hogy mi mindentől lehet olvasni, régi szövegektől kezdve a tárgyakon, ruhákon, motívumokon, eszközökön, kultúrtáji formákon keresztül a más tudományok eredményeiig.

A Gazda Klára könyveiben ugyanaz az adatoltság és megalapozott építkezés köszön vissza, ami a kurzusain is. Ilyen a már említett kötete, amiben több év munkájának az eredményeit foglalta össze, de ilyen *A székely népviselet* is, amely ugyancsak több hosszú év munkájának a gyümölcse, és bár terjedelemre kisebb, mint az előbbi mű, a benne lévő munkát és az eredményt tekintve legalább olyan nagy. A számunkra ma már csak etnikai csoportjelképként, múzeumi tárgyként vagy egyre ritkábban ünnepi viseletként létező székely ruhának a története a levéltári források, az emlékirodalom, a néprajzi, történeti munkák és a még fellelhető viseletdarabok, viseletegyüttesek egyidejű összeolvasásából kerekedik ki. Nekem ebből a könyvből a végén található tíz-tizenöt oldalas fejtegetés, vagy összefoglalás tetszik, amelyben a szerző a könyvben feldolgozott rengeteg adatra alapozva elmagyarázza a székely viselet változását a történelmi, gazdasági folyamatok, az értelmiség törekvései, a különféle mozgalmak, a folklorizmus erőterében.

Természetesen, a Tanárnő munkássága nem csak e két könyvből áll, de talán nem szükséges minden írására kitérnünk, hisz a néprajz iránt érdeklődő olvasó találkozhat velük néprajzi kiadványokban, folyóiratokban. Gazda Klára mindezek mellett nem csak oktató és szerző. Múzeumi gyűjtemények talpraállítására, meg- és

átszervezése, gyűjtőmunkák irányítása fűződik a nevéhez a Székely Nemzeti Múzeumtól a kisiratosi tájházig.

Ha személyes élményekkel kezdtem, hadd fejezzem be e rövid köszöntést szintén személyes megjegyzésekkel: a Tanárnő nem csak alapos, felkészült és mindezek mellett egészségesen, ha lehet azt mondani, szisztematikusan kétkedő, hanem rugalmas és nyitott. Nem csak a tudomány, hanem a túltechnicizált világ kihívásaival szemben is. Szerencsémnek tekintem azt, hogy alkalmam volt nemrég a Tanárnőnek rendbetenni a laptopját. Mert laptopon dolgozik, szkennel, digitális fényképezőgépről tölti le a fotókat, az adatokat adatbáziskezelőben dolgozza fel, a munkái mappákban vannak a gépén, nem egymás hegyén-hátán a My Documents-ben. És mi több: kaptam tőle SMS-t, amelyekben a szóközök, írásjelek teljesen rendben voltak. Ezért is tudom végül megcáfolni magam, illetve e köszöntés első mondatát, miszerint a Tanárnő és köztem nagy az időbeli távolság. Gazda Klára fiatalként dolgozik, fiatalként van közöttünk, és ezt nem csupán technikai felkészültségével igazolja, hanem csendben elsütött, igen nehéz helyzetekben is kipattanó poénjaival is. Ha nem hangzana blaszfémianak, azt is mondhatnám, hogy Gazda Klára egy laza nő. Önző módon nem kívánhatok egyebet, mint azt, hogy dolgozzon köztünk minél tovább, ehhez pedig erőt és kitartást kívánok Neki.

Váraszó, templom

80 éves a vásári mutatványos bábjátszás nagy mestere, Kemény Henrik

LÁPOSI TERÉZ

„Amíg a kezemet emelni tudom, játsszani akarok. A színpadon akarom befejezni!” – mondja a Kossuth díjas, Érdemes- és Kiváló művész, a Népművészet Mestere, ifjú Kemény Henrik, aki 2005. január 29-én töltötte be 80. születése napját. Szerke az országban és Európában őt tartják a Vitéz László bábjáték „élő legendájának”, a vásári mutatványosság „utolsó mohikánjának”. Most, 80 évesen is aktívan játszik, utazik, de mára már minden vágya, hogy múzeuma legyen. Nem is neki, hanem a család hagyatékának.

Három generációs család egy-egy férfi ága adta tovább, mintegy 120 éven keresztül az elgondolást:

játszani jó, bábozni nagyszerű dolog! Nem is akárhogy! Városról, városra, vásártól vásárra járva. Játszottak tereken, ligetekben, piactereken és művelődésházakban, színházban és könyvtárban, mindenhol, ahová hívták őket. Mulattattak kicsiket, nagyokat, ahogy ifjú Kemény Henrik mondja: a legnemzetközibb nyelven, a játék, a humor nyelvén.

„Halló, halló, gyerekek! Gyorsan, gyorsan ide gyertek! Kacagás és jó multság! Kezdődik az előadás!” – rikkantotta el magát évtizedeken keresztül a népligeti Mutatványos téren, a Kemény család bábszínháza előtt a nagy fejű, vígyorgó kikiáltó óriásbáb, Bambi, a közönségcsalogató, aki már maga is betöltötte az 57. életévet. Évtizedeken keresztül ő is hozzájárult, hogy a piactereken vagy falu szélén elindulva magával hívja az aprókat és a nagyobbakat a Vitéz László játéokra. Legtöbbször ifjú Kemény Henrik öccse, Mátyás, bújt Bambi ruhájába. Heni bácsi pedig kezén a két kicsi néger cintányérossal kísérte Bambi vidám, harsogó hangját, hatalmas termetét.

Ifjú Kemény Henrik hozzátartozóit, színházuk alapítóit már régen elvesztette. Neki maradt a feladat, hogy őrizze a bábos dinasztia hagyatékát: a közel 100 éves bábokat, a népligeti Bódét, a Nagypapa – Korngut Salamon, a Papa – Korngut-Kemény

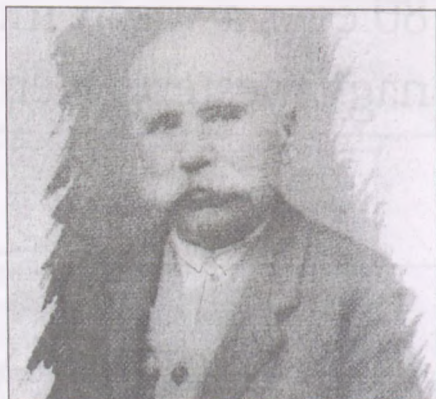
Henrik tárgyait, a háború sebeit mai napig őrző kulisszákat, és a játék örömeit. Ezt tekint a legfontosabbnak: „*játszani, játszani, játszani, amíg a közönség szeret! A Nagypapa és a Papa örökségét megőrizve tovább éltetni Vitéz Lászlót, a vásári bábjáték hőseit!*”

Ifjú Kemény Henrik életútja

Ifjú Kemény Henrik 1925. január 29-én, Budapesten született Korngut-Kemény Henrik (1888–1944) és Kriflik Mária (1898–1985) első szülött fiaként. A Papa, Korngut-Kemény Henrik ekkor 37 éves, mint Amerikát megjárt és a „Columbia” Magyar Mechanikai Színház alapítója apja, Korngut Salamon (185?–1930) nyomdokait követve járta a vidéket és bábozott. Az 1920-as évektől egyre állandóbb jelleggel a hűvösvölgyi Nagyréten játszott a felállított paraván felett. Főállásban hivatalnokként vagy éppen mozigépészként igyekezett eltartani családját.

1926-tól vasárnaponként a kiránduló közönségnek már a Népligetben játszott a Papa, Korngut-Kemény Henrik. A Bódé vagy más nevén a Kemény-család Bábszínháza a Nagypapa és a Papa tervei alapján épült fel. Mindent ők, a családtagok készítettek az előadásokhoz. A Papa tervezett, írt, rendezett, faragott, festett és játszott, a Mama szabott, varrt és öltöztette a bábokat, sőt ő volt a színház pénztárosa és gramofonkezelője is. Ebben az évben született meg Kemény Mátyás, a második gyermek.

1931-ben a Simor utcai elemi iskolában kezdte tanulmányait ifjú Kemény Henrik. Szeretett iskolába járni, de hamar megismerkedett a „kettős szereposztással”: délelőtti iskolai, délutáni színpadi tanulás várta. 6 évesen már a Papától ajándékba kapott Miki egérrel a közönség előtt fellépett a bábszínházban. Minden

1. kép:
A Galiciából vásárokra érkező,
majd Várpalotán, végül Budapesten
letelepedő Nagypapa, Korngut Salamon
(185?–1930)

2. kép:
Korngut-Kemény Henrik, a Papa (1888–1944)

3. kép:
A Korngut-Kemény család az
1940-es években

4. kép:
Az 1948-ban készült Bambi,
a közönségcsalogató, kitalálójával
és megalkotójával
ifjú Kemény Henrikkel

délutáni előadásnál Mátyással, az öccsével a színpadon segédkeztek a Papának. 9 évesen faragta meg első Vitéz Lászlóját. Ettől az évtől rendszeresen szerepeket kaptak a Papától. Ekkor már a Népliget 29. számú Bódéjában, a Kemény-család Bábszínházában volt a család lakhelye is.

II. világháború gyökeresen megváltoztatott körülöttük mindent. A Papa, Korngut-Kemény Henrik 1944-ben munkaszolgálat során eltűnt. Öccse, Kemény Mátyás fogságban volt. Ennek ellenére 1945. május 1-én újból megkezdte működését a Bábszínház, ifjú Kemény Henrik egyedül játszott. Az 1936-ban született legfiatalabb Kemény gyermek, Katalin kezelte a gramofont, a Mama volt a pénztáros.

1945 nyarának végén a fogságból hazakerült Kemény Mátyás, így augusztus 20-án már együtt játszottak a népligeti Bábszínházban. Minden romos volt, sebhelyekkel teli.

1946-tól belefogtak Mátyással a Bódé felújításába, rendbetételébe. Ebben az évben vezették be a forintot. Ekkor, május 1-én egy előadásra 1 Ft volt a belépő. Ezen a napon, számlák bizonyítják, hogy 4000 Ft bevételt számoltak meg.

A nehéz évek sora folytatódott. Sorra betiltották az előadásokat, nehezen kaptak működési engedélyeket, a példakép Papa elvesztését sem tudták pótolni. 1948-ban a Bábjáték Szövetség hozott egy rendeletet, miszerint csak a szövetségi tagok játszhatnak bevétellel. A vásári bábosok viszont nem számítottak annak. Így Vitéz Lászlónak, a bábnak egy keveset pihennie kellett. Legfőbb indoknak és kifogásnak tűnt, hogy: „ma már nem időszerű és nem korszerű Vitéz Lászlót játszani. Legyen helyette

inkább Traktor Ferke vagy Okos Kata”. Ifjú Kemény Henrik dacolva a rendeletekkel kijelentette, hogy ő márpedig, ha nem a nagypapa örökül ráhagyott történeteit játszhatja, akkor kesztyűs bábbal nem, csak marionett bábbal fog játszani, ezt zenére és szöveg nélkül.

1950-ben lett tagja ifjú Kemény Henrik az Állami Bábszínháznak. Bod László, festőművész, a színház akkori igazgatója hívta bábtechnikusnak. Első munkája az Aladin csodalámpája című előadás mechanikai munkálatai voltak.

1952-ben a Városligetet államosították, majd felszámolták. A Népligetben is aggasztó lett a helyzet. A mutatványosok, cirkuszosok megérezve a közeledő bajt, már ekkor el kezdtek „csomagolni”, költözködni. A nagy hullámvastat tulajdonosa már ekkor lebontotta.

1953-ben a Népligetet is felszámolták. Az államosítás napján ifjú Henrik az Állami Bábszínházban dolgozott, mikor öccse, Mátyás telefonált, hogy „siessen haza, az ÁVOS-ok körül vették a Ligetet”. Néhány óra alatt kellett kimenekíteni mindazt, amiért eddig dolgoztak, éltek. Keserves szembenézés volt ez a korral. Még az éjjel visszaszöktek, hogy legalább a bábokat elhozzák. A Bábszínházból gyorsan és titokban kimenthető tárgyakat a Rottenbiller utca 1. számú lakásban rejtették el. Itt volt műteremlakása Bálint András és Jakovics József festőművészeknek, ők vállalták a bábok bújtatását. Több mint 10 évig őrizték ezeken a falakon belül a Kemény család legfontosabb értékeit.

1954-ben ifjú Kemény Henrik megkapta a Népművészet Mestere címet. Ortutay Gyula terjesztette fel a kitüntetésre.

1955-ben összekülönbözött az Állami Bábszínház akkori igazgatójával. Ennek következtében többen összefogva elmentek Győrbe, hogy megalakítsák az első vidéki bábszínházat. Szőnyi Kató férje, Gáti György volt a győri Kisfaludy Színház akkori művészeti igazgatója. Az ő segítségével hamar megkezdtek a játékot az

5. kép:

A Népligetben, a Mutatványos téren a XX. század elejétől tűntek fel a vásári mutatványosok bódéikkal. Ezen a téren állt a Kemény-család Bábszínháza is (1926)

6. kép:

A Mutatványos tér Planetárium felé tartó csücskén, a valaha volt Koller Cirkusz egy sátrával szemben, a Japán húzogatós szerencsejáték mellett épült fel 1927-ben a Kemény-család Bábszínháza

7. kép:
Korngut Salamon az 1890-es években készítette el e bábfeket.

8. kép:
A két néger zenész akkor született, amikor a Papa a Nagypapa hívására hazajött Amerikából (1912)

állami támogatással bábtagozatként működő bábszínházban. A győri útnak avval a feltétellel indult neki ifjú Kemény Henrik, ha Gáti „Pipi” teljesíti a kért feltételét, miszerint csak akkor dolgozik Győr városában, ha a színház támogatja vidéki játékaiban. Már ekkor teljes hittel elkötelezettje volt a nagypapa nyomdokain való játéknak, a népi bábjáték vásári mutatványos műfajának. A győri színház minden feltételét teljesítette. Igazi barátokká, munkatársakká váltak a szép és lendületes munkával telt évek alatt. Molnár Erzsébet, Szakály Márta, Szőnyi Katalin, Ék Anna, Kaszás László, Lévai Sándor, Bató László, Szepes Péter, Jakovics József, Óhidi Lehel nevére emlékszik vissza szívesen még ma is ifjú Kemény Henrik. Első bemutatójukat 1955 karácsonyán tartották. A termékeny évet az 1956-os Forradalom árnyékolta be. 1956-ban Földes Lászlót, a bábtagozat főrendezőjét, felakasztották, mivel meghasonlottan lépett fel a párttal szemben. Egyre kevesebb állami támogatást kapott a színház. Sőt, az 1958-ban kinevezett új igazgató már nem is tartott igényt a bábtagozatra. Elfogadták hát Budapestről Szilágyi Dezső hívását, aki az egész győri „báboscsapatot” szerződtette az Állami Bábszínházba.

1958-tól ismét az Állami Bábszínházban dolgozott ifjú Kemény Henrik.

1975-ben úgy döntött, hogy eljön az Állami Bábszínházból, önállósul. Bató Lászlót, bábszínészt, kollégáját is ekkor nyugdíjazták. „Összeálltak”, és együtt jártak mintegy 20 évig a vidéket, s a nagyvilágot. A hetvenes évek elején ketten, a Bató László vezette útinapló alapján mintegy 300 településen játszottak közel

650 előadást. A közös játék 1984-ig, Bató László haláláig tartott. Ezek után ifjú Kemény Henrik öccsével, Mátyással vagy egyedül játszott Vitéz László előadást.

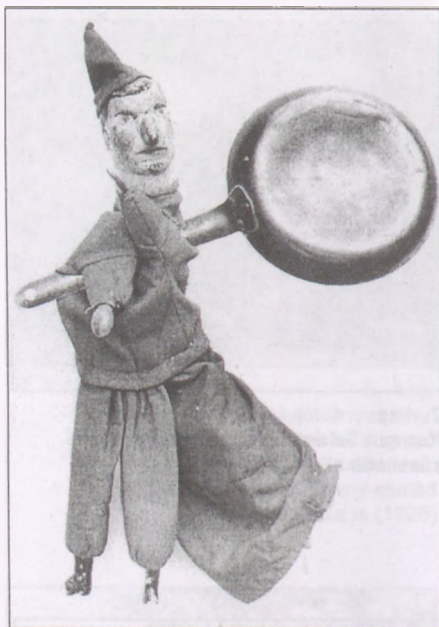
A Magyar Televízió is nagyban hozzájárult, hogy egy egész ország, azaz „mindenki Heni bácsija” lett a 80-as években ifjú Kemény Henrik. Hiszen a Hakapeszi, a Tücsök és Pamacs, a Gyufa Gyuti, a Sakk Matyi, a Süsü mind-mind az ő figurája.

1983-ban a X. kerületi Tanács helytörténeti szempontból védetté nyilvánította a Bódét, aztán az MTA–Soros alapítványa, a Művelődési Minisztérium, a Fővárosi Tanács és az ÁISH felkarolta a Kemény-család bábszínházának sorsát. Három évtizedes küzdelem hozta meg eredményét, hiszen ifjú Kemény Henrik az államosítás óta fáradhatatlanul ostromolta a hivatalokat bábszínházuk visszaszerzése, és felújítása érdekében.

1985-ben meghalt a Mama, Kriflik Mária és Heni bácsi húga, Kemény Katalin is. Magányosan járta a világot. Ettől az évtől elismerések sorát kapta bármerre járt Londontól Berlinig, Mexikótól Taivanig, Münchentől Moszkváig. A vásári bábjátás magyar képviselőjeként mindenütt jutalmak, nívódíjak várták külföldön. Ifjú Kemény Henrik élete során közel egy tucat Vitéz László figurát ajándékozott múzeumoknak, és neves személyeknek. A müncheni Stat Múzeum, a drezdai UNIMA Fesztivál Központ, a mexikói Nemzeti Bábmúzeum is őrzi a magyar népi bábhóst, de egyet-egyet kapott Moszkvában Szergej Obrazcov, Párizsban Francois Mitterand is.

1989-ben ifjabb Kemény Henrik átépítési tervei alapján felújították a Bódét, a népliget-i Kemény-család Bábszínházat, melyet augusztus 20-án ünnepélyes keretek között felavattak. Ekkor játszott a felújított bábszínház színpadán először és utoljára a Vitéz László. A Népliget ugyanis azóta sem kapta vissza közönségét.

2001-ben meghalt Kemény Mátyás, a szeretett testvér. Azóta ifjú Kemény Henrik teljesen egyedül játszik. Barna utazó bőröndje mindig útra kész. Benne alszik Vitéz László, a két Néger zenész, a fekete Ördög, Cuclifer, a Krokodil, és a palacsintasütő. Mind azt várja, amit Heni bácsi is, kezdődjön a játék. Mert minden hova elmegy, ahová hívják és viszik. Hiszen addig akar játszani, amíg a közönség szereti.

9. kép:
A híres, neves magyar vásárokon is
megforduló népi bábhős,
Vitéz László (a bábót készítette:
Korngut-Kemény Henrik)

10. kép:
Ifjú Kemény Henrik emlékezetében 6 darab
bohóc bábja volt a bábszínházuknak.
Ezekből ez a széteső bohóc!

Ifjú Kemény Henrik az utolsó magyar vásári bábjátékos-dinasztia képviselője. Művészete, tevékenysége több mint 120 év bábjátzási hagyományát őrzi.

A vándor-bábjátzás története Magyarországon a mai napig feldolgozatlan, de a 20. század e három generációs, Korngut-Kemény család vásári bábjátzása jól példázza a népi színjáték e műfajának gazdag voltát. A Korngut-Kemény család működéséről fennmaradt legrégebbi irat 1897. január 26-án Budapesten kelt. A belügyminisztérium engedélye ez, miszerint Korngut Salamon, várapalotai lakos, aki eredetileg csizmadiamester volt, jelenleg cirkuszi mutatványos, testgyakorlat és bűvészeti előadásokat rendezhet. Iratokkal bizonyítható, hogy Korngut Salamon a XIX. század végétől az 1920-as évekig mutatványosként járta az országot. Volt ő cirkuszigazgató, bűvész, dalárdavezető, bábszínház-tulajdonos. Fennmaradt eredeti, kézzel rajzolt tervrajzai alapján teljesen rekonstruálható lenne az a bábszínházi épület, amelyről álmódozott. Ezt később fiatalabb gyermeke, Korngut-Kemény Henrik valósított meg a Népligetben, melynek felújított változata várja még napjainkban is az arra sétálókat. Ifjú Kemény Henrik gondos pontossággal ügyelt, hogy az újjáépítés minden eleme ősei terveit kövessék. Viszont nem csak a Bódé épülete, színpadja árulkodik a vásári mutatványosság, a vándor-bábjátzás százados hagyományainak tiszteletéről. Ifjú Kemény Henrik legnagyobb érdeme, hogy megőrizte a vásári, vándor-bábjátzás leglényegesebb, autenti-

kus elemeit, amit még nagyapjától és apjától tanult. Ezen 71 év aktív játék sem változtatott. Tradíciót őriz 9 éves kora óta, mivel ekkor már színpadon játszik az alulról mozgatható kesztyűsbáb előadásokon. A Korngut-Kemény család báb-

színházában ugyanis a legnagyobb teret a kesztyűsbábbal játszott Vitéz László játékok alkották. Előadásaik között szerepelt óriás méretű marionettekkel (68–75 cm magas) előadott cirkuszi – mutatványosság is. Ezek között jelen voltak átváltozó és széteső, darabjaira hulló, majd újra visszaépülő figurák. A Korngut-Kemény hagyatéknak ezen bábjai is eleven bizonyítékai a nagy technikai felkészültséget, bravúros mozgatási igényességet és összjátékot igénylő ügyességnek. A bohócok, kínai táncosok, zsonglőrök, erőművészek, a szétváló halálfigura, a Bunkó Bandi és autója, a golyó-táncosnő, mind egy-egy szülő – marionett etűddel a XIX. századi bábtradíciókat mentették át a XXI. századra. Vándorlásaikon, vidéki játékaikon viszont kis méretű bábkollekcióval szórakoztatták közönségüket. Mindent előre megterveztek, átgondoltak, hiszen a kis-utazó cirkuszi marionett mutatványos bábcsalád szállításához apró szekeret készített apa és fia, ezt maguk után húzva jártak faluról, falura. A bábjáték is ezen a kiskocsin történt, mivel egyetlen mozdu-lattal színpaddá alakították a szekeret.

A Kemény bábszínházban a marionett-játékok után a színpad padlójának kiemelésével kesztyűsbábbal való játékra alkalmassá vált a tér. Itt kelt életre a magyar vásári mutatványos bábjátás hőséneke, Vitéz Lászlónak 22 története. A figura keletkezési ideje nehezen körvonalazható, de annyi bizonyos, hogy nem a Korngut-Kemény család teremtette meg. A Hincz-féle hagyatékban ismeretlen eredetű megjelöléssel fennmaradt egy XIX. századi bábu, Vitéz László elnevezéssel. Erre már az 1970-es években Belitska-Scholtz Hedvig is felhívta a figyelmet. Ami viszont bizonyos, hogy Korngut-Kemény Henriknek köszönhető az addig szájhagyomány útján terjedő szövegek lejegyzése, valamint a figura, és a nevével fémjelzett játékmód népszerűsítése. A különböző nemzetek vásári bábjátásában felbukkanó népi hős általa hódítja meg a magyar közönséget, és lesz a vásári bábjátás népi hőséneke magyar megfelelője. Angliában Punch, Németországban Hanswurst, az olaszoknál Pulcinella, a franciáknál Guignol, az osztrákoknál Kasperl, az oroszoknál Petruska, vagy a cseheknél Kašparek képviseli nemzetét. Mindannyian népi hősök ők, vidámak, csalafinták, nagy hangúak, verekedősek. Eszközeik mindenkor a bot, a palacsintasütő, a bunkó, fakanál.

A mi Vitéz Lászlónk sem szenved hiányt ezen attribútumokból. Heni bácsi az évek során számolatlan palacsintasütőt horpasztott be, lyukasztott ki az ördög fején. Ezek is és közel 100 darab báb, kellékek, díszletelemek, a család tárgyi hagyatéka, melyek a színpadi játékot szolgálták (a gramofon, a bábuk felzsinórozását segítő ládácska, szerszámok és eszközök, a varrógép, amin a Mama varrta a bábruhákat, ... stb.), levelek, újságcikkek, szövegekönyvek, ... mind tanúsítják a család 120 év kitartó és zseniális színházteremtő és fenntartó munkásságát. Heni bácsi 71 éve játszik Vitéz Lászlót és utolsóként öröködik a Korngut-Kemény család szellemi és tárgyi öröksége felett.

Tartson sokáig e nemzeti kincs játékos kedve, és ereje!

Krupa András és a komparatisztika

DANKÓ IMRE

Krupa András szépen összegződő életműve jó példa a komparatista néprajz, illetve folklorisztika egy konkrét példán való bemutatására. Mindjárt, itt a bevezetésben szólnunk kell arról, hogy a komparatisztika néprajzi vonatkozásban nem azonos az interetnikus jelenségek tanulmányozásával, jóllehet annak számos összetevőjével rendelkezik. A komparatisztika ugyanis tudatos hasonlóság-egyezés keresés, míg a folklórban – ahol ugyancsak lehet találni számos párhuzamot, egyezést, azonosságot, motívumot – a jelenségek természetes, organikus úton módon terjedve, legtöbbször kölcsönösen két, egymás mellett, egymás szomszédságában élő nép, vagy népcsoportban, csak az

összehasonlító néprajztudomány, az összehasonlító nyelvtudomány révén válnak tudatos kutatási tárgykörökké.¹ A néprajzi-folklór komparatisztikában rendkívüli nagy jelentősége van az egyes jelenségeket több oldalról megvilágítani képes történeti út ismeretének, az ehhez az úthoz rendkívül szorosan kapcsolódó etnológiai meghatározottságoknak az átadás, az átvétel, a közös fejlődés motívumai felderítésének. Helyesen fogalmazta meg mindezt Ortutay Gyula; mondván, hogy „az igényesebb összehasonlító történeti kutatások eredményeképpen az etnikus sajátságok korábbi esetleges túlhangsúlyozása, az átadás-átvétel kérdéseinek néha sarkított szemlélete és általában romantikus maradványok nagyobb része felszámolódott. Így többek között a finn-ugor és török párhuzamok néha egyoldalú

¹ Fried I.: Komparatisztika. Kenyeres Á. (szerk.): Kulturális kis enciklopédia. Bp. 1986. 310–313. – A Világirodalmi Lexikon már a komparatisztikát a komparatív irodalomtudományt nem is tárgyalja, hanem az összehasonlító irodalomtudomány címszóhoz utasít. (Világirodalmi Lexikon VI. Kamc-Lené. Bp. 1979. 485.

keresése mellett... – Bartók Béla nyomában haladva – Mind nagyobb érdeklődéssel fordulnak a szomszéd népei kölcsönhatásai felé; etekintetben azonban még mindig csak a kezdeteknél tartunk.”² A néprajzi-folklór kutatások klasszikus helyei az úgynevezett kontaktzónák, az etnikumok keveredésének helyszínei.³ A modern néprajztudományban egyre nagyobb szerepet kapó etnikum-etnicitás-identitás kérdések és a hozzájuk kapcsolódó egyéb; gazdasági-gazdálkodási, társadalmi-közösségi-politikai és kulturális, azaz nyelvi-, vallási-, mentális tényezők és ezek változásai-fejlődésük vizsgálata megköveteli a legszigorúbb történeti-földrajzi felderítést.⁴ Ezért is kell például *Krupa András* bemutatásakor gyermek- és ifjúkora meghatározóvá vált világát jobban, részletesebben, mélyebben és tendenciózusabban felvázolni, mint ahogy sokan másoknál tettük.

A komparatiztika elsősorban a nyelv és az irodalom-irodalom-történetirodalomelmélet tudománya. De önmeghatározásában szerepel az összehasonlító néprajztudomány segítsége is. Ha a komparatiztika a néprajztudományt a maga tudományos kibontakozása segédtudományaként említi, hogyne tekinthetnénk inkább annak a folklorisztikát, amelyben lényegesen több a nyelvi tényező, a nyelvtörténet, a nyelvrétegződés, a nyelvjárási ismeret és megállapítás; összességükben a kultúra változását a lehető legplasztikusabban mutató nyelvi-nyelvészeti tényező, mint sok más „forrásban”.

Krupa András 1934. október elsején született Csanádalbertiben. Ez a jelenleg Csongrád megyéhez tartozó, eredetileg Csanád vármegyei kisközség eléggé „újkeletű”; 1844–1845-ben népesítették be Nagylakról és Tótkomlósról szlovák családok. Kicsiségére és újkeletűségére jellemző, hogy Fényes Elek 1851-ben, híres, alpműnek vehető geographiai szótárában meg sem említette. A Ballagi Károly és Király Pál-féle országleírásban, 1877-ben, pedig így adtak róla számot: „*Alberti pusztja falu 836 tót lakossal, luth. templommal s jó határral*”.⁵ Hunfalvy János földrajzában a faluvá szerveződés átmeneti idejéről írva Alberti pusztát, illetve falut nem említette: „Csanád megyének legeslegnagyobb részét puszták, szétszórt tanyaikkal foglalják el; csak a Maros éjszaki oldalán van néhány népes helység. Legújabbban a kincstár birtokain néhány új község támadt.”⁶ Jó forrásul szolgált a továbbiakban Csanádalberti megismeréséhez *Martin Czinkotsky (albertsky evanjelický farar): Dějepis osady Čanád-Alberti a opis nynějších její poměrů* (Budapest, 1884.) című szlováknyelvű falutörténete. Több más forráson kívül ezt a falutörténetet is fel-

² Ortutay Gy.: A magyar folklorisztika története. Voigt V. (szerk.): A magyar folklór. Osiris Tankönyvek. Bp. 1998. 52.

³ Vö.: Keményfi Róbert több munkájával, de ezúttal különösen a Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontakt zónák elemzési lehetőségei. Db. 2004. 250–292.

⁴ Kősa L.: Néphagyományaink évszázadai. Bp. 1976.

⁵ Ballagi K. és Király P.: A magyar birodalom leírása különös tekintettel az 1876. XXXIII. törv. cikkre. Bp. 1877. 137.

⁶ Hunfalvy J.: A Magyar Birodalom Földrajza különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Bp. 1886. 225.

használta *Ján Sirácky* (a kollektív) híres *Slováci vo svete* című munkájában (Matica Slovenské, Martin, 1980.) Csanádalberti ismertetésénél (a 33., 58–60., 84., 192., 199., 224., 271., 277. oldalakon). Ezekből az írásokból az derül ki, hogy Csanádalberti közel sem volt olyan „kisközség”, amely említésre se méltó. Lakosai a legutóbbi időkhöz majd teljes számban szlovák evangélikusok voltak, jeles egyházzal, iskolával. Ez a falu nagyon is jó közösséget biztosított Krupa András számára, hogy a szlovák népi kultúra részese lehessen.

Krupa András egy közelmúltban adott interjújában azt mondta, hogy ő éppen kilencven évre rá született, hogy ősei megalapították Csanádalbertit.⁷ A földműveléssel foglalkozó jómódú család, a gyereket gondos nevelésben részesítette. Elemi iskolai tanulmányait még odahaza, Csanádalbertin végezte, de az akkor kialakított nyolcosztályos általános iskolai rendszer folytán a 6. osztályt Pitvaroson, a nyolcadikat pedig már Tótkomlóson járta. Említett interjújában azt is megemlítette, hogy a tótkomlósi (általános iskolában) az ő osztálya volt az első 8. osztály. Az általános iskola mély nyomokat hagyott a szorgalmas, csendes, jó magaviseletű, de ami talán fontosabb, jó tanuló, a nyelvi – történeti tárgyak iránt különösebb érdeklődést mutató, kétnyelvűségben élő gyermekben. Nemcsak ő, hanem szülei is azon voltak, hogy tanuljon tovább. A csongrádi gimnáziumba iratkozott be. Itt, az előzőekhez képest tiszta magyar környezetbe került. A csongrádi gimnáziumban kapott irodalmi és történelmi indíttatás arra vitte, hogy egyetemi tanulmányokat is folytasson. A szegedi egyetemre ment, ahol is magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett (1953–1957). Szegeden nem akármilyen diákkörnyezetbe került. Ila Mihálynak például mindvégig egyetemi hallgatótársa volt. Tanulmányai során inkább a nyelvészethez, a népi nyelv-kutatáshoz vonzódott, ahol is Nyíri Antal professzor néprajzilag is érdeklődő előadásai erős hatással voltak rá. Talán elmondhatjuk, hogy a néprajz iránt való érdeklődését is Nyíri Antal keltette fel. Bálint Sándor előadásait csak az utolsó két félévében hallgathatta. Hallgatta is és bizonyára Bálint Sándor hatásának köszönhető, hogy végül is, tudományos tevékenységét nézve, etnográfus-folklorista lett. Ebben a pályaalakítási folyamatban nyilvánvalóan nagy szerepe volt Bálint Sándor Békés megyei, közelebről újjkigyósi kutatásainak is.⁸ Tanári diplomája megszerzése után a szeghalmi, a népi gondolat, a népi írókkal való szoros kapcsolatai, de nagyszerű tanárai és neves tanítványai miatt is híres gimnáziumban tanított. Bárhová került is, szegedi kapcsolatait nemhogy nem adta fel, hanem inkább erősítette. Csak egy adat rá: Krupa András a Tiszatáj szerkesztője tagja is volt. Krupa András nagyon szeretett Szeghalmon lenni, nagy lelkesedéssel tanított, mind tanártársai, mind tanítványai megszerették. Mint szeghalmi tanár kezdett el érdek-

⁷ Kántor Zs.: A néprajzkutató. Beszélgetés dr. Krupa Andrással. Mérleg 2004. 8. sz.

⁸ Bálint S.: Adatok Újkigyós népiéletéhez. Néprajz és Nyelvtudomány III–IV., Szeged, 1959–1960. 85–97.; A békési magyarság szegedi csoportjai. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1961–1962. Orosháza, 1963. 115–123.

lődni az ismeretterjesztés, a közművelődés aktuális kérdései felől. Mégpedig a társadalom, jobban mondva a társadalomtörténet és a közművelődés módszerei, szervezettana felől közelítve meg az akkoriban nagyon élénk, nagy vitákat élő, a maga sajátos célját, útját, lehetőségeit, intézményes formáit nehezen megtaláló ismeretterjesztést, közművelődést.

De kapott Szeghalmon másféle indíttatást is. Lehetetlen, hogy ne fedezte volna fel a Sárkrét néprajzi kutatása, Szűcs Sándor munkássága nyomán a hazai szlovákság néprajzi kutatása hiányosságait s hogy ne kapott volna újabb ösztönzést a hazai szlovákság néprajzi kutatásához.

Pár évi szeghalmi tanárkodás után, 1959-ben, Békéscsabára került, a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Békés Megyei Szervezetének* lett a munkatársa. Krupa András tevékenységét ettől kezdve biztosan két „vonalon” lehet nyomon követni. Krupa András tevékenységi köre erőteljesen kitágult, mégpedig úgy, hogy az ismeretterjesztés általános szervezése-irányítása egyszerre lett számára nemzetiségi-kisebbségi ügy is. A nemzetiségi ügy pedig önmagában is tovább differenciálódott, hiszen Békés megyében, ebben a klasszikusan soknemzetiségű megyében, nemcsak a magyarokkal és szlovákokkal találkozott; hanem németekkel, románokkal, cigányokkal is foglalkoznia kellett. A Békés Megyei TIT szervezet szakbizottságokban fejtette ki tevékenységét. Krupa András hamarosan a Társadalomtudományi Szakbizottság szaktitkára lett és mint ilyen hivatásszerűen foglalkozott aztán a megye nemzetiségi-kisebbségi ismeretterjesztésének ügyével. Fontos célkitűzése volt, hogy az ismeretterjesztés, de a saját maga számára is hatékony kapcsolatokat építsen ki, hogy megnyerje munkatársakul a megye akkori vezető értelmiségi egyéniségeit. Ebben nagy segítségére volt szerénysége, csendes, mindenféle agresszivitástól mentes, türelmes, de ugyanakkor határozott és szívós, jól tájékozott személyisége. Mint szaktitkárnak módjában állt látogatásai során megismerkedni azoknak a helységeknek vezetőivel, amelyekben aztán néprajzi-folklór adat- és anyaggyűjtést végzett. Nem csak a falvak, városok vezetőit hozta közel, nyerte meg a TIT munkájához, hanem gyűjtései alkalmával sikerült megismernie a települések neves, a falusi közösségek által számon tartott, (helyi) tekintélynek örvendő embereket. Sok nagyszerű adatközlőre tett így szert. Mint szaktitkár olyan jól végezte munkáját, olyan népszerűséget szerzett, oly mértékben elismerték tevékenységét, hogy közmegelégedésre, 1961-ben a TIT Békés Megyei Szervezete titkárának nevezték ki. Azt, hogy Krupa András mily nagy mértékben kötelezte el magát az ismeretterjesztés mellett az is igazolja, hogy nyugdíjazásáig, 1990-ig, példátlanul hosszú időn át, meg is maradt a TIT Békés Megyei Szervezete titkárának, miközben ellátta a Békés Megyei Közművelődési Tanács elnöki tisztségét is. A TIT -tel való szoros együttműködés eredményének tudhatjuk be, hogy Krupa András: A magyarországi szlovákok folklórkutatásának eredményei című tanulmánya 1979-ben a TIT Országos Néprajzi Csoportja kiadványaként jelent meg Budapesten.

Az iskolával, az iskolai munkával, a tanítással nem tudott, de nem is akart szakítani. Békéscsabára kerülve a gimnáziumban óraadóként is működött. Azután a Békéscsabán szervezett, vagy a Békéscsabáról elérhető távolságban lévő különféle főiskoláknak az előadója volt. De tanított a Szegedi Egyetemen is. Mint „tanár” sokat használt az ismeretterjesztésnek is. Iskolai munkatársai széles körét nyerte meg a TIT munkájának, különösen honismereti-helytörténeti és kiadói tevékenységének.

Mint TIT megyei titkárnak nagyszerű, a továbbiak szempontjából jelentős munkája volt, 1966-ban, hogy többedmagával megindítója volt a *Békési Élet* tudományos folyóiratnak. A Békési Élet jól szervezettségével, kimagasló szerzői gárda biztosításával, komoly kutató vagy elemző munkálatokon alapuló tanulmányok, cikkek közlésével messze túlmutatott nem csak tér- és időbeli, tartalmi korlátokon, hanem a gondolati-, szemléletbeli korlátokon, a szűk lokális érdekeltségeken is. A Békési Élet társadalomtudományi folyóirat volt, szerencsésen képviselte a békési magyarság kulturális-, tudományos érdekein túl Békés megye nemzetiségeinek tudományos érdekeit is. A folyóirat országos érdeklődést váltott ki, sőt bizonyos tekintetben határainkon túl is és azzal nemzetközi porondon is tekintélyt tudott magának biztosítani. A folyóirat különösen nagy lendületet kapott azzal, hogy Krupa András 1973-ban a Békési Élet főszerkesztője lett és be tudta kapcsolni a szerkesztési munkálatokba barátját, a neves történész-helytörténész levéltári igazgatót *Szabó Ferencet*. A Békési Élet a TIT Békés Megyei Szervezetének volt a folyóirata, így érthető, hogy sok, a megye közművelődési kérdéseivel foglalkozó írás jelent meg benne, többek között éppen Krupa András tollából. Sajnálattal kell megemlítenünk, hogy ez a nagyon jó, tartalmas, számos tudományág által figyelt és értékelt folyóirat, 1991-ben megszűnt.

Krupa András „rendezvényei” közül mindenképpen ki kell emelnünk a Magyar Néprajzi Társasággal közösen (Balassa Iván, Ujváry Zoltán) indított és rendezett, Békéscsabán megtartott Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát. Krupa András ennek a konferencia-sorozatnak az egyik kezdeményezője volt csupán, de abban a kérdésben, hogy ezeknek a konferenciáknak a színhelye Békéscsaba legyen, az övé volt a döntő szó, Békéscsaba városa és Békés megye készséges hozzáállása; erkölcsi és anyagi támogatása biztosításával. Krupa András volt az első öt konferencia tényleges rendezője. Ezek a nagy érdeklődés mellett megtartott konferenciák valóban nemzetközi tanácskozások voltak és nemcsak a Kárpát-medence nemzetiségeiről (kisebbségeiről) szóltak, ahogy azt különben jogosan gondolhatnánk, hanem, mint Európában szinte általánosan előforduló társadalmi problémáról német, cseh, francia, svájci, bolgár, osztrák stb. néprajzi-társadalomnéprajzi, nemzetiségi-kisebbségi kérdésekkel foglalkoztak. A konferenciákon elhangzottakat hamarosan kiadták és ezek a „konferencia kötetek” a társadalomtudományi, néprajzi, művelődéstörténeti- és egyben a nemzetiségi- és kisebbségi kérdéskörben való művelődéspolitikai tájékozottság alapjává váltak. Békéscsaba, Békés megye jó részt ennek a konferenciasorozat, illetve a konferen-

ciókon elhangzott előadásokat, vitákat közreadó tanulmánykötetek révén vált nemzetközileg is igen széles körben ismertté.

Itt a legjobb alkalom arra, hogy szóljunk az 1990-ben, hosszú előkészítő munka után létrehozott Szlovák Tudományos Kutatóintézet (Szlovák Követség, Országos Szlovák Önkormányzat, az EL TE Szláv Filológiai Intézete stb.) is Békéscsabán valósult meg és működik ma is. Magától érthetődő, természetes dolog volt, hogy Krupa András nyugdíjba vonulása után a Szlovák Tudományos Kutatóintézet címzetes tudományos főmunkatársaként dolgozott tovább. Már mint a Szlovák Kutatóintézet főmunkatársa jelentette meg az egyik legjelentősebb, összefoglaló jellegű munkáját a békéscsabai kalendáris szokásokról⁹ Gyivicsán Annával közösen írta meg a magyarországi szlovákokról szóló, angolul és szlovákul is kiadott monográfiáját.¹⁰

Visszatérve a békéscsabai konferenciákra, világos volt mindenki számára, hogy ennek a konferenciasorozatnak kellett lennie egy gazdagsága és eredményei miatt nevéssé, ismerté vált nemzetiségi néprajzi munkának is. Ezt az előzetes, általában jól fogadott, kellően értékelt nemzetiségi néprajzi kutató- és feldolgozó munkát jórészt maga Krupa András szolgáltatta. Első, ilyen tekintetben figyelemre méltó munkájának az 1971-ben (Békéscsabán) kiadott, *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál* című munkáját tarthatjuk. Bevezetőjéből lehetetlen nem idéznünk, hogy „annak a bizonyítékeként, hogy az itteni szlovákok nem vákuumban éltek, nem hagyhattuk el az azonos megyei magyar jelenségeket, valamint utalást teszünk a fontosabb alföldi, úszántúli adatokra is” (5. p.). Mi ez ha nem a néprajzi-folklor komparatizmus szép, természetes megnyilatkozása. Sok apróbb közlemény mellett a nemzetiségi (szlovák) néprajzkutatás elvi és módszertani kérdéseivel is foglalkozott. Az egyik idevonatkozó tanulmányát ugyanúgy a *Békési Élet* hasábjain közölte, mint korábban az ismeretterjesztés, a közművelődés módszertanáról, formáiról szólókat.¹¹ Egy másik elvi-módszertani tanulmánya már mint elkötelezett nemzetiségi néprajz-folklorkutatót mutatta be.¹² Mutathatta is, hiszen már 1971-ben megjelentette a Békés Megyei Tanács Művelődési Osztálya, az *Ortutay Gyula és Szabó Ferenc* lektorálásával készült, a továbbiakra nézve is meghatározó jellegű, monografikus igényű *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál* című munkáját. A könyvet nagyszerű tanulmánnyal vezette be, a különben semmitmondó cím – *Bevezetés* – a legkorszerűbb szemlélettel, egy rövid kutatástörténet után a néphiedelem és a társadalmi rétegződések, hiedelemvilágunk alkotó tényezői, a jeles napok egykori gazdag hiedelmeinek és szokásainak elhalása, illetve az elhalás XX. századi fázisai, a vallás és a hiedelem

⁹ O. Krupa: *Kalendare obycaje*. 1–11. Békésská Caba, 1996–1997.

¹⁰ A magyarországi szlovákok. Budapest, 1997., *The Slovaks of Hungary*. Budapest, 1998.; *Slovaci v Madarsku*. Budapest, 1999.

¹¹ Jegyzetek a Békés megyei szlovák lakosok szokásai és hiedelmei kutatásának néhány problémájáról. *Békési Élet*, VIII. 1973. 315–333.

¹² A nemzetiségi néprajz közművelődési szerepe. *Békési Élet*, X. 1975. 357–368.

közi kapcsolat és végül a népi paródiának a jeles napok hiedelem és szokásvilágában betöltött fontos szerepéről, illetőleg ezen tárgykörök kérdéseiről fejtette ki véleményét. A Bevezetést követően ünnepkörök szerinti csoportosításban nagyszerű, kellő adatulással, megjegyzésekkel ellátott szöveg- és dallamgyűjteményt (jórészt saját gyűjtéséből) adott közre. Könyve jelentőségét csak növelte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyvében, a Népi Kultúra – Népi Társadalomban hamarosan megjelent *Az emberrel kapcsolatos szlovák népi hiedelmek Békéscsabán, Tótkomlóson, és Csanádalbertin* című nagyszabású, alapozó jellegű tanulmánya.¹³ Nem szólva most számtalan kisebb közléséről, főleg ez utóbbi két munkája révén vált ismert (és elismert) etnográfusfolkloristává. *Kósa László* két alkalommal is ismertette munkásságát, tevékenysége jelentőségét.¹⁴ Meg kell említenünk Balassa Ivánnak a nemzetiségek néprajzi kutatásának fontosságáról és elvi-módszertani kérdéseiről írt tanulmányát is, ami először Békéscsabán előadás-ként hangzott el, majd pedig a *Kósa László és Krupa András* által szerkesztett Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia 1976. kötetben jelent meg.¹⁵

Krupa András tudományos munkássága folytatásához mindig is lényegesnek tartotta a lépéstartást a néprajztudománnyal; vezető intézményeivel és egyéniségeivel igen jó együttműködést épített ki (a teljesség igénye nélkül csak a következő etnográfusokfolkloristák említjük: Bálint Sándor, Manga János, Ortutay Gyula, Gunda Béla, Balassa Iván, Ujváry Zoltán, Tábori György, Grin Igor, Dedinszky Gyula, Juhász Antal, Gyivicsány Anna, Kósa László, Voigt Vilmos, Tóth Ferenc, Szabó Ferenc, Dankó Imre stb.) Rendszeresen tájékozódott a szlovák néprajzi kutatásokról, a szlovák néprajztudományeredményeiről is. Ahogy Magyarországon munkatársa volt a vezető magyar néprajzi folyóiratoknak, úgy a *Slovenský národopis*-nek, illetve a Magyar Néprajzi Társaság által kiadott *Národopis Slovakov v Maďarsku* rendszeresen megjelenő köteteknek is (az 1975., 1979., 1981., 1993., 1994., 1995. és az 1996. évi kötetek szerkesztője is volt.)

Tudományos eredményei közül kettőt említünk csupán. Az első az, hogy 1959-ben a szegedi egyetemen bölcsészdoktori diplomát szerzett, disszertációját *Bálint Sándorhoz* írta. 1984-ben megszerezte a néprajz-folklorisztika kandidátusa minősítést. 1974-ben a *Magyar Néprajzi Társaság*, 1989-ben pedig a *Szlovák Néprajzi Társaság* tagja lett. A *Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Néprajzi Szekciójában* különféle tisztségeket töltött be. A *Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége Néprajzi-Honismereti Szekciójának* alapító elnöke, a *Karácsonyi János Békés Megyei Honismereti Egyesület* elnöke és még sok más közéleti- és szakmai közösségben vállalt munkája révén nemcsak Békés megyének, és Békéscsabának lett korán ismert néprajzos-folkloristája, hanem országos hírnévre tett szert. Innen van az, hogy mint ismert-elismert kutató etnográfus

¹³ Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. Budapest, 1973.

¹⁴ Néprajzi kutatások Békés megyében. Békési Élet, IX. 1974. 476–499. p. és A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása 1945–1974. Ethnographia, LXXXVI. 1975. 422–436.

¹⁵ A nemzetiségek néprajzi kutatásának elvi és módszertani kérdései. Békéscsaba, 1976. 9–16.

fust és folkloristát minden Békés megyében született monografikus igényű helytörténeti-néprajzi összeállításban szerepelt, mint szerző, de akár mint szerkesztő is. Mint a *Békéscsaba Néprajza* című, hatalmas monográfiában (1993).

Ennek a köszöntőnek nem lehet feladata, hogy egy mindennél gazdagabb, részletezőbb életrajzot adjon Krupa Andrásról, mint ahogy az sem lehet a célunk, hogy kiterjedt és sokoldalú munkásságát ismertessük, ne tán még minősítsük is. Munkássága ismertetését, rendkívüli gazdagságán kívül az is megnehezíti, hogy Krupa András teljes, vagy legalább is teljességre törekvő bibliográfiája mindez ideig nem készült el. Milyen szép köszöntési mód lenne, ha hetvenéves jubileumára elkészítenék és meg is jelentenék ezt a munkát.

Mi, ezúttal, öt önálló kötetére alapoztottan csak utalásszerűen azt mondjuk el, hogy Krupa András szerintünk hogyan, milyen tudományos kapcsolatokat alakított ki a magyarszlovák tudományos életben, milyen szempontok vezették témaválasztásaiban, milyen feldolgozási módokat követett.

Az első ismertetendő kötete 1971-ben jelent meg a Békés Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztályának kiadásában, *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál* címen, 220 oldalon. Fontos tényező, hogy a kötetet *Ortutay Gyula* lektorálta, ami önmagában egyfajta méltánylást, a munka elismerését, magasfokú szakmaiságát jelenti. Hogy a szakmaiság területén semmiféle nehézség se mutatkozzék, Krupa András a kötetet még „helytörténeti szempontból is lektoráltatta”, mégpedig *Szabó Ferenc*cel. Sőt, a „szerző által gyűjtött s e kötetben közzétett énekek dallamát magnetofonról lejegyezte: *Sárbelyi Jenő*” – áll a belső címlapon. Ami a könyv szerkezetét illeti: esetünkben példaszerkesztésről van szó; ugyanez a szerkesztés-szerkezet található meg minden más későbbi kötetében. Ez a szerkesztési rend: egy minden tekintetben alapos, magas színvonalú, tudományos, tudományos apparátussal jól ellátott bevezető tanulmányt (amelynek nincsen külön, önálló címe, itt is és minden más munkájában is *Bevezetés*-ként szerepel) követi a közlendő anyag jól tagoltan, logikus rendbe állítva, Ezt követi a lábjegyzeteket feloldó bibliográfiailag nagyszerű irodalomjegyzék. Ehhez a kötethez, mint-hogy magában a szövegben sok szlovák nyelvű rész található nem járul szlovák összefoglalás (se másnyelvű resümé). A munka nagy érdeme, hogy alapos előtanulmányok (kutatástörténeti) után, szinte teljesnek mondható, nagyrészt annotált szakbibliográfiát közöl. Ennek a kötetnek nagy része abban, hogy Krupa András folklorista szakembernek, a nyelvi kérdések iránt érdeklődő (kétnyelvűség, nyelvváltás) etnográfusként, illetve folkloristaként, az interetnikus hatások, az identitás kérdéseivel foglalkozó kiváló néprajzos-folkloristaként tartjuk számon.

Vélekedésünkben jelentős mértékben megerősített Krupa András egy másik, az ugyancsak a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Művelődésügyi Osztálya által, 1974-ben kiadott *Hiedelmek – varázslatok – boszorkányok (Békéscsaba, Tótkomlós és Csanádalberti szlovák lakói körében gyűjtött babonák, hiedelmi szokások)* című könyve. Ezt a könyvét Manga János lektorálta, a kötetben szereplő dallamokat magnetofonról itt is Sárközi Jenő jegyezte le. A bevezető tanulmány magas

színvonalú, igen gazdag irodalommal alátámasztott munka. Itt viszont már, bár a szövegrészben ezúttal is sok szlovák nyelvű rész van, egy terjedelmes szlovák összefoglalóval is találkozunk, a rövid német nyelvű összegezés mellett.

Krupa András ezután bemutatásra kerülő munkája annak bizonyosságául szolgál, hogy Krupa nem csak a szlovák folklór kutatója, gyűjtője és feldolgozója, hanem – egyébként visszakanyarodva a pályakezdéshez – *kiváló magyar etnográfus is*. Krupa András Újkígyósi mondák és igaz történetek című könyvét a Békés Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, 1981-ben adta ki 307 szöveg- és 16 képdallal. A minden korábbinál gondosabb kiállítású (Szegedi Nyomda) könyvet *Kósa László* lektorálta, a benne közreadott különösen nagy fontosságú jegyzeteket pedig *Bihari Anna* állította össze. Ez a kötet is a szokásos Bevezető tanulmánnyal kezdődik. Ez nem más, mint egy igen részletes kutatástörténeti tanulmány, a magyar monda (történeti monda, „igaz történet” stb.) műfaji meghatározottságától, a gyűjtés-kutatás megindulásától kezdve, a gyűjtések, gyűjtemények és a legkiválóbb monda-gyűjtők, fel dolgozók ismertetésén át a békési, sőt, *Balint Sándorra* is utalva, az újkígyósi mondákig tárgyalja ezt a sokrétű és nagyon fontos folklórkérdést. A közölt anyag (183 monda, 57 igaz történet) Krupa András gyűjtése. A szövegekhez csatlakozó (Bihari Anna által összeállított) jegyzetek minden esetben jelölik az adatközlő nevét, életkorát és a gyűjtés (felvétel) időpontját. A jegyzetek nagy bibliográfiai körültekintéssel felsorolják a változatok könyvészeti adatait is. Külön fejezetekként közli a „felhasznált publikált anyag jegyzékét” és külön a „felhasznált kéziratos anyag jegyzékét”. A jól összeválogatott részint archív, részben új, fekete-fehér foto illusztrációs anyag a kötet végén műnyomó papíron kapott helyet. A kötet értékelését illetően csak azt jegyezzük meg, hogy általános elismerést váltott ki s nagyban hozzájárult Krupa András elismeréséhez.

A következő kötet nem csak gondos kivitelezésével (Szegedi Nyomda) kapcsolódik az előzőekben bemutatott munkához, hanem azzal is, hogy szigorúan vett nyelvi indítékú is; a *kétnyelvűség* problémáját vizsgálva egy kétnyelvű mesemondótól gyűjtött anyagát adta benne közre. Krupa András *Rozprávky nanický Žofky – Zsofka néni meséi* című könyvét ugyancsak a Békés Megyei Tanács Vb Művelődésügyi Osztálya adta ki, 1984-ben, 344 oldalon. Kétnyelvű könyvünk ugyanúgy egy *Bevezetés-Úvod* címet viselő tanulmánnyal kezdődik, mint az előző. Krupa András ebben a tanulmányban a kétnyelvűségről értekezik kutatás történeti alapozással. Majd a mesemondót, *Farkas Andrásné Drábos Zsófia* nagybánhegyesi mesemondó életrajzát, környezetrajzát, egyéniségének összetevőit, műveltségének elemeit, például olvasmányait deríti fel és elemzi. A kétnyelvűség problematikája Békés megyében már a 60-as években jelentkezett és felhívta magára a figyelmet. *Domokos Sámuel* méhkeréki kétnyelvű mesemondójától, *Gurzâu Vasiletól* két színvonalas kiadványban is közölt népmeséket román, illetve magyar nyelven.¹⁶ Kru-

¹⁶ Domokos S.: Méhkeréki néphagyományok. Vasile Gurzâu mesél. Budapest, 1973., illetve: Vasile Gurzâu magyar és román nyelvű meséi. Budapest, 1968.

pa András Zsofka nénitől 1981–82-ben gyűjtötte meséit, amelyekből harmincat közölt is. Mind a bevezető tanulmány, mind a szövegközlések kétnyelvű jegyzetelésébe a szlovák és a magyar folklór-kutatás legkiválóbbjai segítettek Krupa Andrást: *Kovács Agnes, Viera Gaspariková, Králik Aladár, Váradi Zoltán, Balogh Ferenc*. A kétnyelvűség terén való eligazítást szójegyzék segíti elő. Talán mondanunk sem kell, hogy ez a kötete mind a nyelvész-, mind a néprajzos-folklórkörökben milyen nagy szenzációt jelentett és mekkora sikert, elismerést hozott Krupa Andrásnak.

Végezetül Krupa András majd minden korábbi, a magyarországi szlovákok szokásaival, hiedelemvilágával foglalkozó munkája alapján, monografikus igény-nyel írt könyvéről mondjuk el a legszükségesebbeket, még hozzá a módszerként szépen megmutatózó komparatista törekvésekre utalva.¹⁷ Az itt közölt *Bevezetés* (című) tanulmány a szlovákok Délkelet-Magyarországi letelepedésétől kezdve a délkelet-alföldi szlovákok települési és etnikai sajátosságait ismerteti, kiemelve az interetnikus kapcsolatok-hatások sajátosságait. Majd a délkelet-alföldi szlovákság hiedelemvilágáról ad összefoglaló képet, hangsúlyozva a rendszerezés fontosságát. A tanulmányt az írásos források ismertetésével fejezi be. Ezt követően rendszerezve ismerteti a délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilágát (Kozmogoniai ismeretek; Az emberhez kapcsolódó hiedelmek; Az ember környezetével kapcsolatos hiedelmek; Mítikus alakok.) Az Összefoglalást követően találunk a kötetben egy reprezentatív irodalomjegyzéket és egy-egy rövid szlovák, valamint német nyelvű összefoglalást. Könyvünket 1988-ban Budapesten szlovákul is kiadták¹⁸

A 70 éves Krupa András 70 éves, legalább 40–50 éves, nagyrészt hiánypótló, munkásságot tudhat magáénak. Pályája, munkássága közel sincs és ne is legyen lezárva. Tudjuk, hogy most is dolgozik, enciklopédikus, monografikus munkákon gondolkodik (Magyarországi szlovákok gyermekjátékai; Etnomuzikológus összeállítás sajátgyűjtésű népdalokból stb.). Személyében valóban két nép...– a szlovák és a magyar –... folklóristájáról beszélhetünk. Így tartja őt számon mind a szlovák-, mind a magyar néprajztudomány.

¹⁷ Krupa A.: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága című munkája előszőr (magyar nyelven) a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének *Studia Folkloristica et Ethnographica* sorozata 23. köteteként jelent meg 1987-ben, 432 oldalon.

¹⁸ *Povorevň svet Slovákov v juhovýchodnom Maďarsku*.

Tátrai Zsuzsa köszöntése

BÁRTH DÁNIEL

Mostanság ideje van az ünneplésnek a magyar néprajztudományban. Szinte hétről hétre, újabb és újabb tiszteletadásokról, köszöntésekről, megemlékezésekről szóló hírek kelnek szárnyra, kötetek születnek ünnepeleknek és ünnepelektől, hosszabb-rövidebb méltatások látnak napvilágot. Ez így van rendjén. A kollégáknak, barátoknak, pályatársaknak és a fiatalabb generációknak egyaránt az a feladata, hogy a kerek évfordulón – legalább egy kézfogás és jókívánság erejéig – odaforduljanak az ünnevelt felé és köszöntsék őt. Egy különös tudománytörténeti fejlődés következménye, hogy a hazai néprajzi közéletben általában a hatvanadik életév jelenti az első

olyan jelentős eseményt, amely okot ad az ünneplésre. Több évtizedes kutatói pályák kerülnek ilyenkor óhatatlanul is mérlegre, és a számvetések további munkás évtizedek reményét sugallják. A jól sikerült méltatások figyelmet fordítanak az ünnevelt személyének, habitusának és egyéniségének árnyaltabb bemutatására is, a szövegek hangnemét pedig egyértelműen a méltatott és a méltató viszonyának mélysége határozza meg.

Mindezeket előrebozsátva e sorok írója igyekszik gyorsan leszögezni: semmilyen módon nem érzi magát feljogosítva arra, hogy egy évtizedeken átívelő szakmai munkásságot akárcsak tárgyilagosan is bemutasson és értékeljen. Jelen esetben – már csak a nyilvánvaló nemzedéki különbség okán is – a köszöntő írójának csupán a nagyrabecsülés őszinte kifejezése lehet a tiszte, amelyre viszont a fent említett ünnevelt kapcsán örömmel vállalkozik.

Tátrai Zsuzsanna néhány nappal a második világháború magyarországi befejezése után, 1945. április 8-án született Budapesten az országosan ismert híres művész, Tátrai Vilmos lányaként. A zene születésétől fogva végigkísérte életét, előbb apja, majd később operaénekes férje, Fülöp Artilla jóvoltából. Ő maga inkább a bölcsészeti tárgyak iránt vonzódván érettségi után az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem-néprajz szakjára felvételizett 1963-ban. A budapesti néprajzi oktatástörténet egyik legendásan népes és szépreményű évfolyama, a „68-as nemzedék” tagjaként tanult és szerzett diplomát. A pütkösi népszokásokkal kapcsolatos szakdolgozatának témaválasztása már előre jelezte későbbi tudományos munkásságának elsődleges irányát. Tátrai Zsuzsanna népszokáskutónak készült, és mindmáig következetesen e szakterület hivatott művelője maradt. Hasonló következetesség figyelhető meg a munkahelyekkel kapcsolatos hozzáállásában is. Mint évfolyamának több tagja, ő is a végzős korában szerveződött akadémiai néprajzi kutatócsoport munkatársa lett, és 1968 óta kitartott első munkahelye mellett, amelynek jelenleg tudományos főmunkatársa. Egyetemi doktori fokozatát 1978-ban szerezte meg, „késlekedése” maradéktalanul megbocsátható: időközben két gyermeknek adott életet. (Majd a fokozat megszerzését követően még egynek.) Szűkebben vett szakmai munkássága számos tanulmány, konferencia-előadás, kötet szerkesztés formájában összegeződik. Közismert szorgalma legendás és példaértékű. A kutatócsoport (és egyben a hazai néprajztudomány) legnagyobb vállalkozásaiból tevékeny munkával vette ki a részét. A *Magyar Néprajzi Lexikon* kötetében megjelent szócikkei, a *Magyar Néprajz* folklór kötetének általa írt fejezetei a hazai népszokáskutatás 20. századi eredményeit összegző, jelentős tudománytörténeti határkönek számítanak. Az általa szerkesztett kiadványok (például a *Folklór és Tradíció* több kötete) fontos konferenciák anyagát tartalmazzák, míg az *Ethnographia* három évtizednyi évfolyamának mutatózásával komoly adósságot törlesztő és a kutatásokat jelentős mértékben megkönnyítő munkát végzett el. A népszokásoknak alig van olyan apró részterülete, amellyel legalább egy ismeretterjesztő cikk erejéig ne foglalkozott volna. A naptári ünnepek és az emberi életfordulók rítusainak vizsgálata nagyjából egyenlő mértékben van képviselve munkásságában. Utóbbi téren elsősorban a leányélet beható tanulmányozását végezte el többek között saját gyűjtései alapján, amelynek eredményeit 1994-ben kötetben összegezte. A kilencvenes évek derekán szerezte kandidátusi fokozatát. Az utóbbi másfél évtizedben érdeklődése határozottan az evangélikus vallási néprajz felé fordult. Hogy ez a nálunk korábban eléggé elhanyagolt kutatási terület mára jól érzékelhetően elmozdult a holtpontról, az elsősorban neki köszönhető.

Tátrai Zsuzsanna számos alkalommal vett részt hazai és nemzetközi konferenciákon, jó néhány nagyobb lélegzetű terepmunkát végzett idehaza és a határainkon túl egyaránt. Ehhez kapcsolódva is jelentős szerepe volt a szlovák-ma-

gyar és a jugoszláv–magyar tudományos párbeszéd előmozdításában. Túlmutatva azonban a szűkebb szaktudományos érdekeken az ünnepelt munkásságának tetemes részét tette ki az a sokrétű tevékenység, amelyet tudománynépszerűsítésnek szoktak nevezni. Tátrai Zsuzsanna szívvel-lélekkel vállalta ezt a korántsem egyszerű és könnyed feladatot: évtizedek óta „média-közelben” van, számtalan rádióadás és tévéműsor szereplőjeként hol szakértőként, hol szerkesztő-közreműködőként (pl. *Kis Magyar Néprajz a Rádióban*) képviseli a hazai néprajztudományt. Nem véletlen, hogy ilyen jellegű adottságai révén immár hosszú ideje a Néprajzi Kutatóintézet sajtófelelőse. A média mellett a közművelődés számos egyéb területén végzett hasonló oktató-népszerűsítő tevékenységet. Az ország legkülönbébb pontjain tartott előadásokat a néprajz, népszokások iránt többféle szinten és irányból érdeklődő hallgatóság számára. A 20. század utolsó harmadában különösen aktív TIT nagyon sokszor számított, mert számíthatott rá. Mindemellert fontos munkát végzett a néprajz társadalmi szerepének erősítését jelentő háttér-oktatás terén is. Fölismerete, hogy az egyetemi szaktudós-képzés mellett nem lebecsülendők azok a különféle fokú és jellegű oktatási intézmények, amelyek – az egyetemi képzésnél nagyságrendileg szélesebb körben – foglalkoznak az úgynevezett hagyományismeret terjesztésével. Az említett fórumok egytől-egyig a néprajzi eredmények népszerűsítését, hosszabb távon pedig a tudományág társadalmi szerepvállalásának megerősítését szolgálják. Éppen ezért efféle tevékenységre mindig (sőt a trendek ismeretében egyre fokozottabban) szükség lesz. A nyomdokain járó generációk számára példaértékű lehet Tátrai Zsuzsanna ilyen jellegű munkássága.

Végezetül, de nem utolsósorban hadd emlékezzünk itt meg arról a korántsem meglepő tényről, hogy ünnepeltünk élete természetesen nem csak a tudomány körül forog. Akik ismerik, tudják, milyen szerető anya, nagymama és feleség, igazi családközpontú ember. Kedvessége és őszintesége a szakmai kapcsolatait is sokakkal barátságba mélyítette. Jól ismert segítőkészségére mindig számíthatnak kollégák és (lektorálást, témavezetést, tanácsokat stb. igénylő) nem szakmabeliek egyaránt.

Mindannyiuk nevében is köszöntjük ezúton szeretettel a hatvan esztendőes Tátrai Zsuzsannát! Isten tartsa meg sokáig (ilyennek, amilyennek ismerjük), adjon számára további tevékeny évtizedeket, időt és kedvet a régóta tervezett és ígért (például „pünkösdi”) monográfiák elkészítéséhez, örömeiket kollégái és várhatóan egyre népesedő családja körében.

Jókívánásaink plasztikusabb kifejezése érdekében jobb, ha az ünnepelt személyéhez és munkásságához szorosabban illeszkedve egy Zsuzsanna-köszöntőhöz folyamodunk Lajtha László 1954-ben megjelent széki gyűjtéséből (47. sz. ének):

Sok Zsuzsanna napokat vígan elérbed,
Napjaidat számlálni ne légyen terbes.
Az ég harmatja szívedet újítja,
Aldások írja házod elborítja.

Te néked minden öröm hőtig adassék,
A mellett semmi bánatot ne barátkozzék.
Légyen éltednek virágja mind kinyílt,
Szíved nő szenvedjen semmi sebes nyílt.

Véglen az egek várát nyilván szemlélbed,
Ott aztán az életet jobbal cserélbed.
Az Úr a boldog életben részt adjon,
A szentek serge körébe fogadjon, fogadjon.

A Győrűk Társaság Kiadványai

Magunkról

TELENKÓ BAZIL MIHÁLY
BARTHA ELEK

Zabari templom

A Györffy István Néprajzi Egyesület szimpóziuma (2004)

TELENKÓ BAZIL MIHÁLY

1. „Kulturális örökség – kulturális párbeszéd: Kolozsvár”¹⁷

A néprajztudomány sajátos részét alkotja a városi kultúra hagyományainak vizsgálata. A XX. század modernizálódása, a mobilitás lehetősége ugyan kitágította a tér megismerésének határait, ezáltal teremtve lehetőséget az egyén szélesebb körű tapasztalatszerzésére, mégis biológiai determináltságánál fogva csak emberi léptékű idő áll rendelkezésére ahhoz, hogy az életben boldoguljon. A változás alternatívákat hordoz, lehetőségeket a boldogulásra. Az egyének életkörülményei napról-napra változnak. Az ember személyes terében – azaz a közvetlenül megismert, megismerhető környezetben – az egyéneket összekötő kapcsok valós és szimbolikus hálója figyelhető meg. Azonosulva egy közösség változó hagyományrendszerével az egyén, az élet legkülönbözőbb kihívásaira adott válaszaiban mutathatja meg identitásának elemeit. Mindez a cselekvések mérlegelése mellett a tudati tényezők, a kommunikációs lehetőségek több szintjén jelenik meg. Vannak, akik aktív részesei, alakítói a jelrendszer, a cselekvéssor megformálásának, s vannak, akik passzív szerepbe helyezkedve – esetlegesen csak a verbalitás szintjén jelenítik meg – identitásuk bizonyos elemeit. A városban lakó emberek azonosságtudatának kifejezésére több alternatíva áll mintaként rendelkezésre, mint esetlegesen a falusi közösségekben élőknek. Az elemek kombinálhatósága révén összetettebb formákban jelentkezhet az identifikáció kivetülése.

A városi kultúra néprajzi vizsgálata egyaránt feszegeti a diszciplína tárgyának és kérdésfeltevésének metodikai problematikáját. Például, hogy egy-egy jelenség vizsgálta mennyire reprezentatív? A kérdéses folyamat, mármint a kultúra változásának folyamata hogyan, milyen eszközökkel vizsgálható? Mi adja meg minden esetben kutatások végzésekor a néprajzi szemszög létjogosultságát? Sorolhatnánk a

¹⁷ A tanulmány az MTA DE Néprajzi Kutatócsoport és az OTKA T 049349 és az OTKA T 046185 sz. pályázatának támogatásával készült.

tudományközi lehetőségek elméleti kérdésfelvetését, s felsorakoztathatnánk a kialakult, korábban megfogalmazott pro-kontra érvrendszereket, de jelen írásban célunk nem ez, hanem, hogy egy 2001–2004 között megvalósult, határokon átívelő – francia, magyar, román – kutatás eredményeiről hírt adjunk.¹⁸

A Györffy István Néprajzi Egyesület, az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság Néprajzi Munkabizottsága, a Debreceni Egyetem Néprajzi Intézete és a Déri Múzeum a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából 2004. november 19–21. között *”Kulturális örökség – kulturális párbeszéd: Kolozsvár”* címen nemzetközi néprajzi konferenciát tartott. Bár a téma kutatásába román illetve francia kollégák is bekapcsolódtak – jó lehetőséget biztosítva ezáltal a kutatásban résztvevő intézmények fiatal munkatársainak az elmélyült munkakapcsolat kialakítására –, most csak a magyar – az erdélyi és a hazai – kutatók előadásai hangoztak el.

A Györffy István Néprajzi Egyesület törekvéseiben szerepel a fiatal kutatók felkarolása, igyekezve számukra publikációs teret biztosítani. A konferencián túlnyomó többségben fiatal pályakezdő néprajzosok mutatták be Kolozsváron végzett kutatásaik eredményét. Az egyesületi tudományos folyóirat szerkesztőbizottságának munkáját dicséri, hogy a konferencia előadások anyaga a Néprajzi Látóhatár 2004 évi 1–2. és 3–4. számaiban már a tanácskozási napvilágot látott.

A kétnapos konferencia szimpóziumai kivétel nélkül Kolozsvár kulturális tereibe kapcsolódtak. A szélesen értelmezett tér koncepciójával lehetőség nyílt a városban zajló fizikális térkijelölés és a szimbolikus térfoglalás számos elemének megvilágítására. Alapvető problémafelvetésnek számított az, hogy a vegyes etnikumú város sajátos etnikai, vallási identitáselemei hogyan alakítják a település képét, és az milyen hatást gyakorol az emberek hétköznapijaira. Mindebben az interetnikus kapcsolatok vizsgálata központi szerepet kapott.

A konferencia tudományos programjait, az egyesület elnökének Bodó Sándornak köszöntő szavai nyitották meg. Ezt követte az egyesület új kiadványainak ismertetései (a Néprajzi Látóhatár 2004. évf. 1–2. és 3–4. számait Bartha Elek, a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára sorozat 9. köteteként Deáky Zita szerkesztésében megjelent *„Felső-magyarországi orvosi helyiratok”* című könyvről Liszka József ismertetését olvasták fel.)

Az első nap szekcióülését Ujváry Zoltán professzor emeritus, a Györffy István Néprajzi Egyesület tiszteletbeli elnöke vezette. Verebélyi Kincső előadásában a Kolozsváron végzett nemzetközi kutatási program háttérére világított rá, kifejtve mindemellett, a francia néprajzi kutatások irányultságait az etnológiai, antropológiai kutatások néhány alapvető sajátosságát. Előadásában hangsúlyozta a francia néprajzi diskurzus egyik kulcsfontosságú terminológiájának a *kulturális örökség – patrimoine* szerepét, amely a magyar hagyomány szó szinonimájának tűnhet, mégis annak jelentése árnyaltabb ismeretelméleti terminust képez. Mint kifejt-

¹⁸ Vö.: Verebélyi K.: Kulturális örökség – kulturális párbeszéd. In: Néprajzi Látóhatár XIII. évf. 2004. 1–2. sz. (5–8.)

tette a fogalom „a kultúra különböző területein a kultúra működésébe beépülő, értékdimenzióval is rendelkező, szervező, de minden esetre dinamikus tényezőként felfogható jelenségek átfogó megjelölésére alkalmas.”

A kutatás elméleti, intézményi háttérének bemutatását a konkrét problémakörökből készült esettanulmányok követték. Keszeg Vilmos „*A hatalom terei*” című előadásában a határok és a hozzá kapcsolódó lehetőségek emlékezetben élő narratíváiról beszélt. A hatalmi politika és a boldogulni vágyó egyén életstratégiájának perspektíváit az interjúk során elhangzott emlékeken keresztül mutatta be. Rámutatva annak a döntéskényszernek a jelentőségére, amely a hazáját, nemzeti-ségét, vallását, családját szerető emberre nehézségként hárult. A hatalmi térbe kényszerített ember mozgási lehetőségei korlátozottá válása új létstratégia felé irányította a családok életét, nemegyszer a hagyományos életvitellel szembe fordítva az egyént.

Szabó Árpád Töhötöm Kolozsvár látható és láthatatlan tereiről beszélt előadásában. Egyrészt a fizikailag látható, objektumok által kialakított valóságos tér, másrészt annak társadalomformáló szerepe, az ott található objektumokon túlmutató, vagy azok mentén szerveződő, alakuló beszédmód, a térhasználati szokások hálójába az általa láthatatlan térnek nevezetett világba engedet bepillantást nyerni. A kutató Kolozsvár tereinek funkcionális elemzése során azokra az együttthatókra világított rá, amelyek a történelmi, etnikai, és társadalmi kapcsolatok révén rendszerbe szervezhetők.

A szekció záróvitáját megelőzően Telenkó Bazil Mihály „*Házsongárd*” című előadásában a híres temetőkert etnikai térszerkezetének szimbolikus szerepéről beszélt. A temető a halottak városa, az élő emlékezet, avagy a múlt továbbélésének reprezentációja. A kutató kérdésfelvetésében arra kereste a választ, hogy a szakrális tér a történelem folyamán hogyan vált az etnikai csatározások színhelyévé, milyen változások alakították a temetőkert arculatát a XX. század folyamán, s mindehhez hogyan viszonyulnak a város lakói.

A tudományos előadásokat követően a Déri Múzeum munkatársainak vendégszeretetét élvezve tekintették meg az intézmény kiállításait a konferencia résztvevői. A közel egy órás tárlatvezetést ünnepi pillanatok követték.

A Györffy István Néprajzi Egyesület díjának átadására a múzeum előadótermében került sor. A két kitüntetett kollégának, Jung Károlynak és Viga Gyulának (l. alább), Bodó Sándor, az egyesület elnöke adta át a határon túli magyarság népi kultúrájának feltárásában és közreadásában végzett munkájuk elismeréseként „*A Magyar Népi Kultúra Kutatásáért*” díjat. A két kitüntetett kutató tiszteletére rendezett állófogadás zárta a tudományos tanácskozás első napját.

A konferencia másnapján Bartha Elek tanszékvezető, egyetemi tanár elnökletével folytatódott a szimpózium.

Dallos Csaba Kolozsvár kiségyházainak strukturáltságáról, térbeli képéről tartott előadást. A történelmi vallások által szektráknak nevezett vallásos mozgal-

mak magyar vonatkozásait véve alapul, az előadó a vallási és az etnikai identitás-minták kapcsolatrendszerét a mikroközösségek szintjén mutatta be.

A személyes élettörténetekben megjelenő etnikus jegyeket Ilyés Sándor előadása taglalta. Egy etnikailag és vallásilag is exogám házasság példáján keresztül tekinthettünk be az asszimiláció következtében újradefiniálendő identitás problémakörébe.

Gáspár Kinga a kisebbségi nyelvtörvények kolozsvári sajtóviszhangjait vizsgálta különös tekintettel a eltérő nemzetiségek sajtóorgánumban megjelent cikkekre. Elemzésében rávilágított arra, hogy miként vált a kisebbségi nyelv státusztervezése a nacionalizmus eszközévé Kolozsvár közigazgatási vezetése kezében.

Az ebédet megelőzően Lovass Kiss Antal a kolozsvári étkezési hagyományok XX. századi változásáról szóló előadása, mintegy étvágygerjesztőként hatott a résztvevőkre. Az élelmiszerek megtermelésétől az előállításra keresztül a tállalásig valamint a fogyasztási szokásokig végigkövethettük az eltérő társadalmi helyzetben élő városlakók hagyományainak – gazdasági, etnikai helyzettől sem független – változását.

A konferencia zárszavában Bodó Sándor örömét fejezte ki, hogy a Györffy István Néprajzi Egyesület és a Néprajzi Látóhatár teret biztosíthatott a magas színvonalú határokon átívelő intézményi együttműködésen alapuló kutatás eredményeinek publikálására, s abbéli reményét fejezte ki, hogy a közeljövőben több ilyen kezdeményezésnek is házigazdája lehet.

Kolozsvár kulturális örökségének egy szegmense vált elevenné az élő és halt, valós és szimbolikus terek kapcsán. Az előadók köveket, épületeket, narratívákat, újságcikkeket, recepteket, végül de nem utolsó sorban embereket szólaltattak meg annak érdekében, hogy a „kincses város” XX. századi etnikai, vallási, társadalmi változásairól képet nyújtsanak. Természetesen a kép még nem teljes, de rámutatott arra, hogy a néprajztudomány eszköztára alkalmas a városi életformák vizsgálatára.

2. 2004-ben Jung Károly és Viga Gyula kapták meg „A Magyar Népi Kultúra Kutatásáért” díjat

A Györffy István Néprajzi Egyesület díját 2004-ben a „*Kulturális örökség – kulturális párbeszéd: Kolozsvár*” című tudományos tanácskozás díszfogadásán, Bodó Sándor az egyesület elnöke adta át, a határainkon túli magyarság néprajzának kutatásában jelentős eredményeket elért két alkotónak. Mivel a díjat az egyesület 2003-ban nem adta ki, 2004-ben két elismerés átadására került sor, melyeket Jung Károly és Viga Gyula néprajzkutatók vehették át.¹⁹

¹⁹ Jung Károly méltatását Voigt V. tollából lásd: Néprajzi Látóhatár XIII. évf. 2004. 3–4. sz. (5–7.)

Balról jobbra: Dankó Imre, Bodó Sándor, Viga Gyula, Jung Károly, Szigeti Jenő,
P. Szalay Emőke (háttal)

A kuratórium, a sokrétű tudományos és közéleti munkásságának elismeréseként „*A Magyar Népi Kultúra Kutatásáért.*” díjjal tüntette ki Viga Gyulát, az egyesület tudományos folyóiratának, a *Néprajzi Látóhatárnak* egykori szerkesztőjét, aki a periodika indításától mintegy 10 éven át töltötte be ezt a tisztséget.

Viga Gyula 1952-ben született Mátészalkán. Már egyetemi évei alatt bekapcsolódott a néprajzi tudományos életbe. 1976-ban történelem tanár, etnográfus diplomát szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Néprajzos muzeológusként 1975 óta dolgozik a miskolci Herman Ottó Múzeumban, ahol 2001-től napjainkig a megyei múzeumi szervezet igazgatóhelyetteseként koordinálja a tudományos munkát.

A néprajztudomány számos ágában, de főként a tárgyi néprajzi kutatások területén, valamint az interetnikus kapcsolatok tárgykörben végzett kiemelkedő munkát. Múzeumi tevékenységében mindig is szorosan összekapcsolódott a gyűjteményi munka és a tudományos kutatás. Jelentős eredményeket hoztak azok a terepkutatások, amelyeket a Bükk-hegység magyar és szlovák falvaiban, a Bodrogköz hazai és szlovákiai területein végzett. Mindig megkülönböztetett figyelemmel fordult a határainkon túli magyarság felé. A táj és az ember viszonyában az eltérő adottságú vidékek népének gazdasági kapcsolatai foglalkoztatták. Számos tanulmánya, cikke mellett ki kell emelni a témakörben született jelentős eredményeket bemutató köteteit: 1990-ben „Árucseré és migráció Észak-Magyarországon” és az 1996-ban megjelent „Hármas határon” című könyveket. A Bodrogköz hagyományos kultúrájának 19–20. századi változásairól írt doktori

disszertációjával 2004-ben a Pécsi Tudományegyetemen *summa cum laude* minősítéssel szerzett PhD fokozatot.

Ismereteit, kutatásának eredményeit nemcsak publikációin keresztül adja tovább. 1991-től aktívan kapcsolódott be a felsőoktatásba. Több kurzust tartott egykori alma materében a KLTE Néprajzi Tanszékén, de szívesen tett eleget a Kolozsvári Babeş Bolyai Egyetem Néprajzi Tanszéke meghívásának is. 1994-től a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékének főiskolai docense is.

Számos esetben nyílt lehetősége az elmúlt évek során arra, hogy tudomány-szervezői feladatokat valamint szerkesztői tevékenységet is folytasson, nem beszélve a nagyszámú honismereti és tudományos népszerűsítő feladatok végzéséről. A Herman Ottó Múzeum és más társintézmények munkatársaival közösen több hazai és nemzetközi konferencia megszervezésében vett részt. Jelentős tudományos eredményeket hoztak az *interetnikus kapcsolatok* témakör problematikájára épülő tanácskozások, melyeknek anyaga a konferenciát követő rövid időn belül Viga Gyula szerkesztői közreműködésével jelentek meg (1985, 1986, 1996).

A tudományág képviselői ismerik és elismerik Viga Gyula tudományos, muzeológiai, tudománysszervező munkáját. Több országos néprajzi és múzeumi testületnek nemcsak tagja, hanem azokban tisztséget is betölt. Számos díjjal és újabb munkákkal jutalmazták az elért eredmények tükrében.

1991-ben Viga Gyula is részt vett a Mezőgazdasági Múzeumban azon a tanácskozáson, ahol a Györffy István Néprajzi Egyesület szervezeti kereteiről volt szó. Az egyesület saját folyóirat kiadását tervezte. A Néprajzi Látóhatár megjelenítésének célja többek között az volt, hogy a kárpát-medencei magyarságnak egy olyan néprajzi orgánumot biztosítson, amely elsősorban a határainkon túli magyar népcsoportok kutatási eredményeiről számol be. Az egyesület elnöke Ujváry Zoltán, aki Balassa Ivánnal együtt a lap szerkesztőbizottságának elnöki tisztét is betöltötte ekkor, jól ismerte Viga Gyulát. Jó szakmai és személyes kapcsolatokat ápol számos határon túli magyar néprajzi intézmény munkatársával, megfelelő személy volt tehát a lap szerkesztői székébe. A választás gyümölcsözőnek bizonyult, ugyanis 1992-től 2001-ig, 10 évfolyam 17 kötetének megjelenítésében vett részt, illetve napjainkig támogatja szakmai tapasztalatainak továbbadásával a megjelenítést.

Viga Gyula tudományos elhivatottsága, közéleti szerepvállalása, a határainkon túli és a hazai magyarság néprajzának feltárásában és közreadásában végzett munkássága alapján méltán nyerte el kollégái megbecsülését, s az egyesület kitüntető díját.

Kisebbségi együttélési modellek határainkon túl

*Nemzetközi tudományos konferencia és a Néprajzi Látóhatár
egy francia–magyar–román kutatási program tükrében*

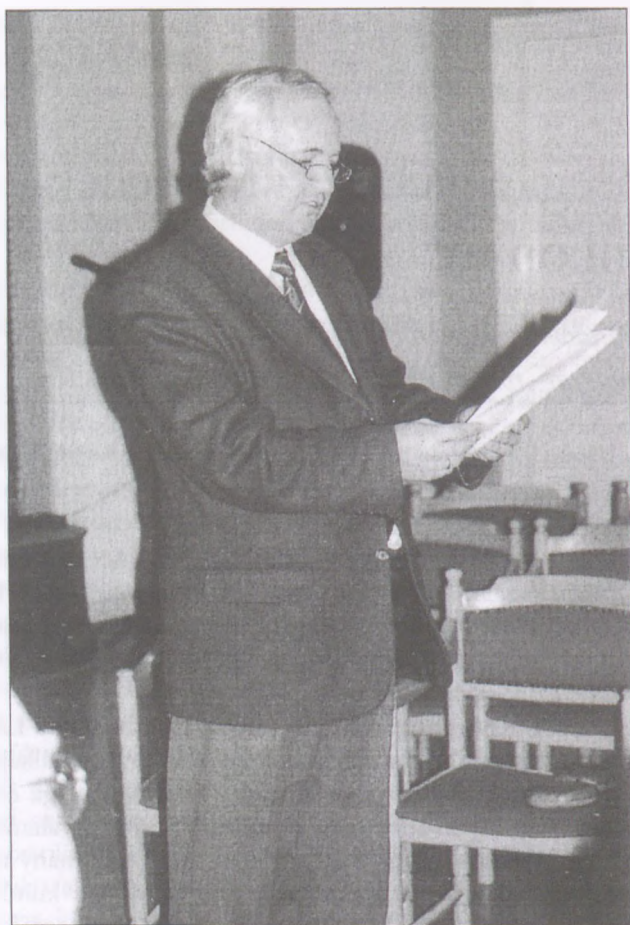
BARTHA ELEK

Tisztelettel köszöntöm mai konferenciánk minden kedves résztvevőjét, akik Magyarországon számos vidékéről, Budapestről, határon túlról vagy Debrecenből jöttek el erre az alkalomra. Megtisztelő, hogy városunk adhat otthont ennek a tudományos rendezvénynek. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és az MTA DE tanszéki kutatócsoportja

A Györffy István néprajzi egyesület és folyóirata, a Néprajzi Látóhatár kezdetől fogva, immár több mint egy évtizede magáénak érzi és vállalja a határainkon túli magyarság sorsát. Ezt a nehéz sorsot igyekszik a maga eszközeivel, a néprajzi tudományosság révén feltárni és a szűkebb szakma, valamint a néprajz eredményei iránt érdeklődők számára ismertté tenni. A tudomány módszereivel törekszik feldolgozni azokat az értékeket, amelyeket a magyar kultúra a Kárpát-medencében megreremtett, azokat a létmódokat, stratégiákat, amelyeket kisebbségi körülmények között, de akár az anyaország területén is kiépített és működtet a maga számára.

A 13-as szám ebben az esetben nem számít balszerencsésnek. Annál is kevésbé, hiszen a Györffy István Néprajzi egyesület folyóiratának, a Néprajzi Látóhatárnak most megjelent évfolyamáról van szó. 13 esztendeje annak, hogy a folyóirat alapítói útjára bocsátották ezt az orgánomot. A kiadvány Ujváry Zoltán ötletéből született. Balassa Ivánnal közösen azzal a szándékkal hozták létre a folyóiratot, hogy legyen végre egy önálló tudományos néprajzi orgánuma a szomszédos országokban, illetőleg a külföldön élő magyaroknak. Ezt a célt a folyóirat azóta is változatlan elhatározottsággal és figyelemre méltó szakmai színvonalon szolgálja.

Visszapillantva az eddig megjelent számokra, a különböző profilú, egymástól sokszor igen erőteljesen különböző füzetek és évfolyamok – szigorúan mennyiségi alapon – több száz tanulmánnyal, szakmailag igényes írással járultak hozzá a magyar néprajztudomány rendszerváltás utáni történetéhez.

Bartha Elek köszönti Jung Károlyt

A 13. évfolyam gerincét 18 szerző írásainak közreadásával egy a közelmúltban lezárult nemzetközi kutatási projektum eredményeinek közzététele alkotja. Verebélyi Kincső kezdeményezésére 4 felsőoktatási intézmény, a Lyoni Egyetem, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem, a budapesti ELTE és a Debreceni Egyetem etnográfusai, folkloristái és szociológusai végeztek kutatásokat a kincses városban az elmúlt években egy közös pályázati program keretében. A kutatásokba az említett egyetemek munkatársain kívül a doktori képzésben résztvevő kollégák és egyetemi hallgatók is bekapcsolódtak.

A Néprajzi Látóhatár 2004-es évfolyamának mindkét száma (1–2. és 3–4. összevont számok) közöl tanulmányokat a kutatások eredményeiből, szám szerint összesen 9-et, az évfolyam fő vonulatává téve ezúttal ezt a szép eredményekkel zárult közös vállalkozást. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a megjelent

írások – és ezzel együtt a konferenciánkon elhangzó előadások – még korántsem nyújtanak teljes képet az elvégzett munkáról, további összegzések vannak készülőben. Arra azonban mindenképpen alkalmat adnak a frissen megjelent tanulmányok, hogy képet kapjunk a többféle – legalább 4-féle, valójában ennél több – tudományos szemléletet, módszertani irányt, gyakorlati attitűdöt képviselő résztvevőknek köszönhetően a nemzeti, nemzetiségi együttélés kolozsvári modelljéről.

Amennyire örvendetes az a tény, hogy a pályázat lezárultával annak eredményeit bemutató konferencia anyaga a rendezvény időpontjára napvilágot látott, legalább annyira megnehezíti a recenzens dolgát, hogy az, amiről szólnia kell, röviddel utána részletesen kifejtve, szóban is elhangzik, alapos vitára is módot adva. A kolozsvári blokkok további taglalását éppen ezért a rövidesen soron következő előadókra és a konferencia résztvevőire hagyom, azzal, hogy mind az elvégzett kutatást, mind annak eddig megírt eredményeit a Néprajzi Látóhatárban megjelent tanulmányok tükrében tovább folytatandó, követésre méltó tudományos vállalkozásnak tekinthetjük.

A most közzétett folyóirat számokban szereplő írások és szerzők száma szerint is és terjedelmileg is a másik 50%-ot kitevő részében külön tematikai blokként szerepel a 60. életévét most betöltő kutató és egyetemi oktató kolléga, Jung Károly köszöntése. A Néprajzi Látóhatár korábbi hagyományaihoz hűen emlékezik meg a határainkon túli magyar néprajzban érdemeket szerzett kutatók évfordulóiról. Voigt Vilmos köszöntő szavai az értő és érző tanár, pályatárs, egyben igaz barát hangján idézik fel az ünnepelet életútjának és szakmai pályájának fő vonásait. Informatív a Jung Károly saját tollából származó részletes pályarajz és a közölt bibliográfia.

A folyóirat felelős kiadóját, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnökét, Bodó Sándort 60. születésnapjának alkalmából Viga Gyula köszönti az egyesület tagjai nevében.

A tematikai blokkokba nem sorolható tanulmányok a folyóirat korábbi évfolyamainak tartalmi sokszínűségét tükrözik. Bánkiné Molnár Erzsébet, Csáky Károly, Dankó Imre, Illés Gabriella, Kész Margit és Lajos Veronika munkái felölelik a hazai és a határon túli magyar kultúra több területét, a népi gyógyítástól a protestáns és katolikus hagyományig és gyakorlatig, a földrajzi nevektől az erdőrendtartásokig. Egytől egyig forrásértékű, a néprajzi tudományosság számára fontos munka.

A Néprajzi Látóhatár 13. évfolyamának számai a korábbi évfolyamok tudatos, igényes szerkesztői gyakorlatát tükrözik. Dicséret illeti Keményfi Róbertet, a szerkesztőt, és mindazokat, akik alapítóként és más minőségben részt vállaltak a folyóirat létrehozásában és legújabb számának megjelentetésében.

Süvete

Felső-magyarországi orvosi helyiratok – könyvbemutató

Deáky Zita szerk.: *Felső-magyarországi orvosi helyiratok. Történeti-néprajzi források a 18–19. századból*. Budapest: Györffy István Néprajzi Egyesület, 2004. 390. (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 9.)

LISZKA JÓZSEF

Megvallom, először kissé megijedtem a baráti felkéréstől, hogy mutassam be a Deáky Zita által összeállított, sajtó alá rendezett *Felső-magyarországi orvosi helyiratok* című könyvet. Nagyjából ismerve az összeállító eddigi ténykedését, tudom, hogy népi, népies medicinával, annak történeti aspektusaival, mindezen belül (talán) kiemelten a bábák szerepével foglalkozik. S mivel hölgyről van szó, hadd ne utaljak rá, hogy mióta... Jőmagamat meg soha nem izgattak különösebben az efféle kérdések, így hát mit is tudnék én ehhez a témához hozzátenni?! S bár a kéziratot (felületesen!) már korábban is ismertem, őszintén szólva igen nagy levegőt kellett vennem, hogy a kötet módszeres olvasásába kezdjek.

Deáky Zita alapos és értő eligazító tanulmánya nyitja az összeállítást, s már ennek első néhány oldala után a szó szoros értelmében belefeledkeztem az olvasásba. Egyszer csak azt vettem észre, hogy mind inkább belelovalom magamat, sőt – szokásomhoz híven – a könyvből nyert, számomra új információkhoz azonnal igyekeztem, a családi könyvtárunkban fellelhető egyéb, főleg szlovák forrásokban is utánanézni, hozzáolvasni. A szerző-összeállítót azonban nem sikerült „megfogni”: szlovák nyelvű szakirodalmat, kézikönyveket ugyan (érthető módon) nem használt, ám az általam fel-fellapozottakban sem találtam olyan adatokra, amelyeket Deáky Zita ne ismert volna – saját forrásaiból. Mindamellet megkönynyebbülten tapasztalhattam, hogy a könyv korántsem medicina. Pontosabban nem csak medicina: több is, kevesebb is annál. A közreadott „orvosi helyiratok” vagy topográfiai egy-egy város (Besztercebánya, Kassa, Pozsony és Selmecebánya), kisebb-nagyobb régió (Csallóköz), megye (Árva, Nyitra, Sáros és Trencsén megye) korabeli természetföldrajzi viszonyait, közállapotait, az ott élők testi alkát, öltözködését, lakásviszonyait, munkakörülményeit, kereskedését, szokásait, hiedelmeit, mellesleg olykor a népi gyógyászat egyes jelenségeit, praktikáit stb. mutatják be (rendkívül hálás szerep lenne a közölt szövegekből kihalászható apró

művelődéstörténeti, néprajzi gyöngyszemekkel illusztrálni ezt a bemutatót, ám erre időhiány miatt nincs mód. Így csak azt tudom ajánlani az érdeklődőknek, hogy tessék beleolvasni a könyvbe. Utána már úgysem tudják letenni...). Ahogy – megítélésem szerint – Berzeviczy Gergely vagy Tessedik Sámuel munkái sem tekinthetők a magyar néprajz előfutárainak, hanem a néprajzi kutatás rendkívül fontos, viszonylag korai forrásainak, úgy ezek a kötetben közölt (és a számos, itt és most – remélhetőleg csak egyelőre – nem közölt) orvosi topográfiai is az adott térség néprajzi, helytörténeti kutatásának ezentúl megkerülhetetlen forrásai. Azért mondom, hogy ezentúl, mivel az egyes kiadványok, bár korukban nyomtatásban jelentek meg, mára gyakorlatilag beszerezhetetlenek lettek. S bár Deáky Zita könyve vélhetően nem túl magas példányszámban látott napvilágot, a kötet mindenképpen eljuthat a legfontosabb könyvtárakba, kutatók polcaira (és tudatába!), s mostantól senki nem hivatkozhat arra, hogy a benne foglaltak hozzáférhetetlenek lennének.

Deáky Zita összeállításában összesen kilenc leírás látott napvilágot, a legkorábbi 1764-ből az utolsó pedig 1882-ből, közülük eredetileg egy latinul, kettő németül (a kötetben természetesen mindhárom magyarul olvasható), a többi pedig magyarul jelent meg, s ami tárgyuk megközelítési módszerén túlmenően összekapcsolja őket az az, hogy mindegyik a mai Szlovákia területéhez köthető.¹ A „mai Szlovákia területe” terminus használata már csak a „Felső-Magyarország” kifejezés képlékeny volta miatt is indokolt lehet: tudjuk, hogy ez a térségmegjelölés történetileg mennyire változó és „vándorló”. Ami alatt ma egyértelműen egykori Felső-Magyarországot értünk (például a közép-szlovákiai bányavárosok) az egy időben Alsó-Magyarországnak számított (lásd ehhez Johann Georg Hoffinger: *Selmecbánya alsó-magyarországi szabad királyi bányaváros orvosi topográfiája* c. leírását a szóbanforgó kötetben: 68.). Deáky Zita bevezető tanulmányában megjegyzi, hogy a legkorábbi és legtöbb orvosi topográfia a korabeli Magyarországnak éppen ebből a részéből, tehát a mai Szlovákia területéről maradt ránk, amit a viszonylag korai és magasfokú polgárosodással, illetve az itt élő németek fontos kultúráközvetítő szerepével magyaráz. Mindebből (is) adódóan a kötet anyaga interetnikus kavalkád, hiszen a magyar mellett bőségesen találunk benne szlovák, ruszin, lengyel (goral), cigány, zsidó és német adatokat. S már csak ezért is üdvözlendő, hogy a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára korábbi egynyelvű gyakorlatával szakítva a kötethez aránylag terjedelmes szlovák és német nyelvű ösz-

¹ A kötetben közölt orvosi topográfiai: Torkos J. J.: *Bericht von der königlichen des Königreichs Hungarn Frey-Stadt Preßburg lage...*; Hoffinger, J. G.: *Medicinische Topographie der königl. Freien Bergstadt Schemnitz in Niederhungarn*; Cselkó I.: *Rudimentum physiographiae comitatus Trenchiniensis*; Zipser Keresztély A.: *Beszterce és vidéke*; Bartsch E.: *Sáros megye helyirata*; Weitzenbreyer F.: *Kassa. Orvosi és néprajzi tekintetben*; Weszelovszky K.: *Árva megye orvosi helyirata*; Gerley J.: *A gyügeség (Cretenismus) Csallóközben*; Nagy [Chrenóczy] J.: *Nyitra megye lakosságának egészségi állapotára károsan ható viszonyokról*.

szefoglalót is csatolt a kiadó. A kötet használatát orvosi kifejezések és a településnevek mutatója, valamint tájékoztató jellegű térképek könnyítik meg.

Végezetül hadd áruljak el egy műhelytitkot: hosszú ideig úgy tűnt, hogy a most megjelent és bemutatott kötetet a Györffy István Néprajzi Egyesület és a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja közösen jelen-teti meg. Nos ez a szép, akár jelképesnek is fölfogható terv anyagi okokból nem valósulhatott meg. Mindamellet rendkívül fontosnak tartanám, hogy a könyvből cserepéldányként jusson a központi szlovák (és persze szlovákiai magyar!) könyvtárakba, illetve azon területek fontosabb szakkönyvtáiraiba is, amelyekről a kötetben konkrétan szó van.

Deáky Zitának meg tiszta szívből gratulálok a szép és hasznos munkaeredményéhez és kívánom, sikerüljön egyszer megvalósítania azokat a terveit is, amelyeket a bevezetőben, inkább a sorok közé rejtve sóhajtott el olykor-olykor...

Négy évtizedes emlékeim

Archívum

DÉNES ZOLTÁN

Pince

Négy gyászjelentés utóélete

DÉNES ZOLTÁN

A *Fekete-Körös* völgyében 2002 nyarán lezajlott gyűjtőutunk utolsó napján egy a nevét elhallgatni kívánó, 80 év körüli adatközlő négy gyászjelentést bízott ránk azzal a kéréssel, hogy amikor eljön a megfelelő idő, publikáljuk azokat.

A 20-as évek elején az I. világháborút lezáró határrendezések igazságtalansága számtalan naplóban, kézzel írott életrajzban lett rögzítve, amit igyekeztek nemzedékről nemzedékre továbbadni azzal a szándékkal, hogy „eljön majd az idő, amikor ezek a személyes tragédiába torkolló élettörténetek nyilvánosságra kerülnek.”

Az évtizedek társadalmi és történelmi változásai azonban ezeknek az anyagoknak jó részét megsemmisítették, a szájhagyomány is nagyon megváltoztatta az eredeti körülmények hiteles visszaadását, a megmaradt kéziratokat szinte családi ereklyeként őrizték tulajdonosaik. Az általunk megtalált négy gyászjelentés azért fontos a szövegfolklor és textuskutatás számára, mert hiteles forrásul szolgál a szájhagyományban fellelhető variánsok alapjának feltárásában. A gyászjelentések szövegét nem szükséges elemezni, mert a mellékelt szövegeket az olvasó összehasonlíthatja saját gyűjtéseinek eredményével.

A megjelentetés időszerűségét valamennyi nekrológban megtalálhatjuk. *II. János Pál* pápa az elmúlt évben boldoggá avatta *IV. Károly* királyt, ami a személyéhez fűződő hagiográfiai kutatás fontos adaléka.

XV. Benedek pápa az I. világháború hatására halt meg életének hatvannyolcadik évében. Az elmúlt hónapban újonnan megválasztott *XVI. Benedek* pápa névválasztásának indokára is következtethetünk a gyászjelentésből.

Széchenyi Miklós, a történelmi váradi egyházmegye utolsó püspöke két nekrológjának szövege – melyek közül az egyik a magyarországi *Gyulán* íródott, a másik pedig a romániai *Nagyváradon* – tükrözi az akkori egyházi állapotok nyíltságát, illetve visszafogottságát. Románia belátható időn belüli európai uniós csatlakozása után az egyházkormányzati viszonyok valószínűleg újra módosulni fognak, s annak vizsgálatahoz *Széchenyi Miklós* gyászjelentései kiváló forrásként használhatók.

A nevét elhallgatni kívánó adatközlőnek tisztelettel megköszönjük, hogy megőrizte, és az utókor számára a kor fontos dokumentumaiként örökül hagyta ezeket az írásokat:

†
1922.
I.

A tiara hármias arany koronára gyászfátyol borul, nagy fájdalom tölti el az egész katolikus világ szívét, mert meghalt a Pápa.

Alta ruit cedrus: sylvae trepidate minores! A sudaras cédrus kidőlte megregetti az erdő kisebb fát...

Szent Péter templomának öreg harangja megkondult, szomorú hangja egy egész világ gyászának és fájdalmának a hirdetője. Villámszárnyakon röpült szét az örökvárosból a gyászos szó, hogy

XV. BENEDEK PÁPA

életének a 68-ik, misés papságának a 44-ik, püspökségének a 15-ik és pápaságának a 8-ik évében folyó hó 22-én szent életéhez méltó halállal az örök hazába költözött.

Harci zaj, fegyverek csörgése között hirdették ki 1914. évi szeptember 4-én Vatikán erkélyéről az örömhírt, hogy van pápánk: *della Chiesa* Jakab bíbornok, bolgónai érsek személyében, aki XV. Benedek nevet választott magának.

Nem ünnepi pompával Szent Péter templomában, hanem egyszerűbb formák között a sixtini kápolnában koronáztatta meg magát. Az összes keresztények szerető atyja nem kívánta fényes ünnep keretében elfoglalni szent Péter trónját, amikor Európa harmező volt, ahol a népek milliói szenvedtek és a halál aratta az ő diadalát.

Krisztusnak, az örök béke fejedelmének a földi helytartója a pápai koronával, melyet fejére tettek s homlokát díszítették, együttesen örökölte a tövis koronát is, mely szívével annyira megebezte.

Nem csoda! Hiszen a nagy világháború kezdetén lőn kormányzója annak az egyháznak, amely a küzdelmek és szenvedések termékenyítő és megújító erejét kapta az ő isteni Alapítójától életelvtől, hogy elnyomva is gyarapodjék, gyöngítettve is erősödjék, elhomályosítva is tündököljön és megaláztatva újra diadalmaszkodjék. Osztályrészévé lőnek a legszomorúbb időkben a világegyház kormányzá-

sának a súlyos gondjai, mondhatatlan nehézségei, aggodalmas küzdelmei és lelki gyötrelmei.

Míg a világháború vérzivatarában az örök béke ígét rettenthetetlenül hirdette: a saját maga helyzete is oly bizonytalanná vált, hogy volt idő, amikor többen a pápai székek Spanyolországba, a Rex Catholicus országába vagy más semleges államba való áthelyezését tervezték; de ő erről hallani sem akart; nem erre gondolt, hanem dicső elődjekre, a katakombák pápáira, akik gyors egymásutánban léptek a vértanúi kínpadra. Ők is Rómában maradtak. Talán fülükbe csengettek Krisztusnak, a legenda szerint, Rómából a Neró-féle üldözés elől menekülő szent Péterhez intézett *Quo vadis?* szavai.

A Vatikánban maradt, de érző szíve, nemes lelke ott járt a boldogtalan világban, ahol az egész társadalom szervezete megingott, az uralkodók személyes biztonsága, az államok nyugalma, a népek békéje elveszett. S látnia kellett, hogy a vallásos öntudat és kötelességérzet megingott a szívekben, az erény és erkölcs törvényei nem találhatnak visszhangra a keblekben, a tekintély varázsa eloszlott, a zavar és féktelenség szelleme ijesztően érezte az ő hatalmát.

A népek milliói pedig reménységgel tekintettek Róma felé, mert tudták, hogy az igazság és jog, a béke és jólét kincseit azon erősség falai őrzik, melyeket az Úr megdönthetetlen sziklára épített és az idők végéig tartó fennállásáig biztosított. Az Ő trónját a háború tüze nem érte, nem hamvasztotta, a Vatikán foglya mindjárt trónra lépése után megírta első pásztorlevelét a békéről a világ összes katolikusaihoz. *„Bár adná az Isten, hogy miként a Megváltó születésekor, úgy most is, a pápai uralkodás kezdetén az egész világon a békét hirdető szózat zengjen végig”* – így fohászodik a békéért, melynek érdekében oly sokoldalú, kitartó és következetes tevékenységet fejtett ki, hogy ez az egész világ hálájának a tárgyát képezze.

Amíg a féktelen szenvedélyeknek, az öldöklő háborúnak a lecsillapítása nem sikerült, s nem tudta harcoló fiainak a kezéből a fegyvert: minden erejével azon fáradozott, minden tekintélyével azon buzgólkodott, hogy a háború borzalmait csökkentse, a népek szenvedéseit enyhítse, a sebeket gyógyítsa, a milliók könnyeit felszárítsa.

Ha már nem tudta megteremteni a békét, legalább azt szerette volna elérni, mindjárt pápasága első karácsonyán, hogy ezen az ünnepen, a béke és szeretet nagy emléknapján ne folyjon a vér, az angyalok békeénekét ne zavarja az öldöklő fegyverek dörgése. Javaslatot tett a hadviselő feleknek a karácsonyi fegyverszünetre. Fájó szívvel mondja az üdvözlésére megjelent egyházfejedelmeknek: *„Ő édes remény, mely bennünket táplált, hogy annyi anyát és hitvest boldoggá tehetünk azáltal a bizalomossággal, hogy legalább az isteni karácsony ünnepének szentelt néhány órában kedveseiket nem fogja érni ellenséges ólom. Am keresztényi vállalkozásunkat nem koronázza boldog siker. Mindazonáltal legkevésbé sem csüggedvén, teljes erővel folytatni fogjuk fáradozásunkat, hogy sietessük a példátlan szerencsétlenség megszüntét s egyelőre legalább a szomorú következményeket enyhítsük!”*

A harc képtelen hadifoglyok kicserélése, az internált polgári személyek hazabocsátása, a sebesültek fokozottabb gondozása és ápolása, majd pedig a háború után keletkezett szegénység és nyomorúság istápolása mindmégannyi bizonyosága

nemcsak az ő nagyságának és atyai jóságának, hanem az anyaszentegyház, a pápaság belső erejének és értékének is.

Nagy tettei tanúságot szolgáltatnak azon nem ritkán kétségbevonó igazság mellett, hogy az egyház ma sem veszítette el sem képességét, sem jogát arra, hogy a humanizmus, a felebaráti szeretet, a társadalmi béke és kultúra munkáját a maga szellemével irányítsa és az emberiséget a haladás, a boldogulás ösvényein vezesse.

Aggódó, féltő szeretete kiáradt a föld minden népe felé, ellenséget nem ismert, mindnyájan hívei és fiai voltunk, akikkel s kikért együtt szenvedett.

A harcok megszűnése után ő, a lelkek fejedelme volt az első, aki szegény megcsónkított hazánkkal a diplomáciai érintkezést felvette és az új politikai helyzetünknek megfelelően Budapestre követét elküldötte. Alig múlik el nap, hogy nunciusa fejedelmi bőkezűséggel ne osztaná az ő szeretetadományait fővárosunk éhező, fázó, szenvedő gyermekei és szegényei között. Utolsó lehelletéig nem szűnt meg irgalomra, könyörületre bírni a világ urait.

Alig ült még pápa a trónon, akinek nehezebb lett volna a helyzete, mint neki, aki a világháború alatt csodálatos megértéssel és önmegtágadással töltötte be magas szentes hivatását. Sok ékeltelenséget, képtelenséget, romokat kellett eltakarni és eltakarítani, az igazi alkotásokra csak most került volna a sor, amikor az isteni Gondviselés munkásságának itt a földön véget vetett és az örök béke honába szólította őt.

Felkérem és felhívom a lelkész urakat, hogy ezen körlevél vétele napján az esti rendes harangszó után a templom harangját egy negyed óráig húzassák meg, azonkívül e hó 27-ig bezárólag naponként a déli *Ave Maria* után negyed órán át és 27-én este is szóljon a harang; *28-án engesztelő szent misét* mutassanak be a pápáért a hívek, az iskolai ifjúság és jámbor társulatok részvételével és megfelelő külső ünnepélyességgel.

A templomok és katolikus intézetek, iskolák gyászlobogót tűzzenek ki, amely a requiemig marad az épületeken.

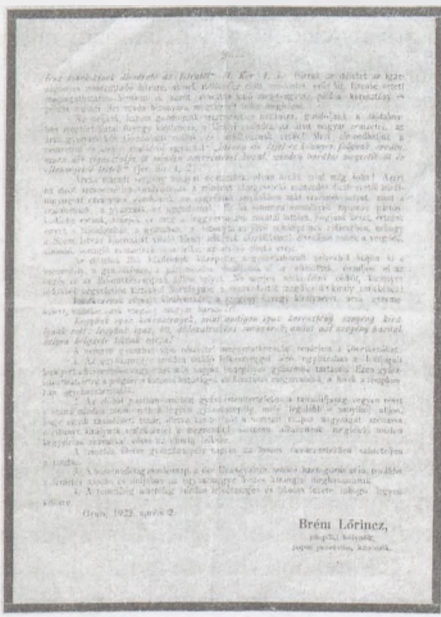
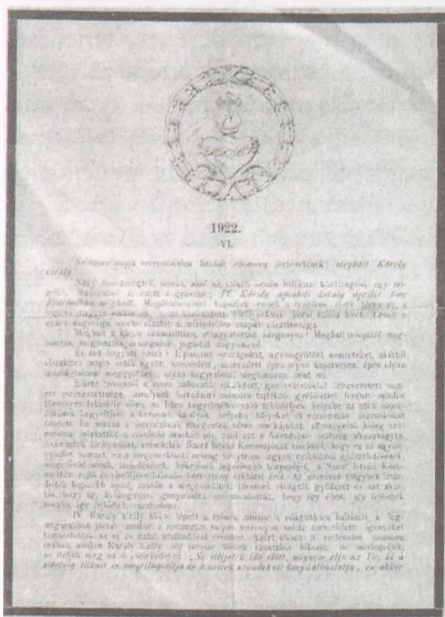
Amíg a meghalt pápáért ájtatos imáinkban megemlékezünk, imádsággal ostromoljuk az Eget azért, hogy árvaságunkat megszüntetve, olyan pápát adjon nekünk, aki a nagy idők küzdelmeiben, bajaiban atyai jósággal, bölcsességgel vezeti az ő anyaszentegyházát és híveit az igazi boldogság utain. A jövő pápa kezében fog eldőlni püspöki székvárosunk, szorongatott egyházmegyénk jövő sorsa; fokozottabb buzgósággal fohászkodunk az Úrhoz, hogy hallgassa meg esdő könyörgésünket. Ezért *január hó 29-én (vasárnap)* az Oltáriszentség kitétele mellett minden templomban *ünnepélyes szentmise szolgáltatandó a választandó pápáért*. Ahol több miséző van: a főmise *pro eligendo pontifice* mondandó *cum laude commemoratione de dominica*; ahol csak egy mise lesz: a *vasárnapi* mise mondandó *cum collecta missae pro eligendo pontifice*. Ezen naptól kezdve, amíg a pápa megválasztásáról értesítés érkezik, *naponként a plebániái mise* után egy *Miatyánk* és *Üdvözlégy* mondandó a következő könyörgéssel: „Mindenható Isten! Alázattal leborulva esedezünk Hozzád: adjon a te végtelen jóságod a római szentegyháznak pápát, aki felőlünk való épületes gondosságával

előtted mindenkor kedves, néped előtt pedig üdvös kormányzásáért a Te Szent Neved dicsőségére állandóan tisztelt legyen. A mi Urunk Jézus Krisztus által „Amen”.

A mise kánonjából az „una cum famulo tuo papa nostro” kimarad és ugyancsak ezen idő alatt imperata collecta gyanánt a »pro eligendo pontifice« misének az imáját kell venni a különben elrendelt Nr. 13. connecta helyett.

Gyula, 1922. évi január hó 23-án.

Brém Lőrinc
püspöki helynök,
pápai praelatus, kanonok.

†
1922.
VI.

Szomorú napja szerencsétlen hazánk szomorú történetének: *meghalt Károly király.*

Nagy messzeségből, onnan, ahol az atlanti óceán hullámai körülzúgnak egy szigetet. Madeirából érkezett a gyász hír: *IV Károly apostoli király április 1-én Funchalban meghalt.* Megdöbbenéssel fogadjuk ennek a tragikus életű férfiúnak, a legelső magyar embernek, a mi koronázott királyunknak korai halála hírért. Lesújt a gyász nagysága, szinte elkábít a mérhetetlen csapás váratlansága.

Meghalt a király száműzötten, elhagyatottan, szegényen. Meghalt trónjától megfosztva, megfosztva országaitól, jogaitól, vagyonától.

És mit hagyott hátra? Elpusztult országokat, agyongyötört nemzeteket, akik-től elszakítva mégis velük együtt szenvedett; szenvedett éppen olyan keservesen, éppen olyan igazságtalanul meggyötörve, olyan kegyetlenül megkínózva, mint mi.

Elűzte trónjáról a véres háborútól elkábított, gaz csábítóktól félrevezetett nemzet eszeveszettsége, amelynek forradalmi mámora tajtékzó gyűlölettel fordult minden törvényes tekintély ellen, az Isten kegyelméből való tekintélyek helyébe az utca söpredékének kegyeltjeit, a koronás királyok helyébe hülyéket és vérszomjas zsarnokokat ültetett. És miután a forradalmak elvégezték véres munkájukat, ellenségeink hideg számítással folytatták a romboló munkát ott, ahol ezt a forradalmi örökség abban hagyta. Száműzték királyunkat, száműzték Szent István Koronájának viselőjét, hogy ez az agyongyötört nemzet, ez a megcsonkított ország kénytelen legyen nélkülözni újjászületésének, megerősödésének, terjedésének, békéjének legerősebb tényezőjét, a Szent István Koronájában rejlő és viselőjére kiáradó keresztény erkölcsi erőt. Az ezeréves tölgynek letördelték ágait, azután a megcsonkított törzsnek elvágták gyökerét és azt akarták, hogy így boldoguljon, gúnyolódva azt mondták, hogy így éljen, így fejlődjék tovább, így fejlődjék »szabadon«.

IV. Károly király akkor lépett a trónra, amikor a világháború hullámai a legmagasabban jártak, amikor a rettenetes súlyos viszonyok szinte emberfeletti igényeket támasztottak az új és fiatal uralkodóval szemben. Azért ebben a rettenetes szomorú órában, amikor Károly király oly messze tőlünk ravatalon fekszik, ne mérlegeljük, ne ítéljük meg az ő cselekedeteit. *„Ne ítéljétek idő előtt, mígnem eljő az Úr, ki a sötétség titkait is megvilágosítja és a szívek szándékait kinyilatkoztatja; és akkor lesz kinek-kinek dicsérete az Istentől.”* (1. Kor. 4, 5.) Bizzuk az ítéletet az igazságos és mindentudó Istenre, akinek ítélőszéke előtt szenvedés, erős hit, Istenbe vetett megingathatatlan bizalom és szent akaratán való megnyugvás, példás keresztény és példás családi élet révén bizonyára megtisztult lelke megjelent.

Ne ítéljünk, hanem gondoljunk szerencsétlen hazánkra, gondoljunk a fájdalomban megtört fiatal özvegy királynéra, a királyi családra, az árva magyar nemzetre, az árva gyermekekre. Gondoljunk reájuk és imádkozzunk értük! Mert elmondhatjuk a nemzetről és királyi családról egyaránt: *„Sírván sír éjjel és könnyei folynak orcáin, nincs aki vigasztalja őt minden szerelmesei közül, minden barátai megvetik őt és ellenségeivé lettek.”* (Jer. Sir. 1, 2.)

Árván maradt szegény magyar nemzetünk, olyan árván, mint még soha! Azért ha most szerencsétlen királyunknak a minden kiengesztelő szenvedés dicsfényétől körülragyogott ravatalára gondolunk, ne engedjünk szívünkben más érzésnek helyet, mint a fájdalomnak, a gyásznak, az aggódásnak. És ha szomorú események nyomán pártoskodásba estünk, szűnjék ez meg a leggyászosabb ravatal láttára. Fogjunk kezét, értsünk egyet a fájdalomban, a gyászban, a bizonytalan jövő rémképeinek elűzésében, nehogy a Szent István Koronáját viselő király lel-

kének elszállásával elszálljon ennek a vergődő, kínlódó, vonagló nemzetnek is a lelke, az utolsó éltető ereje.

Az előttünk álló küzdelmek közepette, a gyászbaborult szívekből hüljön ki a szenvedély, a gyűlölködés, a pártoskodás, simuljanak el az ellentétek, vonuljon el az önzés és az áldozatkészségnek adjon helyet. Ne merjen senki önző célból, kicsinyes indokból, kegyetlen kezekkel hozzányúlni a szenvedéstől megdicsőült király emlékéhez!

Imádkozzunk elhunyt királyunkért, a szegény özvegy királynéért, árva gyermekiért, imádkozzunk szegény magyar hazánkért.

Legyünk igaz keresztények, mint amilyen igaz keresztény szegény királyunk volt; legyünk igaz, hű, áldozatrakész magyarok, amint azt szegény hazánk sírjos helyzete tőlünk várja!

A nemzeti gyászban való részvétel megnyilatkozásául rendelem a következőket:

1. Az egyházmegye minden önálló lelkészséggel bíró egyházában a boldogult királyért a beszentelés vagy e hét más napján ünnepélyes gyászmise tartandó. Ezen gyászistentiszteletre a polgári s katonai hatóságok és hivatalok meghívandók, a hívek a templomban figyelmeztetendők.

2. Az előbbi pontban említett gyász-istentiszteleten a tanulóifjúság vegyen részt s utána minden tanintézetben legyen gyászünnepély, mely legalább is annyiból álljon, hogy egyik tanintézeti tanár, illetve tanító (nő) a nemzeti csapás nagyságát méltassa s elhunyt királyunk emlékezetét a megrendítő szomorú alkalomnak megfelelő módon kegyeles szavakkal vésse az ifjúság lelkébe.

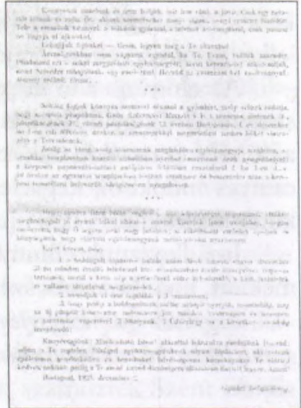
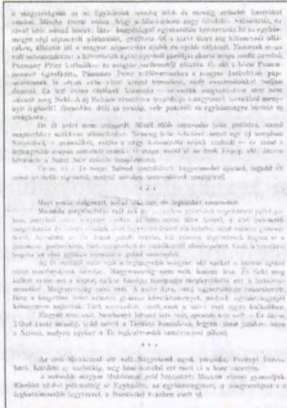
A temetés, illetve gyászünnepély napján az összes tanintézetekben szüneteljen a tanítás.

3. A beszentelésig minden nap, a déli Úrangyalára szólító harangozás után, továbbá a temetés napján és órájában az egyházmegye összes harangjai meghúzzassanak.

4. A temetésig lehetőleg minden lelkészségen és iskolán fekete lobogó legyen kitűzve.

Gyula, 1922. április 2.

Bréms Lőrinc
püspöki helynök,
pápai praelatus, kanonok.

Fájó szívvel jelentem: Gróf SZÉCHÉNYI MIKLÓS váradi püspök december első napján este félkilencen Budapesten visszaadta nemes lelkét Teremtőjének.

Gyermekei voltunk az Egyház rendelése szerint a most az árván maradt családot egy fájdalom fogja össze: nincs többé atyánk.

Hívei voltunk a főpásztornak s most hiába keressük a Jó Pásztor hűséges követőjét: nincs püspökünk.

A Dunántúl adta öt nekünk, a tiszántúli Magyarország rónáinak, az ország fővárosában ravataloztuk fel és most a Duna és Tisza melléke egy forró könnyben egyesül, mely Szent László egykor hatalmas egyházmegyéjének nemrég imponálóan hatalmas főpásztorát siratja.

Egyházmegyéjét, mely rábizatott, országhatár szakítja ketté. Az ő szíve is utána szakadt. A szíve, az a nagy, nemes szív, melyet Jézus Szívéhez akart mindig méltóbbá tenni, az ölte meg őt.

A Széchényi-család nemes fájáról oltotta át a Gondviselő gróf SZÉCHÉNYI MIKLÓST Szent László egyházmegyéjének kilencszázéves fájába.

Nemes oltvány, – méltó a királyi eredetű törzsohöz.

Vállal magasabb volt mindenkinél Ő is, miként a krónikák ősi egyházmegyénk Alapítójáról is megemlékeznek. És a lélek, mely benne lakozott, még nagyobb volt.

Úgy jött közénk, az ősi püspöki székhelyre, Nagyváradra, mint aki teljesen átérzi, mit tesz az, hogy a leglovagiasabb szent király egyházmegyéjének főpásztorává hivatott el. Jött áthatva a szentek buzgóságától, a magyar főnemes előkelő gondolkodásától, egyben mélységesen átfogva Krisztus szolgájának alázatosságától. Ősi ragyogó nevével többre becsülte a papi elhivatottságát, a grófi korona helyett a töviskoronát méltóbbnak tartotta homlokához – Uram, add e homlok

köre most már azt a szent jelet, melyet töviskoronád méltó viselőinek ígértél: a megdicsőültek hervadhatatlan koszorúját.

* * *

Tele volt jóakarattal, nagy alkotások vágya tüzelte és hatalmas koncepciók egész sorozatával vette kezébe az egyházmegye kormányzatát. Sokszor hangoztatta, hogy a nagyváradi egyházmegye valóságos missziós terület úgy katolikus, mint magyar szempontból. És ő úgy érezte, hogy akkor lesz Szent László egyházmegyéjének igazán méltó püspöke, ha magát elsősorban misszionáriusnak tekintí, Krisztus és Szent László misszionáriusának. Építeni kellett itt évszázadok előtt rombadőlt nagyság emlékein, kőszívekben a katolikus hit melegét fölszítani, a magyarságnak és az Egyháznak mindig több és mindig erősebb bástyákat emelni. Mintha érezte volna, hogy a Mindenható nagy feladatra választotta, de rövid időt adand hozzá: lázas buzgósággal egymásután támasztotta fel az egyházmegye régi elpusztult plébániáit, gyűjtötte föl a szent tüzet rég kihamvadt oltárokon, állította föl a magyar népnevelés újabb és újabb őrházait. Nemcsak maga volt misszionárius: a hithirdetők egész apostoli gárdáját akarta maga mellé nevelni, Pázmány Péter katolikus és magyar szellemétől átítatva. Ő, aki a bécsi Pazmaneumot újjáalkotta, Pázmány Péter szülővárosában a magyar katolikus papnevelésnek is olyan erős várat kívánt teremteni, mely évszázadokkal tudjon dacolni. Ez lett volna életének koronája – és ennek megvalósítása már nem adatott meg Neki. Az új Mohács rémületes tragédiája a nagyszerű tervekben mennyt legázolt! Romokba dőlt az ország, vele pusztult az egyházmegye biztató új virágkora.

De Ő azért nem csüggedt. Minél több szenvedés tette próbára, annál magababbar szökkent alkotókedve. Nemrég tette lehetővé ismét egy új templom felépítését, a másodikát, mióta a nagy katasztrófa reánk szakadt – és most a legnagyobb csapás méretett reánk: Ő maga ment el az örök főpap elé, Jézusa hívására, a Szent Szív örökös templomába.

Uram, ki a Te Szent Szíved tisztelőinek kegyelmedet ígérted, fogadd őt azzal az örök vigasszal, melyet minden szenvedőnek megígértél.

* * *

Mert sokat dolgozott, sokat alkotott, de legtöbbet szenvedett.

Micsoda megaláztatás volt reá nézve, mikor gyönyörű nagyváradi palotájában, melyből soha szegény ember ki nem ment üres kézzel, a vad csöcselék meghrohanta és vörös zászlók alatt fegyveres őrizet alá vetette, mint valami gonosztevőt. Azonban az Úr Jézus jutott eszébe, kit szintén fegyveresek fogtak el a gonoszok parancsára, túrt, szenvedett és imádkozott ellenségeiért. Csak a szívében hagyta az első gyilkos nyomot a galád merénylet.

Az Ő véréből való volt a legnagyobb magyar, aki ezeket a biztató ígéket vés-te mindnyájunk szívébe: Magyarország nem volt, hanem lesz. És Neki meg kellett érnie ezt a napot, mikor Európa areopágja megfordította ezt a hatalmas mondást: Magyarország csak volt. A szíve újra, még aggasztóbban összeszorult, látta a kegyetlen ítélet minden gyászos következményét, melyek egyházmegyéjét

kétszeresen sújtották. Túrt, szenvedett ismét, csak a szív volt – Úr Jézus, Tőled kérte mindig, tedd szívét a Tiédhez hasonlóvá, legyen most jutalma azon a Szíven, melyen egykor a Te legkedvesebb tanítványod pihent.

* * *

Az első Mohácsnál ott volt Nagyvárad egyik püspöke, Perényi Ferenc báró. Küzdött az utolsóig, míg hősi halállal ott esett el a harc mezején.

A második magyar Mohácsnál gróf SZÉCHÉNYI MIKLÓS elestét gyászoljuk. Küzdött az utolsó pillanatáig az Egyházért, az egyházmegyéért, a magyarságért s a leghatalmasabb fegyverrel, a feszülettel kezében esett el.

Könnyeink omolnak, és nem tudjuk, mit hoz ránk a jövő. Csak egy ravatalt látunk, és rajta Őt, akinek személyéhez annyi vigasz, annyi remény fűződött. Tele a szemünk könnyel, a lelkünk gyásszal, a szívünk szorongással, csak panasz ne hagyja el ajkunkat.

Lehajtjuk fejünket – Uram, legyen meg a Te akaratod.

Árvaságunkban nem vagyunk egyedül, ha Te, Uram, velünk maradsz. Oltalmazd ezt a sokat megpróbált egyházmegyét; szent keresztedet átkulcsoljuk, szent Szívedre ráhajolunk, úgy esedezünk Hozzád az emmausi két tanítvánnyal: *Maradj velünk, Uram...*

* * *

Sokáig fogjuk könnyes szemmel olvasni a gyász hírt, mely velünk tudatja, hogy szeretett püspökünk, GRÓF SZÉCHÉNYI MIKLÓS v. b. t. tanácsos, életének 56., püspökségének 21., váradi püspökségének 13. évében Budapesten, f. év december hó 1-én esti félkilenc órakor, a szentségekkel megerősített nemes lelkét visszaadta a Teremtőnek..

Addig az ideig, amíg akaratának megfelelően egyházmegyéje területén, az orosházi templomban készülő sírboltban nyerhet szerettünk örök nyugalomhelyet: a központi papnevelő-intézet aulájában felállított ravataláról f. hó 4-én d. e. 10 órakor az egyetemi templomban történő szentmise és beszterelés után a kerepesi temetőben helyezük ideiglenesen nyugalomra.

* * *

Megnyugodva Isten bölcs végzésén, fiúi kötelességet teljesítünk, amikor megboldogult jó atyánk lelkét áhítatos imával kísérjük Isten trónjához, buzgón esedezvén, hogy Ő legye neki nagy jutalma; az elköltözött emlékét ápoljuk és könyörgünk, hogy elárvult egyházmegyénk méltó utódot nyerhessen.

Ezért kérem, hogy

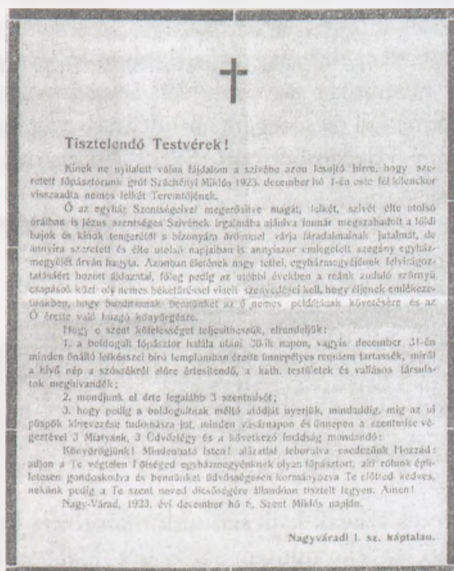
1. a boldogult főpásztor halála utáni 30-ik napon, vagyis december 31-én minden önálló lelkésszel bíró templomban érte ünnepélyes requiem tartassék, miről a hívő nép a szószékről előre értesítendő, a kath. testületek és vallásos társulatok meghívandók;
2. mondjuk el érte legalább a 3 szentmisét;
3. hogy pedig a boldogultnak méltó utódját nyerjük, mindaddig, míg az új püspök kinevezése tudomásra jut, minden vasárnapon és ünnepen a

szentmise végeztével 3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy és a következő imádság mondandó:

Könyörögjünk! Mindenható Isten! Alázattal leborulva esedezünk Hozzád: adjon a Te végtelen fölséged egyházmegyénknek olyan főpásztort, aki rólunk épületesen gondoskodik és bennünket üdvösségesen kormányozva Te előtted kedves, nekünk pedig a Te szent neved dicsőségére állandóan tisztelt legyen. Amen!

Budapest, 1923, december 2.

Gyulai helynökség.

+

Tisztelendő Testvérek!

Kinek ne nyílatott volna fájdalom a szívébe azon lesújtó hírre, hogy szeretett főpásztorunk, gróf Széchényi Miklós 1923. december hó 1-én este fél kilenckor visszaadta nemes lelkét teremtőjének.

Ő az egyház Szentségeivel megerősítve magát, lelkét, szívét élte utolsó óráiban is Jézus szentséges Szívének irgalmába ajánlva immár megszabadult a földi bajok és kínok tengerétől s bizonyára örömmel várja fáradalmainak jutalmát, de annyira szeretett és élte utolsó napjaiban is annyszor emlegetett szegény egyházmegyéjét árván hagyta. Azonban életének nagy tettei, egyházmegyéjének felvirágoztatásáért hozott áldozatai, főleg pedig az utóbbi években a reánk zúduló szörnyű csapások közt oly nemes béketűréssel viselt szenvedései kell, hogy élje.

nek emlékezetünkben, hogy buzdítsanak bennünket az ő nemes példájának követésére és az Ő érette való buzgó könyörgésre.

Hogy e szent kötelességet teljesíthessük, elrendeljük:

1. a boldogult főpásztor halála utáni 30-ik napon, vagyis december 31-én minden önálló lelkésszel bíró templomban érette ünnepélyes requiem tartassék, miről a hívő nép a szószékről előre értesítendő, a kath. testületek és vallásos társulatok meghívandók;

2. mondjunk el érte legalább 3 szentmisét;

3. hogy pedig a boldogultnak méltó utódját nyerjük, mindaddig, míg az új püspök kinevezése tudomásra jut, minden vasárnapon és ünnepen a szentmise végeztével 3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy és a következő imádság mondandó:

Könyörögjünk! Mindenható Isten! Alázattal leborulva esedezünk Hozzád: adjon a Te végtelen fölséged egyházmegyénknek olyan főpásztort, aki rólunk épületesen gondoskodik és bennünket üdvösségesen kormányozva Te előtted kedves, nekünk pedig a Te szent neved dicsőségére állandóan tisztelt legyen. Amen!

Nagy-Várad, 1923. évi december hó 6, Szent Miklós napján.

Nagyvárad 1. sz. káptalan.

*

1923.

II.

Tisztelendő Testvérek!

A túldoldali kegyeletes szavak kapcsán tudomásotokra hozom, hogy a főtisztelendő Székeskáptalan az elárvult egyházmegye ideiglenes kormányzatáról a Codex Juris Canonici értelmében gondoskodván, 1923. évi december 7-én tartott káptalani teljes ülésben, engem káptalani helynökül választott.

A főtisztelendő Székeskáptalan bizalmát megköszönve, azon reményben, hogy az egyházmegye tőő papjai a nehéz s felelősségteljes munkámban résztvenni s engem imáikkal, szóval és tettel támogatni fognak, a választást elfogadtam.

Esdve kérem a jó Istent, adjon nekem erőt és kitartást a nagy feladat teljesítéséhez, Nektek pedig a kegyelmet, „ut ambuletis digne Deo per omnia placentes.” Col 1. 10.

Nagy-Várad, 1923. évi december hó 9-én.

Bjelik Imre

főszentelt püspök, káptalani helynök.

Tisztelendő Testvérek!

Alig, hogy az előbb jelzett választás értelmében az egyházmegye ideiglenes vezetését átvettem, már is dec. hó 9-én a következő táviratot kaptam:

„Illustrissimo Episcopo EMERICO BJELIK Oradea-Mare.

Nuntiamus Sanctissimum Patrem Pium XI. Te administratorem Apostolicum iustus Dioecesis vacantis Magno-Varadiensis nominasse cum mandato, ut ejus gubernium hodie suscipias.

*Angelus Maria Dolci
Nuntius Apostolicus”*

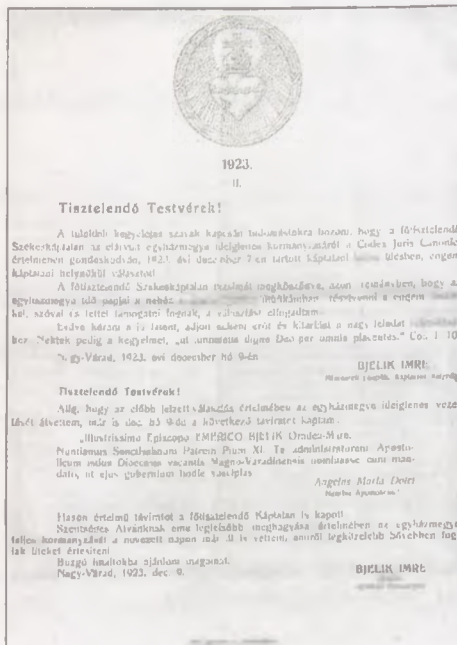
Hason értelmű táviratot a főtisztelendő Káptalan is kapott.

Szentséges Atyánknak eme legfelsőbb meghagyása értelmében az egyházmegye teljes kormányzását a nevezett napon már át is vettem, amiről legközelebb bővebben foglak titeket értesíteni.

Buzgó imáitokba ajánlom magamat.

Nagy-Várad, 1923. dec. 9.

Bjelik Imre
püspök,
apostoli kormányzó.

Contents

2005. (XIV.) 1–2.

HORIZON: A PANORAMA OF THE ETHNOGRAPHY OF HUNGARIANS ACROSS THE BORDERS 2

Anna Szóke: <i>The Position of Research in Hungarian in Voivodina</i>	5
Arnold Tóth: <i>Hungarian Ethnographical Collections in the Museums of Burgenland</i>	17

EASTERN LANDS, OUR REGIONS

Zsolt Bódán: <i>Ethnographical Notes on a Water-Mill in Gyimesfelsőlok</i>	29
Veronika Lajos: <i>A Different Image – in a Different Way – Expressing Folk Alienation in Pál Péter Domokos's Work, Hungarians in Moldova</i>	45
Erika Molnár Karácsony: <i>Customs Related to the Lenten Fast and Easter in Lészped, a Hungarian Village in Moldova</i>	63
György Orosz: <i>„Koldus képében Krisztus jár minközünk” [Christ Is among Us in the Image of a Beggar]</i>	83
Rudolf Adorján: <i>Viniculture in Pipe between 1947–1956</i>	93

OUR INTELLECTUAL TRADITIONS

Előd Kovács: <i>The Origins of the Ballad-Type Szívtelen Anya [Stony-Hearted Mother]</i>	107
--	-----

PLANNING

Varnava Bihari: <i>Theses for the Ergonomic Analysis of Pieces of Folk Furniture</i>	125
--	-----

LIFE PATHS

Töhötöm Á. Szabó: <i>Klára Gazda, Awardee of Györfly István Néprajzi Egyesület [István Györfly Ethnographical Society] (2005)</i>	135
Teréz Láposi: <i>Henrik Kemény, the Master of Puppet-Shows in Fairs is Eighty Years Old</i>	139
Dankó Imre: <i>András Krupa and Comparative Studies</i>	147
Dániel Bárh: <i>Saluting Zsuzsanna Tátrai</i>	157

ABOUT US

Bazil Telenkó: <i>The Symposium of Györfly István Néprajzi Egyesület [István Györfly Ethnographical Society] (2004)</i>	163
Elek Bartha: <i>Models of the Coexistence of Minorities across Our Borders</i>	169
József Liszka: <i>Medial local Documents of Upper Hungary</i>	173

ARCHIVES

Zoltán Dénes: <i>The Aftermath of Four Obituaries</i>	179
---	-----

Szerzők figyelmébe!

A közlésre szánt cikkek, tanulmányok formai követelményei: a kézirat terjedelme ne haladja meg a 40 000 leütést. A kéziratot .rtf (rich text) vagy .doc (Microsoft Word) formátumban, mágneslemezen, e-mailben vagy CD-n, valamint kinyomtatott formában kérjük a szerkesztőhöz eljuttatni. A tanulmányhoz kérjük csatolni a szerző nevét, munkahelyének megnevezését, tudományos fokozatát. A jegyzetek megadása lábjegyzetek formájában történjen.

A szerkesztő postacíme:

Keményfi Róbert

DE Néprajzi Tanszék

Debrecen

Pf. 16

4010

Tel./Fax: (0036) 52/489-100/2249

e-mail: rkemenyfi@tigris.klte.hu

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR
2005. 1-2. SZÁM

Adorján Rudolf
Bartha Elek
Bárth Dániel
Bihari Varnava
Bódán Zsolt
Dankó Imre
Dénes Zoltán
Karácsony Molnár Erika
Kovács Előd
Lajos Veronika
Láposi Teréz
Liszka József
Orosz György
Szabó Á. Töhötöm
Szőke Anna
Telenkó Bazil
Tóth Arnold